

RAPPORT 341

2010

Skolfrånvaro och vägen tillbaka

Långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan
ur elevens, skolans och förvaltningens perspektiv

Skolverket

Beställningsuppgifter:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm

Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-post: skolverket@fritzes.se
www.skolverket.se

Beställningsnummer: 10:1156
ISSN: 1103-2421
ISRN: SKOLV-R341-SE

Grafisk produktion: AB Typoform
Omslagsbild: Matton
Tryck: Davidsons Tryckeri AB
Upplaga: 3 500

Stockholm 2010

Skolfrånvaro och vägen tillbaka

Långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan ur elevens,
skolans och förvaltningens perspektiv

Innehåll

Förord 5

Sammanfattning 6

1. Inledning 13

Bakgrund 14

Syfte och frågeställningar 18

Metoder och källor 19

Rapportens disposition 22

2. "Framtiden suger. Har jag sumpat min chans?" Elevperspektiv på långvarig frånvaro 23

Introduktion 24

De intervjuade eleverna 25

Orsaker till skolfrånvaro 26

"Uppför den långa repstegen tillbaka till skolan" 42

Elevernas framtidstro 48

Sammanfattande diskussion 49

3. Omfattningen av långvarig frånvaro enligt enkäten 55

Introduktion 56

Ogiltig – giltig frånvaro 56

Kännedomen om långvarig ogiltig frånvaro 57

Fullständig frånvaro 59

Upprepad ströfrånvaro 62

Långa ledigheter 67

4. Att förhindra frånvaro – skolors och förvaltningars erfarenheter 71

Introduktion 72

Orsaker till frånvaro enligt skolpersonalen 72

Främjande arbete – så att frånvaro inte uppstår 75

Förebyggande arbete – så att frånvaron inte blir långvarig 77

När frånvaro har uppstått – åtgärdande insatser 82

5. Avslutande diskussion och slutsatser 91

Skolans stora betydelse 92

Frånvaro – en rimlig utväg? 92

Omfattningen av långvarig frånvaro 93

Att förhindra frånvaro 96

Slutsatser 102

Referenser 105

Bilaga 1 107

Bilaga 2 110

Bilaga 3 114

Förord

Långvarig ogiltig frånvaro innebär att den rätt till utbildning som alla skolpliktiga barn har inte blir tillgodosedd. Den här studien ger kunskaper om orsaker till ogiltig frånvaro och om hur skolor och förvaltningar arbetar för att främja närvaro och förebygga och åtgärda frånvaro. Det är genom intervjuer med elever som har kommit tillbaka till utbildning efter långvarig frånvaro och intervjuer med och enkäter till skol- och förvaltningspersonal som problematiken blir belyst.

Av intervjuerna med både elever och skolpersonal framgår att de bakomliggande orsakerna till frånvaro många gånger är komplexa och inte bara rör skolan utan också elevens situation i övrigt. Men skolan har en stor betydelse i elevernas liv. Hur skolan bemöter dessa elever och utformar undervisningen är centralt för att undvika frånvaro. Skolan kan inte och har inte ansvar för att lösa alla elevens problem, men det är skolans ansvar att upptäcka och utreda signalerna på att eleven inte mår bra. En sådan signal är ett ogiltigt frånvarotillfälle.

Rapporten vänder sig till all personal i obligatoriska skolan och till tjänstemän och politiker ansvariga för den. Förhoppningen är att rapporten ska bidra till att kommuner och skolor uppmärksammar betydelsen av fungerande rutiner för uppföljning av frånvaro. Att utveckla arbetssätt för att kunna möta elever med olika problematik är nödvändigt, annars riskerar dessa elever att hamna i långvarig frånvaro.

Vi vill rikta ett varmt tack till de elever, skolor och förvaltningar som har bidragit till rapporten genom att besvara enkäterna och medverka i våra intervjuer.

En arbetsgrupp på Skolverket har genomfört studien och utarbetat rapporten. I arbetsgruppen har följande personer ingått: Birgitta Andrén och Ann Frisell Ellburg (projektledare), Staffan Engström, Helena Herlitz, Peter Nyberg och Annsofi Persson Stenborg.

Skolverket den 8 mars 2010

Per Thullberg
Generaldirektör

Birgitta Andrén
Undervisningsråd

Ann Frisell Ellburg
Undervisningsråd

Sammanfattning

”Jag tappade motivationen ganska mycket till att vara i skolan... Det kändes som någon slags ångest att vara där. Det kunde vara ett jättestort steg att gå igenom dörren upp till skolan, sen uppför trapporna”. Det säger Urban¹, en av de elever som kommit tillbaka till utbildning efter att ha varit frånvarande större delen av årskurs 9. Hans känsla var att: ”framtiden suger. Jag har ju redan sumpat min chans. Det är ingen idé att försöka.”

Urban är inte ensam om att ha varit långvarigt ogiltigt frånvarande från grundskolan. I den här studien intervjuas ytterligare 20 elever. Enligt vad kommuner och fristående skolor redovisar var det 1 650 elever som var fullständigt frånvarande utan giltiga skäl sedan minst en månad i slutet av läsåret 2008/09. 600 av dem hade varit borta hela vårterminen eller ännu längre.

Syfte med studien

Syftet är dels att kartlägga omfattningen av långvarig frånvaro i obligatoriska skolan, dels att fördjupa kunskaperna om orsaker till frånvaron och om hur skolor arbetar för att förebygga, förhindra och åtgärda den.² Studien är en uppföljning av Skolverkets tidigare publikation ”Rätten till utbildning”.³ Genom de 21 elevernas berättelser i den här rapporten hoppas Skolverket kunna skapa en större förståelse för varför vissa elever blir långvarigt frånvarande, men också visa på att det går att fånga upp och stödja dessa elever.

Skolplikt och rätten till utbildning

Alla barn i Sverige har skolplikt och en lagstadgad rätt till utbildning. Skolplikten innebär även närvaroplikt, dvs. skyldighet att delta i den utbildning som anordnas om barnet inte är sjukt eller har annat giltigt skäl att utebli.⁴

Långvarig frånvaro innebär att rätten till utbildning inte blir tillgodosedd. För det enskilda barnet men även för samhället kan en omfattande frånvaro från den obligatoriska skolan leda till stora svårigheter och kostnader. En ofullständig grundskoleutbildning ger små möjligheter på arbetsmarknaden och kan innebära utanförskap och lidande.

1 Alla namn på elever och skolpersonal i rapporten är fingerade.

2 Studien omfattar grundskolan och till en del obligatoriska sarskolan, dock inte specialskolan och sameskolan.

3 Skolverket (2008 a). *Rätten till utbildning. Om elever som inte går i skolan*. Rapport nr 309.

4 3 kap. 1 §, 3 kap. 11 § skollagen (1985:1100).

Omfattningen av långvarig ogiltig fullständig frånvaro

Sammanlagt var det ungefär 1 500 skolpliktiga elever i kommunala skolor och knappt 150 elever i fristående skolor som i slutet av läsåret 2008/09 varit fullständigt frånvarande i minst en månad utan giltiga skäl. Det framgår av en enkät till kommunala förvaltningar, ansvariga för obligatoriska skolan, och till ett urval fristående skolor i slutet av vårterminen 2009. Knappt 1 100 elever hade varit borta två månader eller mer. Nästan 600 elever hade varit frånvarande minst hela vårterminen. Drygt 150 elever hade varit borta från skolan under hela läsåret 2008/09 eller ännu längre.

Det här är i stort sett identiska siffror som den tidigare undersökningen för två år sedan uppvisade. Uppgifterna bekräftar därmed de resultaten, som var behäftade med viss osäkerhet på grund av att relativt många kommuner inte kunde ange antalsuppgifter. Kännedomen i kommunerna om omfattningen av långvarig ogiltig frånvaro har förbättrats i 2009 års undersökning.

I förhållande till alla elever kan problemet kanske synas litet: Knappt två elever på 1 000 i obligatoriska skolan, knappt fyra på 1 000 i de sista årskurserna 7–9. Men i antal individer är problemet mycket allvarligt. Var och en av de elever som är borta från skolan under lång tid riskerar att halka efter i studierna och kanske inte uppnå de mål som är grunden för fortsatt utbildning och deltagande i arbetslivet. Frånvaron i sig är en allvarlig indikation på att eleven inte mår bra och att skolan inte, i samverkan med andra aktörer, kunnat ge det stöd och den hjälp som eleven skulle ha behövt.

Fullständig frånvaro är ungefär lika vanligt bland pojkar som bland flickor och i stort sett lika vanligt i fristående skolor som i kommunala skolor. Frånvaron är framför allt koncentrerad till de senare årskurserna i både kommunala och fristående skolor.

Omfattningen av långvarig ogiltig ströfrånvaro

Enligt enkäten har sammanlagt 12 100 skolpliktiga elever varit återkommande ogiltigt frånvarande från vissa lektioner/ämnen/dagar under minst två månader i slutet av läsåret 2008/09. 10 900 elever gick i kommunala skolor, 1 200 i fristående skolor. Både i kommunala och fristående skolor är detta nästan dubbelt så många som enligt svaren på motsvarande enkäter två år tidigare. Ingenting i intervjuerna med skolor och förvaltningar tyder på en dramatisk ökning av den långvariga ströfrånvaron. Kontroller med ett antal kommuner som redovisat stora öknings tyder heller inte på det, vilket innebär att den stora ökningen måste tolkas som att siffrorna i den förra undersökningen var kraftigt underskattade. Kommuner har sedan denna undersökning blivit mer uppmärksamma på frånvaroproblematiken och fler kommuner har skaffat administrativa system eller rutiner så att de kan följa upp och redovisa från-

varons omfattning. Omfattande ströfrånvaro är alltså ett ännu mycket större problem än vad som framkom i den tidigare undersökningen.

I relation till elevantalet är andelen med återkommande ströfrånvaro exakt densamma i kommunala och fristående skolor. Ströfrånvaro förekommer framför allt i de senare årskurserna 7–9 och är av ungefär samma storleksordning bland pojkar som bland flickor.

Ogiltig frånvaro i särskolan

Ungefär 40 av de ca 1 500 eleverna i kommunala skolor med fullständig frånvaro i minst en månad var elever i obligatoriska särskolan. I förhållande till elevantalet är det högre än i grundskolan – ungefär tre per 1 000 elever jämfört med två per 1 000 i grundskolan. Även ströfrånvaro förekommer i obligatoriska särskolan men var i förhållande till elevantalet lägre än i grundskolan.

Ledigheter

Förutom ogiltig frånvaro är ledigheter av olika slag en orsak till omfattande frånvaro. Drygt 11 000 elever i obligatoriska skolor hade varit frånvarande i mer än två veckor under läsåret 2008/09 därför att de beviljats ledigt. Enligt enkätresultaten avslår kommuner och fristående skolor sällan begäran om mer än tio dagars ledighet, även om grundskoleförordningen anger att det ska finnas synnerliga skäl för att styrelsen för utbildningen ska bevilja så lång ledighet.⁵ All frånvaro innebär en risk för att eleven kommer efter i skolarbetet och får svårigheter att ta igen det han eller hon förlorat. Även om vårdnadshavaren tar på sig ett stort ansvar för att stödja eleven att komma i kapp, måste skolan i praktiken ge särskilt stöd om det uppkommer svårigheter på grund av de förlorade inlärningsstillfällena. Det kan därför finnas anledning för huvudmännen att kräva större respekt för skolarbetet och synnerliga skäl för att bevilja längre ledigheter.

Orsaker till frånvaro

De intervjuade elevernas skolfrånvaro bottnar ofta i en komplex väv av olika slags problem som kan röra både hem och skola. Kombinationerna kan vara att en elev inte förstår ett ämne, att hon eller han blir stämplad som dum och tappar självförtroendet. En annan är att eleven går till skolan, finner ämnena obegripliga i kombination med att eleven ingår i en kamratkrets som satt i system att inte gå på lektioner. Ytterligare kombinationer kan handla om en otrygg hemmiljö i kombination med bristfällig undervisning och organisation

5 6 kap. 8 § grundskoleförordningen (1994:1194).

samt socialt utanförskap. Olika faktorer sammantagna kan leda till förlorad självkänsla och psykisk ohälsa, vilket i sin tur kan resultera i långvarig ogiltig frånvaro.

Orsakerna kan sorteras in i två huvudsakliga kategorier, dels tre skolfaktorer: pedagogiska, organisatoriska och sociala faktorer, dels faktorer som hör till hemmet och familjen. Fokus i rapporten är att finna de skolfaktorer som har påverkat elevernas ogiltiga frånvaro. Men berättelserna ger en sammansatt problembild, där både olika skolfaktorer och elevens hemförhållanden har bidragit till den långa ogiltiga frånvaron.

Även skolpersonal uppger i intervjuerna att det ofta finns en social problematik vid långvarig omfattande frånvaro och att eleverna kan ha en mycket svår livssituation. Samtidigt är det viktigt att notera att det finns många elever med svåra livsvillkor som går i skolan. Skolan kan alltså också vara den tillflykt som skapar struktur, ger livsmod och en tilltro till framtiden i en i övrigt svår tillvaro.

Psykiska problem som social fobi, panikångest eller autismliknande symptom och andra neuropsykiatriska problem förekommer också bland elever med frånvaroproblematik, enligt den intervjuade skolpersonalen. En intervju med en lärare, som under många år deltagit i utredningar av unga vuxna för en eventuell neuropsykiatrisk diagnos, pekar på den här gruppens skolsvårigheter och frånvaro. Enligt läraren har detta i flera fall att göra med att skolan inte utformar undervisningen utifrån deras särskilda behov.

Att främja närvaro och förebygga och åtgärda frånvaro

Skolans arbetsmiljö kan i sig motverka eller bidra till att frånvaro uppstår. Undervisningen måste utformas så att den passar elevernas skilda behov.⁶ Intervjuerna både med eleverna och med skolföreträdarna visar att ströfrånvaron är störst vid lektioner i idrott och hälsa.

I alla intervjuer – med skolföreträdare, förvaltningar och elever med egna erfarenheter av frånvaro – återkommer bemötandet från lärare och annan skolpersonal som den enskilt viktigaste faktorn för att undvika frånvaro eller få tillbaka elever från frånvaro. Att skolan trots allt fungerar i ett i övrigt trassligt liv hänger ofta samman med att det finns någon i skolan som ser och förstår. Ett positivt samarbete och goda kontakter med hemmet, inte bara vid problem, poängteras av många intervjuade, både i skolor och vid förvaltningar.

Goda rutiner, tidig upptäckt och tidiga insatser är grundläggande för att undvika att frånvaron blir långvarig. Arbetsgången och olika personers ansvar om elever är ogiltigt frånvarande måste vara tydlig och rektor måste följa upp

6 Enligt läroplanen, Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94 ska undervisningen anpassas till varje elevs förutsättningar och behov (s 4).

att rutinerna följs. Flera av de intervjuade eleverna beskriver brister i frånvarokontrollen som en orsak till att deras frånvaro kunde bli så omfattande.

Orsakerna bakom frånvaron måste bli grundligt utredda och leda till konkreta förändringar.⁷ Elevhälsan har en viktig roll när det gäller elevernas hela skolsituation och då särskilt för elever i svåra personliga eller familjerelaterade omständigheter. Intervjuerna visar dock att elevhälsans ansvar ofta är otydligt.

Enligt enkätresultatet finns det i två av tio kommuner inte någon särskild beredskap för att stödja skolorna om elever blir långvarigt frånvarande. Av intervjuerna med både elever och skolpersonal framgår att de bakomliggande orsakerna många gånger är komplexa och inte bara rör skolan utan också elevens situation i övrigt. Det är inte skolans ansvar att lösa alla problem, men det är skolans ansvar att upptäcka och utreda alla signaler på att eleven inte mår bra och om det behövs, ta hjälp av andra, framför allt socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatrin. En sådan samverkan bygger på relationer, samsyn och kunskap om varandras kompetenser och ansvarsområden.⁸ Den måste vara etablerad och måste underhållas och pågå fortlöpande för att fungera när gemensamma, samtidiga insatser krävs.

Skolverkets slutsatser

De erfarenheter som både eleverna och skol- och förvaltningspersonalen redovisar i den här studien förstärker många av de slutsatser som fanns redan i ”Rätten till utbildning”:⁹

- Betydelsen av arbetsmiljön och undervisningens innehåll och utformning för att frånvaro inte ska uppstå.
- Betydelsen av personalens bemötande och engagemang
- Vikten av ett positivt samarbete med hemmet.
- Nödvändigheten med goda rutiner för frånvarouppföljning och omedelbara insatser.
- Vikten av en allsidig utredning av de bakomliggande orsakerna till frånvaron innan beslut fattas om åtgärder.
- Många av orsakerna till ogiltig frånvaro är skolrelaterade och kräver åtgärder i skolan.
- Många av eleverna har en svår livssituation och problem som skolan inte kan lösa och som det inte heller är skolans ansvar att lösa. Det måste därför

7 Skolverket (2008 b). *Allmänna råd och kommentarer*. För arbete med åtgärdsprogram. Beställningsnr 08:1036.

8 Skolverket (2009 a). *Erfarenheter av samverkan kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*. Beställningsnr 10:1152.

9 Skolverket (2008 a).

finnas en beredskap och en organisation för kontinuerlig samverkan mellan skola, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri.

Studien visar också att:

- Undervisningen i och miljön runt ämnet idrott och hälsa behöver analyseras på många skolor eftersom frånvaroproblemen förefaller störst i detta ämne.
- Elevhälsans roll och ansvar i arbetet mot frånvaro behöver förtydligas på många skolor.
- Skolnärvaroteam ofta är framgångsrika i arbetet med ogiltigt frånvaro.
- Många kommuner behöver se över sina rutiner för när frånvaro ska behandlas i nämnden.
- Många kommuner och fristående skolor behöver analysera sin tolkning av synnerliga skäl för att bevilja längre ledighet från skolarbetet.

Många av ovanstående faktorer är generella och bidrar till trivsel och goda resultat för elever i gemen. De flesta av faktorerna är dessutom väl kända och finns i många fall redan reglerade i skollagen, läroplanen och skolförordningarna.

En orsak till att de inte tillämpas fullt ut kan vara att det upplevs som svårt. En annan orsak kan vara att skolan upplever att problemen finns hos eleven och hemmet och att det därför inte är skolans ansvar.

Skolans uppdrag är många gånger komplicerat, men det innebär ett ansvar för att alla elever får sin rätt till utbildning tillgodosedd. Om det behövs kan skolan ta hjälp av andra aktörer som socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatri. Skolan, där eleverna finns varje dag, har dock ett ansvar för att upptäcka och reagera på alla signaler om att eleven inte mår bra. Ett ogiltigt frånvarotillfälle är en sådan signal.

Hemkommunen har ansvar för att alla skolpliktiga elever går i skolan. Huvudmannen för fristående skolor har ansvar för att de elever som är inskrivna går i skolan. Skolverket vill därför uppmärksamma huvudmännen på detta ansvar och deras skyldighet att ge verksamheterna förutsättningar för att kunna bedriva sitt arbete.

Inledning

Bakgrund

Rätten till utbildning

Alla barn som är bosatta i Sverige har skolplikt och en lagstadgad rätt till utbildning.¹⁰ Skolplikten innebär en skyldighet för eleven att gå till skolan och delta i utbildningen om eleven inte är sjuk eller beviljats ledigt.¹¹ Skolplikten innebär också en skyldighet för vårdnadshavarna att se till att deras barn går till skolan och en skyldighet för skolan och kommunen att kontrollera att alla skolpliktiga barn som bor i kommunen fullgör sin skolplikt. Kommunens tillsyn över att skolplikten fullgörs innebär bland annat att kommunen ska se till att skolpliktiga barn som bor i kommunen men inte går i dess grundskola (eller motsvarande skolformer) på annat sätt får föreskriven utbildning. Skolplikten motsvaras av en rätt till utbildning.

I början av år 2008 publicerade Skolverket rapporten ”Rätten till utbildning. Om elever som inte går i skolan”.¹² Det var den första nationella studien av långvarig ogiltig frånvaro i grundskolan. Den visade på den ungefärliga omfattningen av ogiltig frånvaro i slutet av läsåret 2006/07. Omkring 1 600 elever hade inte gått i skolan alls i minst en månad. Ungefär 5 000 elever hade haft upprepade ströfrånvaro under minst två månader. Situationen var ungefär densamma i kommunala som i fristående skolor.

Ett annat resultat i undersökningen var att ett stort antal kommuner inte hade reda på omfattningen av långvarig frånvaro i sina skolor, trots att siffrorna borde vara av stor betydelse för den egna uppföljningen. Omfattande frånvaro är en tydlig indikation på allvarliga problem i skolan och för det enskilda barnet. En av slutsatserna i rapporten var att den bristande kunskapen hos många kommuner om frånvarons omfattning innebar att Skolverket borde upprepa enkäten för att försöka få fram säkrare uppgifter och en ännu mer heltäckande nationell bild över hur många elever som är långvarigt frånvarande.

Den genomgång av forskningen om skolfrånvaro som redovisades i ”Rätten till utbildning” visade att den kunde delas in i två perspektiv: Ett med individfokus som kopplar samman elevernas frånvaro med individernas riskbeteende och ett strukturellt perspektiv som fokuserar på skolan som arbetsmiljö och på att brister i skolans arbetsmiljö kan leda till frånvaro.

Orsakerna till långvarig ogiltig frånvaro belystes i den tidigare rapporten dels genom en enkät riktad till kommuner och fristående skolor, dels genom

10 3 kap. 1 § skollagen (1985:1100). Skolplikten ska fullgöras i grundskolan, särskolan, specialskolan, sameskolan eller i godkända fristående skolor.

11 3 kap. 11 § skollagen (1985:1100).

12 Skolverket (2008 a).

en analys av ett antal tillsynsbeslut där kommuner kritiserats för att rätten till utbildning åsidosatts.

Kommunernas och de fristående skolornas svar i enkäten var sinsemellan överensstämmande. Såväl kommuner som fristående skolor ansåg att den vanligaste orsaken till långvarig ogiltig frånvaro var ”sociala eller psykosociala problem” eller att barnen ”har svagt stöd för skolgången från hemmet”.

Skolan måste dock kunna arbeta med elevers individuella problem och skolans ansvar är än större om eleverna har svagt stöd hemifrån. Orsaker i skolan till att dessa elever inte kunde eller ville gå i skolan kom inte fram i enkätundersökningen. Analysen av tillsynsbesluten gav en annan bild av orsakerna. Föräldrarna hade oftast vänt sig till Skolverkets tillsynsenhet¹³ därför att de ansåg att deras barn kränkts eller därför att barnet inte fick det stöd det skulle ha behövt. Barnet vägrade till slut att gå till skolan, alternativt lät föräldrarna barnet stanna hemma eftersom det mårde så dåligt i skolan. I studien analyserades endast de tillsynsbeslut som lett till kritik och i samtliga dessa fall hade huvudmannen inte satt in rätt eller tillräckliga åtgärder så att barnet hade kommit tillbaka till skolan. Det visade sig vara vanligt att skolan inte utrett de egentliga orsakerna till frånvaron och därför satt in fel åtgärder som inte hjälpte. Analysen av tillsynsbesluten visade alltså på att brister i skolan lett till att barnen inte gick i skolan. Det var också tydligt i många av tillsynsutredningarna att skolan fått arbeta mycket ensam när det gällde att hantera de oftast mycket svåra problemen. Kommunen erbjöd inget stöd, samverkan med andra instanser fungerade inte och allt ansvar hamnade på den enskilda rektorn och skolan.

Inga elever kom till tals i ”Rätten till utbildning”. En av slutsatserna var att elevernas perspektiv på frånvaron skulle behöva belysas närmare för att bättre kunna förstå de bakomliggande orsakerna. Genom att analysera olika slags relationer (elev/skolpersonal, elev/föräldrar, elev/kamrater, hem/skola) som kan ha fallerat kanske man bättre kan förstå den långvariga elevfrånvarons komplexitet och finna lämpliga åtgärder för att minska frånvaron.

13 Tillsyn över skolverksamheten utövas sedan 1 oktober 2008 av Statens Skolinspektion.

Barnkonventionen

Sverige var en av de första länderna som ratificerade Barnkonventionen.¹⁴ Barnkonventionen ger en universell definition av vilka rättigheter som borde gälla för alla barn i hela världen. En av artiklarna i konventionen (artikel 28) erkänner barnets rätt till utbildning. Länderna som undertecknat Barnkonventionen åtar sig bland annat att särskilt vidta åtgärder för att uppmuntra regelbunden närvaro i skolan och minska antalet studieavbrott.

Skolan och Aspergers syndrom

I Skolverkets rapport ”Skolan och Aspergers syndrom” redovisas information dels från en enkät till skolor i sex kommuner, dels från intervjuer i ett antal skolor i dessa kommuner med verksamhet som riktar sig till elever med Aspergers syndrom.¹⁵ Skolorna redovisar att många av eleverna med Aspergers syndrom har varit frånvarande under perioder och att man organiserar olika former av hjälp för att minska frånvaron. Upprepad telefonkontakt, hämtning eller att någon möter på vägen, liksom anpassning av undervisningen eller skolsituationen, är exempel på sådan hjälp. Skolorna beskriver också att skolsvårigheter och frånvaro i den vanliga klassen ofta har föregått placeringen i särskild undervisningsgrupp. Den tidigare skolan har misslyckats med sitt uppdrag att ge eleven de förutsättningar som han eller hon behöver och eleven har misslyckats med sin kunskapsuppbyggnad, sin sociala utveckling och sina kamratrelationer.

Samverkan kring barn som far illa eller riskerar att fara illa

I ”Rätten till utbildning” konstaterades att samverkan med socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri är en viktig förutsättning för att lyckas i arbetet med långvarig frånvaro. Myndigheten för skolutveckling fick redan år 2006 i uppdrag av regeringen att fördela medel till pilotprojekt och stödja lokalt utvecklingsarbete inom grund- och gymnasieskolan. Målet var att se vilka metoder som fungerar för samverkan mellan skola, polis, socialtjänst samt barn- och ungdomspsykiatri kring barn som far illa eller riskerar att fara illa.

14 Barnkonventionen finns tillgänglig på Barnombudsmannens webbplats; <http://www.barnombudsmannen.se/Adfinity.aspx?pageid=55> (2010-03-08)

15 Skolverket (2009 c). *Skolan och Aspergers syndrom. Erfarenheter från skolpersonal och forskare*. Rapport nr 334.

Satsningen omfattade 100 miljoner kronor under åren 2007–2008.¹⁶

Under våren 2007 inkom ca 250 ansökningar och 100 kommuner/projekt beviljades pengar. Ansökningarna sorterades i fyra områden där var och en av ovan nämnda parter var mer synlig. Inom skolan är stor frånvaro en viktig indikation på att barnet far illa eller riskerar att fara illa. Stor frånvaro var därför ett område för samverkansprojekt, där skolan hade en framträdande roll. Övriga områden var drogforebyggande arbete, brottsforebyggande arbete samt allvarlig psykisk ohälsa.

Med samverkan avsågs den definition som anges i ”Strategi för samverkan kring barn som far illa”, det vill säga ”när någon eller några tillför sina specifika resurser, kompetenser och/eller kunskaper till en uppgift som man gemensamt har att lösa”.¹⁷

I slutredovisningen till regeringen av samverkansuppdraget och i rapporten ”Kraften av samverkan” beskrivs olika exempel på och erfarenheter av samverkan inom de fyra områdena, däribland för elever med stor frånvaro.¹⁸

Samverkansprojektet har utvärderats av Hälsoakademin vid Örebro universitet.¹⁹ Det övergripande syftet med utvärderingen var att öka kunskapen om samverkan som process mellan de olika parterna, som ett medel att förbättra situationen för barn och unga som far illa. I syfte att tillgodose uppdraget om långsiktighet har Skolverket beställt en rapport med en socioekonomisk analys av samverkansprojektet kopplad till forebyggande arbete med utsatta barn, dvs. en ekonomisk analys av vad utanförskap kostar samhället i förhållande till vad samverkansinsatser kostar och kan resultera i.²⁰

16 Regeringsbeslut U2006/5879/S. Uppdraget övergick till Skolverket den 1 oktober 2008 och slutrapporterades i december 2009, se *Redovisning av uppdrag givet till Myndigheten för skolutveckling om att fördela medel till samverkansprojekt inom grund- och gymnasieskolan*. Tillgänglig på Skolverkets webbplats, www.skolverket.se/publikationer.

17 Socialstyrelsen, Myndigheten för skolutveckling, Rikspolisstyrelsen (2007). *Strategi för samverkan - kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*. Socialstyrelsen, artikelnummer: 2007-123-31

18 Skolverket (2009 b). *Kraften av samverkan*. Beställningsnr. 09:1110.

19 Danermark B., Germundsson P., Englund U., Löf K. *Samverkan kring barn som far illa eller riskerar att fara illa. En formativ utvärdering av samverkan mellan skola, socialtjänst, polis samt barn- och ungdomspsykiatri*. Örebro universitet, Hälsoakademin. Bilaga till Skolverkets redovisning till regeringen *Redovisning av uppdraget att fördela medel till samverkansprojekt inom grund- och gymnasieskolan*. Tillgänglig på Skolverkets webbplats www.skolverket.se/publikationer.

20 Nilsson I., Wadeskog A. (2009). *En socioekonomisk analys av Skolverkets samverkansprojekt*. Skolverkets webbplats, <http://www.skolverket.se/sb/d/2836/a/16305> (2010-03-08).

Syfte och frågeställningar

Skolverket uppgav i rapporten ”Rätten till utbildning” att myndigheten skulle fortsätta att bevaka barns rätt till utbildning, i inspektion och tillsyn men också i fortsatta utvärderingsinsatser.²¹

Syftet med föreliggande studie är

- dels att kartlägga omfattningen av långvarig frånvaro,
- dels att fördjupa kunskaperna om orsaker till frånvaro utifrån elevers, skolors och förvaltningars perspektiv och om hur skolor arbetar för att förebygga, förhindra och åtgärda långvarig frånvaro.

Frågeställningar som kommer att belysas och besvaras i rapporten är:

- Hur många elever var långvarigt frånvarande från grundskolan och obligatoriska särskolan i slutet av läsåret 2008/09?
- Vilka orsaker finns till långvarig frånvaro, ur elev- respektive skolperspektiv?
- Hur arbetar skolor för att förebygga och minska långvarig frånvaro och hur skulle arbetet kunna förbättras, enligt elevernas erfarenheter och enligt skolor och förvaltningar?

Rapporten ”Rätten till utbildning” blev mycket uppmärksammas när den publicerades och erfarenheterna från t.ex. Samverkansprojektet är att flera skolor och kommuner började arbeta mer intensivt med frånvaroproblematiken i samband med den. Bara att synliggöra omfattningen av problemet, dvs. hur många elever som inte gått i skolan på länge, sätter fokus på detta allvarliga problem och kan medverka till att fler elever får hjälp att komma tillbaka. Förhoppningen är att resultaten i denna rapport, tillsammans med de tidigare nämnda rapporterna, ska bidra till att kommuner och skolor uppmärksammar betydelsen av fungerande rutiner för uppföljning av frånvaro. Behovet är stort av att utveckla arbetssätt för att kunna möta elever med olika problematik som annars riskerar att hamna i långvarig frånvaro. Dessa rutiner och insatser borde enligt Skolverkets mening också kunna leda till att andra elevers behov upptäckts så att de får det stöd de behöver.

21 Tillsyn och inspektion utövas fr o m 1 oktober 2008 av Statens Skolinspektion.

Metoder och källor

Enkäter

Omfattningen av långvarig ogiltig frånvaro m.m. har kartlagts genom enkäter till alla barn- och utbildningsförvaltningar (motsvarande) med ansvar för obligatoriska skolan och till ett urval fristående skolor. Var tredje fristående skola på grundskolenivå med minst 30 elever ingick i urvalet. Enkäterna besvarades av 131 av 163 fristående skolor (80 % svarsfrekvens) och av 288 av 327 barn- och utbildningsförvaltningar (motsvarande) i kommuner eller kommundelar (88 % svarsfrekvens). Bortfallet har antagits vara slumpmässigt och frånvarons omfattning har räknats upp till nationell nivå utifrån andelen frånvarande elever i olika kommungrupper bland de kommuner/skolor som besvarat enkäten.

I kommuner som inte har ett gemensamt frånvaroregistreringssystem för sina skolor som medger att förvaltningen själv kan sammanställa statistik över närvaro och frånvaro innebär enkäten ett avsevärt arbete. Förvaltningen fick vända sig till varje skola för att hämta in informationen. Eftersom uppgifter om frånvarosituationen i skolorna bör vara väsentlig även i den kommunala uppföljningen är arbetsinsatsen dock sannolikt till nytta även inom kommunen.

Att informationen om frånvaro inte samlats in från varje skola innebär ett visst osäkerhetsmoment vad gäller eventuellt bortfall. I bilaga 2 ges en fylligare beskrivning av enkätundersökningen och eventuella felkällor i enkäten diskuteras något.

Elevintervjuer

Elevintervjuerna är utförda i sju kommuner.²² Skolverket har fått kontakt med eleverna via upparbetade kontakter inom Samverkansprojektet.²³ Kontaktpersonerna i Samverkansprojektet tog kontakt med skolpersonal vid respektive skola som i sin tur hade kontakt med elever som tidigare varit långvarigt, ogiltigt frånvarande. Eleverna blev tillfrågade om de ville bli intervjuade. Endast de som frivilligt ville ställa upp blev intervjuade. Intervjuguiden redovisas i bilaga 1.

Sammanlagt ingår 15 flickor och 6 pojkar, dvs. 21 elevröster hörs i 20 intervjuer. I en intervju är biträdande rektor närvarande för utan hennes närvaro vägrade eleven att bli intervjuad. I två intervjuer ingår två personer i vardera

22 Ann Frisell Ellburg har ansvarat för bearbetning och analyser av elevintervjuerna. Hon har genomfört samtliga. Peter Nyberg deltog i tre elevintervjuer.

23 Skolverket (2009 a).

intervjun. I båda intervjuerna sitter respektive bästa vännen med. I det ena fallet har endast den ena erfarenhet av långvarig ogiltig frånvaro. I den andra har båda erfarenhet av långvarig ogiltig frånvaro. Utan varandra ville de inte bli intervjuade, varför intervjuaren valde att tala med bägge två samtidigt eftersom intervjun annars riskerade att bli inställd.

Varje intervju varade i cirka en halvtimme till en timme. Anteckningar fördes vid varje intervju. Samtalen ägde rum i skolans lokaler, ofta i anslutning till skolans personalrum. I ett fall blev en person intervjuad på ett kafé i närheten av skolan. I ett annat fall blev en elev intervjuad per telefon.

Intervjuerna visar upp 21 enskilda individers berättelser om sin grundskoletid och gör inte anspråk på att vara representativa i någon kvantitativ bemärkelse för gruppen elever med erfarenhet av långvarig ogiltig frånvaro. Otvetydigt förmedlar dock alla viktig information för att förstå vad långvarig ogiltig frånvaro kan handla om och hur det går att komma tillbaka.

Svårigheter kopplade till metod

Det var vissa svårigheter att få tag i intervjupersoner som var villiga att ställa upp och prata om sina erfarenheter av ogiltig skolfrånvaro. Den ogiltiga frånvaron kan upplevas som ett misslyckande för den enskilde individen.²⁴ Det innebär också ett blottläggande av personens liv, hemförhållanden osv., vilket kan upplevas som känsligt, något som Skolverket har försökt att ta hänsyn till (se etiska hänsyn nedan). Skolverket vände sig främst till elever som retroaktivt kunde berätta om sina erfarenheter. Majoriteten gick på Individuella programmet (IV) i gymnasieskolan, några på nationella program och ytterligare några gick kvar i grundskolan, varav ett par hade gått om en årskurs.

Etiska hänsyn

En undersökning av detta slag är förknippad med metodologiska och etiska svårigheter. Frågorna är av känslig och personlig karaktär. Att svara på frågor om obehagliga och personliga händelser som kan ha föranlett den ogiltiga frånvaron kan vara svårt. Denna aspekt har beaktats i utformandet av intervjuerna, i instruktioner till genomförandet, intervjuupplägg och intervjuguider. Samtidigt kan möjligheten att diskutera sina erfarenheter upplevas som positivt av respondenterna, vilket några intervjuer visar. I samråd med respektive verksamhet har personalen ombetts ha en beredskap för de olika reaktioner som kan väckas hos de intervjuade personerna.

²⁴ En elevs ”misslyckande” i skolan beror på en mängd faktorer, inte minst pedagogiska, vilket diskuteras i avsnitt 2. Likväl kan det på ett personligt plan upplevas som ett misslyckande (se Henriksson 2009).

Intervjuer med skol- och förvaltningsföreträdare

Rektor, lärare och elevhälsopersonal har intervjuats i nio skolor (varav en fristående) i åtta kommuner, i huvudsak i samma kommuner som där elevintervjuerna genomfördes. På några skolor har flera personalgrupper intervjuats samtidigt, på andra skolor har två eller i ett fall, tre intervjuer genomförts. Samtliga personalgrupper har inte intervjuats på alla nio skolorna.

I sex kommuner har grundskolechef eller förvaltningschef och i ett fall, en ansvarig på kommunnivå för ett skolnärvaroprojekt, intervjuats. I fem av kommunerna genomfördes både skol- och förvaltningsintervjuer. En chef på koncernnivå i en fristående skolkoncern har därutöver intervjuats.

Sammanlagt genomfördes 22 intervjuer.

Skolor och kommuner valdes ut så att de skulle vara av olika storlek, ha olika socioekonomisk struktur, vara geografiskt spridda över landet och om möjligt vara desamma som där elever med tidigare långvarig frånvaro intervjuades. Avsikten var att få en spridning på olika typer av kommuner och skolor för att fånga många olika synpunkter och erfarenheter av långvarig frånvaro och hur den kan motverkas och åtgärdas.

Intervju med en lärare med erfarenhet från utredningar av neuropsykiatrisk problematik

För att belysa skolfrånvaro för elever med en neuropsykiatrisk problematik har en intervju genomförts med en pedagog som i ett tiotal år arbetat i ett medicinskt utredningsteam som utreder unga vuxna för en eventuell neuropsykiatrisk diagnos. Hennes uppgift i teamet var att kartlägga deras skolerfarenheter. Hon har intervjuat över 250 personer i 18–30-årsåldern om skoltiden, som ofta var problemfylld och innebar skolfrånvaro.

Rapportens disposition

Efter det här inledande avsnittet kommer i avsnitt 2 elevernas berättelser om sina erfarenheter av omfattande frånvaro, om orsakerna till frånvaron och hur de återvände till utbildning. I den avslutande delen av detta avsnitt diskuteras hur elevernas berättelser kan tolkas och vad de pekar på som väsentligt för skolan att ta fasta på för att stödja elever med omfattande svårigheter.

I avsnitt 3 redovisas omfattningen av långvarig ogiltig frånvaro och beviljade långa ledigheter utifrån den information som kommuner och fristående skolor lämnat i enkäterna.

Avsnitt 4 utgörs av den intervjuade skol- och förvaltningspersonalens erfarenheter och uppfattningar om orsaker till långvarig frånvaro och vad som krävs för att förhindra långvarig frånvaro. Även resultat från enkäterna om kommuners och fristående skolors rutiner och arbete kring frånvaro redovisas här.

Slutligen sammanfattas och diskuteras i avsnitt 5 de resultat som framkommit i enkäter och intervjuer. De slutsatser som Skolverket kan dra förstärker de slutsatser som fanns redan i Skolverkets tidigare studie av långvarig ogiltig frånvaro: Vikten av en god arbetsmiljö, goda frånvarorutiner, tidig upptäckt, samverkan med andra aktörer som föräldrar, socialtjänsten och barn- och ungdomspsykiatri.²⁵

25 I Skolverket (2008 a) finns en översikt av svenska tidigare studier och svensk forskning om skolfrånvaro. I samma rapport, bilaga 1, finns lagstiftningen rörande rätten till utbildning och skolplikt redovisad.

**”Framtiden suger. Har jag
sumpat min chans?”**

ELEVPERSPEKTIV PÅ LÅNGVARIG FRÅNVARO

Introduktion

”Kanske var det därför som han älskade Skolan. Inne i skolan fanns Sverige, där fanns världen på besök varje dag. I Skolan hade han sin fasta punkt, medan de mer bortskämda hade sina fasta punkter där hemma i sina hem. De gick hem från skolan om eftermiddagarna. Han gick bort från skolan!.../ På ett sätt så hatade han också skolan, för att den ljög så mycket, ljög på ett fint och ett från barnens håll alldeles oangripligt språk, men det var dock hans fristad och ö...”
(ur *Nässlorna blomma* av Harry Martinsson)²⁶

”Jag hatar redan skolan. Det luktade illa. Särskilt på toaletterna. I klassrummet var det kvavt. Nästan så att man fick svårt att andas. Lamporna hade två miljoner watt, det var så ljusst att det stack i ögonen. De andra barnen vet jag inget om. Jag tittade inte på dem. Hörde bara att de som satt längst fram var väldigt ivriga att svara på frökens frågor.” (ur *Dårens dotter* av Mian Lodalen)²⁷

Citaten ovan kommer från litteraturens värld, två författares motsatta erfarenheter av skolan, Harry Martinsson i början av förra seklet och Mian Lodalens på 1970-talet. Deras berättelser uppvisar två ytterligheter av skolan. I Harry Martinssons alter ego Martins värld blir klassrummet en fristad bortom den verklighet han lever i. Bildningen via böckerna lindrar Martins hunger efter kunskaper och ett annat liv bortom det kärlekslösa liv han lever. Fröken Alma blir en ljusbärare i hans existentiella mörker. Skolan i Mian Lodalens självbiografi skildras däremot som ett fängelse och fröken nästan som en plit som kontrollerar och disciplinerar hennes alter ego Connies liv. Lektionerna blir obegripliga föreställningar där Connie inte förstår vad som pågår. Hon blir en ”jobbig” elev som inte lyssnar eller blir respekterad, varken i skolan eller hemma. I stället flyr hon ut till friheten utanför skolans väggar och struntar i att gå på lektionerna redan i årskurs 1.

Dessa bilder av skolan fångar extremerna: vad skolan borde vara, en fristad och ö för kunskapsörstande elever oavsett hemförhållanden, och vad den *inte* borde uppfattas som, ett fängelse. Någonstans däremellan hamnar skolan i de elevers berättelser som avhandlas i det här avsnittet. Samtliga elever har erfarenhet av långvarig ogiltig frånvaro. Några har uppfattat lektionerna som Connie gör, som obegripliga föreställningar och därför inte gått dit, medan caféet, korridoren och kamraterna utgjort trygga punkter i skolan. Andra elever har inte velat gå till skolan alls i långa perioder beroende på en rad

²⁶ Martinsson, Harry (1950). *Nässlorna blomma*. Stockholm: Albert Bonniers förlag AB.

²⁷ Lodalen, Mian (2008). *Dårens dotter*. Stockholm: Bokförlaget Forum.

olika anledningar främst kopplat till skolans organisering, lärarnas pedagogik samt skolans sociala miljö, men också till personliga kriser som rör hemförhållanden. De intervjuade elevernas skolfrånvaro bottnar med andra ord i en komplex väv av olika slags problem, som berör både hem och skola. Trots sina svårigheter har de kommit tillbaka till utbildning i någon form och flera har återfått sin framtidstro. Hur denna väg bort och tillbaka till skolan har gått till kommer att avhandlas i det här avsnittet.

Genom dessa elevers berättelser hoppas Skolverket kunna skapa en större förståelse för varför vissa elever blir vad pedagogikforskaren Carina Henriksson benämner som ”klassrumsflyktingar”²⁸, och vad det är som gör att de trots en långvarig ogiltig frånvaro återvänder till någon form av utbildning. Målsättningen är att visa att det går att fånga upp och stödja dessa elever. Skolverket vill också lyfta fram skolpersonalens betydelse för elevernas återgång till skolarbetet. I samverkan med andra ansvariga vuxna kan de i många fall fungera som ljusbärare för dessa utsatta elever. Strävan måste vara att skolan blir en kreativ plats för alla elever oavsett behov och att rätten till utbildning värnas.

De intervjuade eleverna

De 21 eleverna är födda mellan 1989 och 1995 och har alla erfarenhet av långvarig ogiltig frånvaro. Fem av de intervjuade är pojkar, 16 är flickor. Siffrorna från enkätundersökningen visar inga påtagliga skillnader mellan flickor och pojkar i ogiltig frånvaro, ett fenomen som skolpersonalen också vittnar om i intervjuerna. Däremot var det betydligt fler flickor som ville bli intervjuade i undersökningen.

Den absolut vanligaste perioden under skolgången då eleverna varit långvarigt, ogiltigt frånvarande är fr. o m årskurs 6. Bland de intervjuade eleverna har det funnits några enstaka elever som också varit ogiltigt frånvarande tidigare. I flera fall har frånvaron accelererat i ett slags ”skolkprocess” från enstaka ströfrånvaro till ”korridorhäng”, dvs. att eleverna har vistats i skolan utan att gå på lektionerna och till ”hemmasittande”, dvs. att eleverna inte har gått till skolan alls.²⁹ Eleverna har ömsom befunnit sig ensamma hemma eller tillsammans med andra elever. De har varit i skolan: suttit i korridorer, på skolans kafé eller på skolgården, utan att gå på lektionerna. De har också befunnit sig ensamma hemma eller tillsammans med kamrater hemma hos dem. Gemensamt för alla är att de har haft långvarig ogiltig frånvaro.

28 Henriksson, Carina (2009). *Klassrumsflyktingar. Pedagogiska situationer och relationer i klassrummet*. Lund: Studentlitteratur.

29 Se Karlberg, Martin och Sundell, Knut (2004). *SKOLK - Sund protest eller riskbeteende?* Forsknings- och utvecklingsenheten, Stockholm, FoU-rapport 2004:1.

Orsaker till skolfrånvaro

Ett vanligt mönster i intervjuerna är att en kombination av faktorer har lett fram till att eleverna har varit långvarigt, ogiltigt frånvarande. Det finns alltså sällan *en* anledning till att eleverna inte närvarat på lektionerna, utan flera. Ändå kommer frånvaroorsakerna att redovisas separat för att sedan knytas samman i ett gemensamt resonemang i slutet av avsnittet. Dessa orsaker kan sorteras i två huvudsakliga kategorier, dels i tre skolfaktorer: pedagogiska, organisatoriska och sociala faktorer, dels i faktorer som hör till hemmet och familjen. Rapportens främsta syfte har varit att finna de förhållanden i skolan som har påverkat elevernas ogiltiga frånvaro, men som kommer att framgå visar svaren också på andra vuxnas möjligheter och tillkortakommanden.

Skolfaktorer

Pedagogiska faktorer

Pedagogiska faktorer som kan föranleda ogiltigt frånvaro kan röra sig om att elever inte begriper ett ämne, att lärare i enskilda fall brister i bemötandet och t.o.m. stämplar eleven som dum. Det kan också handla om att elever med stor frånvaro behöver särskilt stöd, men inte fått det, eller att inga eller felaktiga diagnoser ställs eller att de ställs för sent.

Obegriplig undervisning

I intervjuerna framträder pedagogiska anledningar till elevernas frånvaro i kombination med de ovan nämnda orsakerna. Det kan handla om att en elev inte förstår ett ämne och behöver extra hjälp. Oftast är det något av de teoretiska ämnena som eleverna inte förstår och då kan de förlora motivationen att gå på lektionerna. Anna t.ex. berättar att hon inte gick i skolan överhuvudtaget i slutet av årskurs 6. Den långa frånvaron började med att hon stannade hemma sporadiskt. En av anledningarna var att hon inte hängde med på lektionerna i kemi, fysik och matematik. Hon var hellre kvar i skolans kapprum eller stannade hemma än att gå på lektionerna. Det resulterade i att hon inte uppnådde godkänt i ovan nämnda ämnen i slutet av grundskolan. Hon fick inte heller betyg i tyska, men fick godkänt i övriga ämnen.

En annan elev, Fanny, har aldrig varit ”skolmänniska”, som hon säger. Hon har aldrig tyckt om skolan: *”Jag har aldrig varit insatt i skolan, så jag har aldrig tagit skolan på allvar, så jag har tappat vissa grunder och så, som vore bra att ha”*. Fanny anser att hon inte fick den hjälp hon behövde i vissa ämnen. Hon har också haft särskilt svårt för matematik, liksom fysik och kemi och varit frånvarande på dessa lektioner. Björn i sin tur berättar att han i årskurserna fyra till

sex hade en, som han tycker, ung, oansvarig lärare som hellre åkte på utflykter än undervisade. När klassen blandades med andra elever i årskurs 7 märktes att de andra eleverna hade bättre grunder än Björn och hans kamrater i exempelvis engelska. Björn hade också svårt för naturorienterande ämnen (no) och förlorade därför intresset för dem. Ämnen blir tråkiga när man inte förstår, menar Björn, och kan leda till att man förlorar intresset för att gå på lektionerna.

Även Gustav berättar att han visserligen var närvarande på de samhällsorienterande (so) lektionerna, men att han inte förstod särskilt mycket. Gustav sa ifrån till läraren och fick hjälp när han inte hängde med. Irma i sin tur tyckte att det var roligt och lätt att gå i skolan i början av grundskolan, men i årskurs 7 förlorade hon tilltro till sina kunskaper. Hon kunde inte koncentrera sig och tappade motivationen, särskilt i matematik. Det ledde till att Irma slutade att gå på lektionerna och fick mer och mer ströfrånvaro.

Vilmer började vara borta från lektioner i slutet av årskurs 8 i de ämnen han inte tyckte var roliga, såsom matematik. Han slutade även att gå på engelsklektionerna. I årskurs 9 var han i stort sett frånvarande från samtliga teoretiska ämnen.

Miriam kom till Sverige som tolvåring. Det gick bra för henne första året, men efter ett år i förberedelseklass, när hon skulle integreras i vanlig klass i årskurs 7, orkade hon inte gå i skolan. Miriam kände att hon inte fick den hjälp hon behövde med svenska språket: *"Språket är jättesvårt när man kommer till ett nytt land. De elever som gick i klassen hade bott här jättelänge eller så var de födda här, så det var jättesvårt att hänga med"*. Miriams långvariga frånvaro accelererade i årskurs 9. Första terminen i den årskursen hade hon visserligen bra betyg. Läraren i engelska var snäll och hon fick väl godkänt i engelska och samhällskunskap, men sänkte sitt betyg sista terminen eftersom hon inte orkade gå på lektionerna. Inte heller i idrott och hälsa fick hon godkänt betyg, eftersom hon aldrig gick på lektionerna.

Betydelsen av personalens bemötande och engagemang

Eleverintervjuerna vittnar om att skolpersonalens bemötande av eleverna har påverkat deras närvaro i skolan. Eleverna berättar om skolpersonal som blivit ett viktigt stöd när någonting allvarligt hänt dem. Simons pappa dog när han var 12 år, men då hade han en lärare som han kunde prata med. Läraren förstod barnen och var inte som "en gammal gubbe", som Simon uttrycker det. I årskurs 7 fick han nya lärare och då slutade han att gå på lektionerna. Innan dess var han skötsam och duktig i skolan.

Några intervjupersoner ifrågasätter emellertid vissa lärares relation till sitt pedagogiska uppdrag. Lärare måste visa att de tycker att det är roligt att undervisa, annars förlorar eleverna intresset för att sitta där, menar de. En bra lärare ska inte vara mesig eller för sträng, men ha sina gränser och ha humor menar flera av de intervjuade eleverna. Beröm är också centralt,

särskilt för elever med frånvaroproblematik: *”Dom kanske skulle berömma mig när jag kommer i stället för att skälla ut mig när jag inte är där”*, säger t.ex. Elin som går i årskurs 7. Favorisering är också någonting som eleverna reagerat starkt på. En bra lärare är en lärare som inte favoriserar och som förstår ungdomar och inte bara tänker på hur det var när de själva gick i skolan, menar Vilmer.

Det händer också att lärare uppträder respektlöst och ställer för höga krav. De kan t.o.m. uppfattas som elevernas fiender. Lärarnas fientliga inställning kan ibland bidra till att ungdomarna struntar i deras lektioner. Bristande tillit till elevernas förmåga skapar också en otrygghet hos eleverna.

Daniella som går i årskurs 9 berättar att hennes mentor sade till henne att hon inte skulle komma in på gymnasiet om hon inte kom till skolan. Mentorn hotade t.o.m. med fosterfamiljsplacering. Uttalandet bidrog i sin tur till att Daniella och hennes mamma inte kände något förtroende för mentorn. Det var därför en mycket viktig åtgärd att byta mentor för att Daniella över huvud taget skulle komma tillbaka till klassen, vilket så småningom skedde.

Miriam orkade inte heller med vissa lärare, bland annat läraren i idrott och hälsa, för att han var sträng och brukade skrika åt eleverna. Även matematikläraren uppträdde konstigt, enligt Miriam, och ställde för höga krav. Miriam fick inte godkänt i matematik, medan hon på Individuella programmet (IV) i gymnasieskolan, där hon numera går, har betyget Mycket väl godkänt. Hon tror att det beror på läraren. Den förra läraren trodde inte på Miriam utan bidrog till att Miriam hatade skolan. Kemi var svårt, och där hade hon samma lärare. Även om Miriam klarade proven, så fick hon inte godkänt, för läraren ansåg att hon inte klarade sig bra på lektionerna.

Några elever har blivit kallade dumma, en stämpel som påverkat deras självbild. Gustav slutade att gå till skolan i årskurs 7 på grund av en lärare: *”Han kunde stå och skrika mitt i ansiktet och kalla en grejer. Han skrek att man var dum. Han var min mattelärare, NO-lärare och mentor”*. Han skrek mycket åt andra elever också, enligt Gustav, när de kom för sent och inte ville göra exakt som läraren sa. Gustav berättade hemma hur elak mentorn var. Hans mamma reagerade kraftigt på detta, fastän hon till en början var arg för att Gustav inte gick på lektionerna. Gustav gick till rektorn och berättade om mentorn, men rektorn lyssnade inte, utan tvingade Gustav tillbaka till mentorns klass. Det var också tal om att Gustav skulle byta skola, men det ville han inte. Han hade alla sina vänner kvar i sin gamla skola. Först ett par månader innan han slutade i årskurs 9 fick Gustav byta mentor, vilket han anser var för sent.

I årskurs 4 fick Jessica höra av en matematiklärare att hon var ”en idiot”: *”Det är hennes [lärarens] fel att jag inte gillade matte sen. Jag älskade verkligen matte när jag gick i ettan”*. Läraren försökte att ”vara käck” efter händelsen, men det var som om benämningen ”idiot” etsat sig fast i Jessica. Hon förlo-

rade motivationen att gå till skolan och slutade att tycka om alla ämnen. Ett undantag var samhällskunskap för att hon fick ha musik i öronen medan hon satt och skrev, eftersom hon hade lättare att koncentrera sig då. Innan satt hon bara och pratade. Hon och hennes kamrater förstörde för hela klassen. De fick t.o.m. en lärare att gråta: *"Vi tyckte bara att det var roligt när dom fick damp på oss... tills dom skäller ut en på riktigt"*. De hade fått höra att de var stökiga i klassen och att ingen ville ha dem: *"Fan vad coolt att ingen vill ha oss, tänkte vi"*, enligt Jessica.

I Nikes fall var det flera lärare som gav henne känslan av att de inte ville ha henne där. Det var gamla lärare som Nikes mamma hade haft i skolan och de mindes att hon också hade varit väldigt bråkig i skolan: *"Dom dömer mig efter hur min mamma var"*, säger Nike. En speciallärare stöttade dock Nike. Hon var väldigt positiv och glad. Men hon var tvungen att flytta och då fick Nike en ny speciallärare, som hon inte fungerade bra ihop med. Nike har haft svårt för vissa ämnen, som matematik och vissa lärare, som är gammalmodiga och pedantiska. I årskurs 7 under andra terminen började hon att bråka med lärarna, bland annat med sin mentor som inte hade så stort förtroende för Nike. Han uppträdde så mot flera elever, menar Nike. Hans dåliga förtroende för henne ledde till att hon slutade att gå på lektionerna: *"Han sa det är ingen idé att jag försöker och då tog man ju illa upp. Just för stunden tänkte man skit i vad han säger, men så efteråt så kände man ba jaha..."*

Olle tyckte illa om den grundskola han gick i redan i årskurs 1. Det beror på att lärarna inte visade honom någon respekt. Trots att han enligt sin egen mening hade lätt för matematik och räknade ut saker i huvudet, med få slarvfel, så fick han inte rätt av läraren, för att han inte redovisade hur han tänkte på papper. Han ville jobba i egen takt, men det fick han inte göra. När Olle var färdig med matematikboken var han tvungen att vänta på de andra. Han upplevde att han redan kunde saker och då struntade han i att lyssna och arbeta. I andra ämnen, som engelska och historia gick det bättre för att han såg på amerikanska serier och filmer. Han var också bra på religionskunskap och historia.

Misstron mot lärarna och ledningen i sin gamla grundskola accelererade i årskurs 8, då Olle blev anklagad för att ha stulit en dator. Olle umgicks med en pojke som var kriminell, därför tror han att han blev anklagad. Rektorn talade med Olles pappa, som blev *"fly förbannad över anklagelsen"*, som Olle uttrycker det. Vid en närmare utredning, genomförd av polisen, visade det sig att Olle inte var inblandad. Det hela avskrevs. När det var utrett så ville Olle ha en ursäkt av rektorn, men det fick han inte. Händelsen har satt sina spår i att Olle har mist förtroendet för som han säger *"systemet"*, skolans organisation och förtroendet för skolans personal. Olle gick ut årskurs 9 med endast 30

poäng.³⁰ Han tyckte om de praktiska ämnena och engelska. Han bestämde sig för att gå på IV, annars hade han inte gjort ”ett skit”, som han uttrycker det, utan skulle bara ha suttit hemma.

Urbans långvariga, ogiltiga frånvaro började som ströfrånvaro från vissa lektioner. Redan i grundskolans tidigare år hände det att Urban sprang ifrån lektionerna och gömde sig i trapphuset och väntade på att en lärare skulle finna honom. Han mårde psykiskt dåligt. Det var bråkigt hemma under tiden föräldrarna skulle skilja sig, vilket Urban tror kan ha varit orsaken. Urban fick stöd i en liten grupp där man pratade och gjorde olika övningslekar. Det tyckte han var givande, så han fortsatte att gå på lektionerna. Däremot gjordes inte mycket i grundskolans senare år för att Urban skulle komma tillbaka. Personalen ringde hem och frågade vad som hände. Skolan anordnade ett möte som enligt Urban inte ledde till särskilt mycket. I årskurs 7 hade de en bra mentor, men sedan fick han flera vikarier: *”Det fanns ingen fast pelare”*, som han uttrycker det. *”Jag tror att det är bra att ha samma lärare länge”*. I årskurs 9 ”ströskolkade” han i början, men sedan accelererade den ogiltiga frånvaron till hela dagar. *”Jag tappade motivationen ganska mycket till att vara i skolan... Det kändes som någon slags ångest att vara där. Det kunde vara ett jättestort steg att gå igenom dörren upp till skolan, sen uppför trapporna”*. Hans känsla var att: *”framtiden suger. Jag har ju redan sumpat min chans. Det är ingen idé att försöka.”* Urban berättade inte om de här känslorna för någon i skolan. Han bara struntade i att gå dit. När det var dags att ha möte igen på grund av hans frånvaro, satt en lärare med som kränkte Urban kring frånvaron, vilket gjorde att Urban bara gick sin väg. Läraren krävde en ursäkt för det, men föräldrarna stöttade Urban och tyckte också att läraren var knäpp, enligt vad Urban berättar.

Brister i kontakten med elevhälsan och socialtjänsten

En del elever berättar också om enligt deras mening misslyckade möten med vuxna inom socialtjänsten och elevhälsan som har förstärkt deras ovilja att gå i skolan.

Nike berättar att skolfrånvaron i årskurs 7 ledde till att skolan arrangerade ett antal möten där Nike, hennes mamma, skolsyster och kurator ingick. Men det var inte så lyckat då Nike fick panikångest. Vid mötena började hon att svettas och gråta. Vid ett tidigare tillfälle satt Nike och hennes kamrater på skolgården och drack alkohol på sommarlovet efter årskurs 6. Händelsen blev anmäld och socialtjänsten blev inkopplad. *”Det vart världens liv”*, som hon säger. I stället för att erbjuda henne stöd tycker Nike att socialtjänstpersonalen

30 30 motsvarar tre godkända betyg av 16 med betyget Godkänt.

”grävde sig för djupt in i hennes liv” och frågade om saker som inte hade med händelsen att göra, bl.a. hennes sexualvanor. Nike menar att de inte borde ha frågat ut henne utan lyssnat mer.

En liknande upplevelse har Tony haft. När han hade varit utsatt för kränkningar av skolkamrater och därför inte vågade gå i skolan, skickades han till en kurator. I stället för att utreda Tonys skolsituation, började kuratorn utreda hur Tony hade det hemma. Kuratorn fick för sig att Tony inte bytte kläder och inte fick mat hemma och skickade därför Tony och hans föräldrar till socialtjänsten. Tony tycker att kuratorn ställde till det. Efter något år slutade kuratorn i skolan, men Tony ville ändå inte gå till den nya kuratorn. I stället vände han sig till skolsyster för att få Alvedon och då började de prata med varandra på regelbunden basis. Tony kände sedan ett stort förtroende för henne. Han hade någon han kunde prata med.

Medan Tony till sist hittade en vuxen i skolan han kände tillit till, upplevde sig Urban övergiven av vuxenvärlden. Någon vuxen i skolan borde ha frågat hur han mädde, menar han. I stället drog alla sin egen slutsats att han bara var ”skoltrött”. Urban menar att roten till hans frånvaro var att han mädde psykiskt dåligt. Han borde ha blivit tvingad att gå till BUP/kurator, men han fick aldrig prata med varken kurator eller psykolog. I stället fick han klara sig själv.

Diagnoser som hjälp eller som stjälp

Några av de intervjuade eleverna har fått diagnoser som visat på behov av särskilt stöd. Dessa elever uppger att de har konstaterad dyslexi, dyskalkyli och koncentrationssvårigheter. Flera av de intervjuade eleverna uppfattar att de har blivit hjälpta av att få en diagnos. Det extra stödet de har fått på grund av den har gagnat dem i deras skolarbete. Anna har alltid trott att hon var trög. Nu förstår hon varför hon har svårt att lära sig. Hon berättar: *”Jag har alltid haft svårt för matte, skriva och läsa, men det var först i nian som dom utredde att jag har dyslexi och dyskalkyli. Det har jag haft väldigt länge. Då är jag besviken att ingen har tagit tag i det innan, så att jag kunde ha fått hjälp tidigare”*. Diagnoserna har ändå ingivit hopp: *”att jag inte är dum i huvudet”*, som hon uttrycker det.

Simon tycker också att skolan borde ha upptäckt tidigare att han har koncentrationssvårigheter och behövde specialhjälp. Först i årskurs 9 sändes han till specialpedagog. Simon blev utredd och fick göra olika tester. Det visade sig att han hade koncentrationssvårigheter. Han sändes till specialklass där han fick tre olika lärare, lärare som Simon uppskattade. Han anser själv att han borde ha börjat där redan i årskurs 7.

Olle hade tidigt konstaterad dyslexi, men uppfattar att han trots det inte fick tillräckligt med hjälp i skolarbetet. Han kunde inte skriva och därmed redovisa skolarbetet skriftligen, vilket ledde till att han inte kunde få några bra betyg.

I Paulinas fall upptäcktes hennes dyslexi snabbt, vilket var positivt. Hon hängde helt enkelt inte riktigt med i ämnena matematik och engelska, därför fick hon specialundervisning hos en speciallärare i både svenska och engelska. Hon fick godkänt i svenska, men inte i engelska och matematik. I årskurs 9 gjordes en utredning av en psykolog. Hon fick göra test som visade att hon var på gränsen till att platsa i särskolan. Paulina fick enligt henne själv diagnosen "lätt funktionshindrad", för att det gick långsamt i skolan. Utan att fråga Paulina vad hon själv ville, bestämde de vuxna att hon skulle börja i särskolan. Paulina är besviken på att hennes mamma lyssnade på psykologen och skolan. Psykologen skulle ha föreslagit att Paulina skulle prova på att gå i särskolan, men i stället blev hon inskriven direkt: *"Det kändes som att dom körde över en"*. I särskolan trivdes hon inte alls, så där slutade hon att gå på lektionerna igen under sitt tionde år, för att hon inte trivdes bra: *"Lärarna pratade med en som om man var dum också"*. Hon fick en bok i engelska som man har i årskurs 5 då hon var 16 år.

Organisatoriska faktorer

Organisatoriska faktorer i skolan kan också vara en bidragande orsak till varför eleverna blir långvarigt, ogiltigt frånvarande. Det kan röra sig om fallerande närvarosystem, alltför stor betoning på självständigt arbete, få lärarledda lektioner och egen schemaläggning, liksom lärarbyten, klasstorlek samt otydlig ansvarsfördelning bland vuxna i skolan.

"Egentligen är det ingen som märker om man är borta"

Flera av eleverna berättar att närvarosystemet på skolan inte har fungerat. På några skolor finns ingen s.k. skolwebb, dvs. att närvaron registreras på internet. I stället används manuella sammanställningar, ett slags lappsystem, dvs. att läraren skickar en lapp med frånvarotimmar med hem till föräldrarna. Det är ett system som inte alltid fungerar. För Simons del skickade mentorn hem antalet frånvarotimmar på papper. När mamman upptäckte den höga frånvaron sa hon till Simon att han skulle gå. Han lovade att han skulle göra det, men fortsatte ändå att strunta i lektionerna. I Jessicas fall skrev lärarna också upp frånvaron på papper, som de gav till henne. Hon skulle i sin tur visa upp det hemma, vilket hon inte alltid gjorde. Det hände att skolan ringde hem först efter att hon varit borta i fyra hela dagar.

Tre elever, Camilla, Paulina och Rebecka, berättar att de slutade att gå i skolan efter att ha börjat i samma fristående skola, där närvarokontrollen skedde morgon och eftermiddag. Däremellan kunde eleverna röra sig fritt och skulle bedriva självständigt arbete. Enligt de intervjuade eleverna innebar det i praktiken att inga vuxna visste var eleverna befann sig under den tiden. Camilla som

gick i den skolan från årskurs 6 berättar: *”Jag gick i en friskola och vi hade inga riktiga lektioner. Då blev det att dom [skolpersonalen] inte märkte att man var borta. Man hann ju med grejerna ändå, så det var ju inte så här höga krav eller nånting”*. Nästan ingen av eleverna befann sig i skolan, berättar Camilla: *”Man måste kunna ta ansvar där. Kan man inte det så går det ju inte”*. I början gick det ganska bra och Camilla fick godkänt i de flesta ämnena. Sedan började hon utebli från samlingarna också som skolan ordnade i början av skoldagen. Därefter var hon borta hela dagarna. Det hängde samman med att det var få lärarledda lektioner och att betoningen i undervisningen låg på självständigt arbete. Vissa ämnen tyckte Camilla var svåra: t.ex. matematik och no, därför behövde hon extra hjälp. I skolan fanns olika slags workshops som eleverna fick anmäla sig till, men då fick eleverna vänta länge. Det var också litet pinsamt att visa att man behövde ha hjälp, menar hon. Hon gick på ”extramatte” ett tag, men hon tyckte inte om lärarna. De hade litet tid, för det var ganska många som behövde hjälp. I no minns hon inte om hon fick något stöd alls. Även på lektionerna i idrott och hälsa skulle man skriva upp sig för att delta. Camilla berättar att det var litet ”skämmigt”, som hon uttrycker det, att gå på idrott och hälsa lektionerna om ingen av kamraterna gick. På vissa lektioner kom det två elever. Somliga moment inom ämnet var också jobbiga, särskilt att byta om och duscha, tycker hon. Då blev det att hon hoppade över att skriva upp sig och struntade i att gå på lektionerna. Skolan ringde till sist hem. När Camilla fick stor frånvaro i årskurs 9 inleddes samtal med rektor om hur de skulle göra för att Camilla skulle gå. Hennes handledare pratade mycket med Camilla och visade att hon brydde sig om Camilla. De löste det genom att Camilla fick vara hemma en dag i veckan då hon fick sitta hemma och studera.

Paulina gick i samma fristående skola som Camilla. I skolan hade man inga vanliga lektioner, utan föreläsningar. Eleverna skulle jobba självständigt. Den här skolformen tycker Paulina också är för avancerad för någon som går i årskurs 7: *”Man fick ta mycket ansvar. Jag tror inte att det passade mig eftersom man är så ung då att man inte kan ta så mycket ansvar”*, säger hon. Vid tretiden varje dag hade de en samling för att se hur det hade gått under dagen. I årskurs 7 slutade Paulina att komma till samlingen. Om läraren frågade var hon varit, så svarade hon bara att hon satt någon annanstans i skolan. Det var ingen som märkte att hon var borta.

Innan årskurs 6 hade Rebecka ingen ogiltig frånvaro alls och det gick bra i skolan. Hon ville bli advokat. När Rebecka började i samma skola som Camilla och Paulina i årskurs 6 slutade hon efter ett tag att engagera sig i studierna. Hon trodde att den självständiga skolformen skulle passa henne. Dessutom kände hon många där. Hon slutade ändå helt att gå till skolan sista terminen i årskurs 6. Även Rebecka menar att det berodde på hur skolan organiserar skolarbetet: *”På nåt sätt så blev det för mycket ansvar, mer än jag hade*

trott. Det var mer... Det fanns många som skolkade där, så jag kom in i det, att jag ville skolka för att det var för jobbigt i skolan". Rebecka upplevde att hon inte fick tillräckligt med stöd när hon bad om hjälp att strukturera upp sitt schema: *"Det var svårt tyckte jag att kunna lägga upp allting efter ett eget schema. För mig så blev det väldigt rörigt och jag sa att jag ville ha ett fast schema, men det var så att man fick planera själv*". När Rebecka slutade att gå till skolan borde personalen ha haft ett möte med Rebecka och hennes föräldrar, både mamma och pappa. Men de kontaktade aldrig hennes pappa, bara mamman. De borde ha pratat med rektor också. Om det är svårt i skolan, så kanske eleven skulle få en annan form av undervisning, tycker Rebecka.

"Hela havet stormar":

Lärarbyten, skolbyten, klasstorlek och elevsammansättning

Även lärarbyten kan skapa en otrygghet för de elever som har det allra svårast i skolan. Anna berättar om ständiga lärarbyten under sin skolgång: *"Redan från ettan till sexan har jag haft många lärare, alltså bytt flera gånger, mer än normalt. Det var då det började att jag hamnade efter*". Några elever berättar också om erfarenhet från många skolbyten. Hanna är en av dem som bytt skola upprepade gånger, utan att det har blivit bättre.

Klasstorleken har haft betydelse för dessa elevers möjligheter att tillgodogöra sig lektionerna. Det finns de som har haft positiva erfarenheter av att få undervisning i mindre grupp. Hanna berättar att hon behövt mycket hjälp i skolan, särskilt i matematik. Till en början i årskurs 7 fick hon gå i lilla gruppen i tre veckor, men där fick hon inte stanna kvar. Hon vet inte varför. Hon fick gå tillbaka till storklass, fast hon hade svårt att koncentrera sig, särskilt i matematik. I Hannas fall hade det varit bra med en liten grupp: *"Jag hatade skolan. Jag gillar inte att gå i en stor klass. Jag behövde ta luft ibland, men det fick man inte göra*".

Även Nike talar om behovet av en småskalig verksamhet för att kunna koncentrera sig. I årskurs 7 hade hon behövt få gå i den lilla gruppen, en stödklass med få elever i ett klassrum. Nike fick inte gå i den klassen, för att personalen inte tyckte att hon var tillräckligt dålig, som hon uttrycker det.

Alla intervjupersoner har inte positiva erfarenheter av att gå i små grupper. Simon t.ex. fick också gå i en liten specialgrupp bestående av honom och hans kamrat som liksom Simon hade koncentrationssvårigheter. Men det var en verksamhet som enligt Simon var ganska "tramsig". Det blev stökigt trots att de bara var två personer. De hade inga vanliga lektioner, utan gjorde "enkla saker". De fick läsa en bok och sedan "ta det lugnt". De hade också andra arbetstider och gick mellan tolv och tre. Målet var att Simon skulle uppnå godkänt i kärnämnen, men han uppnådde inte godkänt i svenska.

Om Simon är skeptisk till den verksamhet han gick i, har Urban en direkt

negativ erfarenhet av att hamna i liten klass på grund av sammansättningen av elever. Han hade det ganska lätt för sig i skolan, utom i matematik. En anledning till svårigheterna i det ämnet var att han hade svårt att koncentrera sig i en stor klass: *"Alla får inte tid att lära sig [i en stor klass]. Det är liksom hela havet stormar. Det är alltid någon som hamnar utanför."* Han gick inte på lektionerna. I samråd med honom och hans föräldrar försökte skolan att komma fram till en lösning på frånvaron genom att skicka honom till en mindre grupp. Enligt Urban bestod gruppen av vad han kallar "en massa problem-barn", som var bråkiga och stökiga. Eftersom Urban varken var stökig eller bråkig förlorade han återigen motivation att gå till skolan: *"Jag gick där till en början, men det var inte så superroligt. Sen var det svårt för dom visste ju inte vart jag låg i dom andra ämnena, så det var ju svårt att plugga och få sina betyg"*.

Otydlig ansvarsfördelning bland vuxna

I intervjuerna framkommer att eleverna uppfattar att det finns en otydlig ansvarsfördelning mellan vuxna om vem som bär ansvaret för elevernas frånvaro. Flera av de intervjuade eleverna som vistats i skolans lokaler, men inte gått på lektionerna vittnar om detta. Björn berättar att i årskurs sju, när han och hans kamrater inte gick på lektionerna, var det ingen som letade reda på eleverna. Först efter lektionerna frågade de vart Björn och hans kamrater hade varit. Han upplever att ingen tog riktigt ansvar för hans frånvaro. Han hade visserligen ett par möten med läraren, men han hade t.ex. ingen kontakt med elevvårdsteamet på skolan. Han efterlyser vuxna - lärare, kamratstödjare, elev-assistenter - som skulle kunna "hålla koll" på eleverna i skolmiljön: *"Jag tror att om de hade någon sådan här sträng person som gick och plockade upp eleverna som inte gick på lektionerna, att dom verkligen jagade... Just då skulle det vara skitjobbigt, men sen när man blir äldre så förstår man ju varför"*.

Även Gustav vittnar om en sorts osäkerhet i personalgruppen om vem som skulle ta ansvar för Gustav och hans kamraters "korridorhängande". I Simons fall letade visserligen personalen efter dem som var frånvarande på lektionerna, men Simon och hans kamrater lyssnade inte och gick i alla fall inte på lektionerna. Simon upplever att skolpersonalen inte hade några egna idéer om hur de skulle få honom att gå, trots att de hade möten med honom och hans mamma ganska ofta. Simon menar att lärarna tyckte att han skulle ta mer ansvar för sin skolgång.

Sociala faktorer

Skolan är inte bara en kunskapsmiljö. Det är också en social miljö där eleverna skapar och upprätthåller sociala kontakter och knyter vänskapsband. I denna sociala miljö kan också konflikter uppstå i form av grupptryck, socialt utanför-

skap och rent av trakasserier och kränkningar, vilket elevintervjuerna vittnar om.³¹ Detta kan sedan ligga till grund för långvarig ogiltig frånvaro.

”Man kände sig töntig om man gick på lektionerna”

Intervjuerna visar att skolfrånvaron kan föranledas av ett socialt grupptryck. Om en elev umgås i kretsar där kamraterna struntar i att gå på lektionerna regelbundet kan det vara svårt att stå emot. Några av eleverna berättar att de hellre har umgåtts med sina kamrater än gått på lektionerna. De har ofta stannat kvar i skolan, men hoppat över lektionerna. Björn, vars frånvaro började i årskurs 8 berättar: *”Det var roligare att vara med kamraterna än att vara i skolan. Man var i skolan, men det var inte så att man gick på lektionerna. Man var någonstans i skolan. Man pratade och spelade kort och gjorde annat”*.

Simon säger att han skötte sig i skolan t.o.m. årskurs 6, men året efter splittades klassen. I årskurs sju fick de nya lärare och det tillkom nya elever och då blev det rörigt i klassen. I början blev det bråkigt mellan de nya och gamla eleverna. Flera av Simon och hans kamrater började låta bli att gå på lektionerna i årskurs 8. De var en grupp på mellan tre till tio personer. De började också dricka alkohol mellan årskurs 8 och 9. Simon menar att han och hans kamrater inte tog skolan på allvar, utan såg det som en lek. Ibland gick de hem till varandra eller så satt de i korridoren och struntade i att gå på lektionerna. Simon följde gruppens vilja och gjorde som alla andra. Om de ville spela basket i stället för att gå på lektionerna så följde han med. Simon började att lägga sig senare och var uppe på nätterna och tittade på TV, surfade på internet eller spelade på datorn.

Även Vilmer berättar om att han blivit utsatt för ett negativt grupptryck. Han och hans kamrater vistades i skolans korridorer, utan att gå på lektionerna. Om en person inte gick på en lektion, följde alla andra efter: *”Man kände sig töntig om man gick på lektionerna”*, säger han. Lärarna skrev upp att de var frånvarande. Mentorn meddelade rektorn, som meddelade Vilmers frånvaro till hans mamma. Trots att mamman, mentorn, träsöljdläraren, teknikläraren, studie- och yrkesvägledaren och rektorn var stöttande och Vilmer lovade de vuxna att gå på lektionerna, gick han inte dit. Skolpersonalen gjorde också upp en plan tillsammans med Vilmer och hans mamma att han skulle börja gå på alla lektionerna. Det fungerade bra i en vecka, men sedan så lade han av igen. Då blev det nytt möte där de kom överens om att han skulle trappa upp sin närvaro, men det fungerade inte heller. På grund av sin höga frånvaro och det sociala umgänget han hade fick han också gå i en särskild ”killgrupp” någon dag i veckan. För att komma från grupptrycket fick de lära sig att säga

31 Se Skolverket (2009 d). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*. Rapport nr 326.

ifrån om någon tyckte att de skulle strunta i lektionerna. Idén tycker Vilmer var bra, men det förändrade inte hans frånvaromönster. Först när han helt bytte miljö och började på IV-programmet började han gå på lektionerna igen.

Rebecka har också varit utsatt för ett visst gruppträck att strunta i lektionerna när hon gick i en fristående skola. Hon hamnade i ”fel” kamratgäng, menar hon. Tillsammans med sina vänner befann hon sig i skolan, ofta i kafeterian i stället för att gå på lektionerna och var också uppkäftig mot lärarna. Rebecka tyckte inte att det var bra, men hade svårt att bryta frånvaromönstret. Hennes bästa vän som gick i en annan skola, struntade också i lektionerna, men medan hon fick hjälp i form av åtgärder och stöd, fick Rebecka klara sig själv.

Att känna sig utanför

Gruppgemenskapen i skolan är viktig visar elevintervjuerna. Socialt utanförskap påverkar elevernas trivsel och närvaro i skolan negativt. Några hamnar mitt emellan kamratgrupper. De känner sig ensamma, otrygga och splittrade, vilket kan leda till hemmasittande. Daniella har den erfarenheten. Hennes frånvaro i skolan började i årskurs 6 då klassen blev splittrad i olika gäng: ”dom coola” och ”dom andra”. Bästa vännerna Hilda och Felix hamnade i var sitt gäng och Daniella visste inte riktigt till vilken grupp hon hörde. Enligt biträdande rektor, Ulla, så styrde ”dom coola”, som mestadels bestod av starka flickor i klassen. Daniella verkar besviken på bästa vännen Hilda, som tyckte att hon var viktigare än Daniella, eftersom hon tillhörde ”dom coola”.

Hannas skolfrånvaro började tidigt, redan i årskurs fyra. Hon trivdes inte i klassen främst av sociala skäl. Hon kände inte dem som gick där. Hennes gamla kamrater hade slutat så hon kände sig ensam. Hanna hade lätt för att bli arg och bråkade med andra flickor. Deras verbala dispyter kunde ibland leda till regelrätta slagsmål. De bråkade mest på skolgården när de vuxna inte märkte vad som hände.

Paulina hade heller inga direkta vänner i den fristående skola hon gick i fr. o.m. årskurs 6. Det berodde på att hon inte kände någon gemenskap med de andra eleverna. Hon satt mestadels för sig själv och läste. Klasskamraterna reagerade på det och ville ha henne med, men hon ville inte. En anledning var att många av eleverna i klassen hade välbeställda föräldrar som hjälpte sina barn både ekonomiskt och pedagogiskt, något hon själv saknade: *”När man har så mycket problem själv... känns det som om dom har ett helt perfekt liv, det blir liksom att man inte dras till dom”*, säger hon.

Trakasserier och kränkningar

Några av eleverna har blivit utsatta för trakasserier och kränkningar av sina kamrater, vilket har påverkat deras vilja att gå till skolan. Anna berättar att hon hade tillhört ett starkt flickgäng i skolan, något som förändrades i årskurs 6:

”När jag började sexan så vart jag jättemobbad i min klass och det gjorde att jag inte gick till skolan. Jag vart utfrysst och allt sånt... Det var en tjej som mobbade mig och sen fick hon med alla andra... Jag kände att lärarna inte gjorde sitt [när Anna inte kom till skolan]”. Tillsammans med en speciallärare hade Anna och hennes föräldrar samtal med flickan som utsatte Anna för kränkande behandling och hennes föräldrar. Enligt Anna tyckte specialläraren att Anna var överkänslig och att hon hade överreagerat, vilket Anna inte tycker stämmer.

Fannys frånvaro accelererade i årskurs 8 till följd av att hon opererade bort halsmandlarna. När hon förstod hur mycket hon hade missat på grund av sin sjukdom blev det ännu jobbigare att gå till skolan. Hon insåg hur mycket hon hade att ta igen och då tappade hon orken att gå dit. Hennes ovilja att gå i skolan bottnar också i att hon har blivit kränkt av sina klasskamrater redan i årskurs 3. De stod bl.a. och viskade och pekade på henne på rasterna och rev sönder hennes namnskylt på en låda. Kränkningarna bidrog till att hon inte ville gå i skolan. Hon skyllde på magont, huvudvärk och att hon hade ont i benen. Hon sa också att hon drömt mardrömmar och inte vågade gå i skolan. I snitt var hon hemma en gång i veckan. Först trodde mamman inte på henne, men när Fanny efter ett tag berättade för sin mamma om kränkningarna, kontaktade mamman skolan, som anordnade ett möte där ”mobbarna”, Fanny och mamman deltog. Då blev det litet bättre.

Leila berättar också att hon blivit trakasserad av sina klasskamrater redan i årskurs 2. Hon blev utfrysst för att hon såg annorlunda ut med sin mörka hy, sitt mörka hår och sin kroppsstorlek: *”Det var att jag inte såg ut som dom [blond, smal, ljus hy] ... Att jag inte var jättesmal eller såg ut exakt som dom ville att man skulle se ut”. Leila berättar att trakasserier nästan ”tog kål på henne”. Lärarna kunde inte göra något, menar hon, för det blev bara värre när skolan pratade med eleverna som utsatte henne. Då började de trakassera henne ännu mer. Leila fick stöd hos en psykolog som hon träffade en gång på skolan. Under en period var det lugnt, men när samma gäng några år senare återigen började trakassera henne, fick hon nog. Hon skällde ut och skrek åt eleverna som trakasserat henne, så tre lärare fick hålla i henne. Hennes protester gav resultat. Trakasserier upphörde. Genom ett nytt stort intresse för street dance stärkte Leila sitt självförtroende och det vidgade också hennes umgängeskrets.*

Tony berättar att han blev utsatt för kränkningar i årskurs 9 av några killar, varav två gick i hans klass, resten i andra klasser. Han blev mestadels utsatt på raster, men även på lektioner, som han därför inte gick på. Särskilt ofta var han frånvarande från idrott och hälsa lektionerna, främst för att slippa dåligt rykte. Han var rädd för att misslyckas och inte klara av de olika momenten under lektionerna och därmed bli retad och skada sitt redan bräckliga anseende ytterligare. Från början tog skolan inte riktigt tag i kränkningarna. Först efter en och en halv månads frånvaro hörde mentorn av sig. Hon undrade var Tony

befann sig och ställde krav på närvaro, vilket ledde till att Tony gick till skolan till slut. Rektorn pratade med pojkarna i klassen som retades, utan att det hjälpte. De upphörde en vecka med att retas för att sedan börja igen och Tony stannade hemma på nytt. Personalen kan bara hota, men inte göra något, menar Tony. I skolan fanns kamratsödjare som gick runt i korridorerna. De hjälpte Tony genom att prata med pojkarna som trakasserade honom: *”Dom var mitt lilla skydd... Men när dom inte var där så brukade det alltid hända någonting”*, berättar Tony. Mentorn var bra och hon försökte att göra det bra, men eleverna lyssnade inte, så det blev ingen förändring.

Faktorer i hemmet

Det är inte bara renodlade skolfaktorer som eleverna anser har påverkat den ogiltiga frånvaron, utan även faktorer som hör till hemmiljön. Ungdomarnas berättelser visar i de flesta fall att föräldrarna och framför allt mammorna, fungerat som trygga centralgestalter, som stöttat ungdomarna genom deras skolkprocess. Samtidigt finns det elever som vittnar om mycket svåra hemförhållanden. En del elever har även varit utsatta för dödsfall i familjen och föräldrarna har själva varit utsatta för olika slags påfrestningar såsom migration, arbetslöshet, sjukdom, misshandel och att ha hamnat i besvärliga ekonomiska situationer. Sammantaget har dessa erfarenheter påverkat elevernas hela livssituation och bidragit till den långvariga, ogiltiga frånvaron.

Bristande stöd i hemmet

Några av de intervjuade eleverna har haft svåra upplevelser som barn. En av dessa är Nike. Hennes pappa tog sitt liv när Nike var 8 år. Efter pappans självmord började Nike må dåligt. Hon fick stöd av sina kamrater och gick i samtal hos skolkuratorn, men upplever sig inte ha fått särskilt mycket hjälp av skolpersonalen i övrigt. Hon kunde och kan fortfarande inte prata med sin mamma om händelsen. Mamman tycker att Nike ska stryka ett streck över det som hänt och gå vidare, vilket hon inte kan. Det här traumat har påverkat hur Nike mår och hennes skolgång. Hon har inte orkat gå i skolan i perioder utan brottats med depressioner, vilket hon beskriver som *”att bli uppäten inifrån”*. Till och från har Nike funderat på självmord, men trängt bort tankarna, fast det ibland har varit kämpigt. Samtidigt är hon inte uppgiven. *”Visst, jag kan ha såna [självmonds]tankar, men jag kommer aldrig att göra det. Visst, man kanske har det skitjobbigt, men man gör det ju bara jobbigare för dom som är kvar. Det gör ju mycket ondare för dom.”* Hon fortsätter: *”Man får inte ge upp. Jag ska bli minst 50!”*

Paulina är en annan elev med otrygga hemförhållanden. I perioder har mamman inte arbetat. Familjen har alltid haft dålig ekonomi, eftersom mamman har varit ensamförsörjare, då familjen inte har haft så mycket kontakt

med pappan: *”Det har inte varit bra med honom. Han har varit dum mot oss: tagit pengar från vårt sparkonto”*, säger Paulina. Den svåra ekonomiska situationen har lett till att mamman har haft skulder. När Paulina och hennes syster har pratat med BUP och berättat om deras svåra situation ekonomiskt har de ändå inte gjort någonting, enligt Paulina, fastän de känt till problemen: *”Vi hade inga pengar. Det räckte precis till hyra och mat. Om det sociala hade gjort någonting...”*. Paulina har saknat stöd från sin mamma, som sällan har mått bra. Mamman har varit missnöjd med sitt yrkesliv, levt i jobbiga förhållanden bl.a. med Paulinas pappa. Under en period levde mamman tillsammans med en man som misshandlade henne, en situation som bidrog till att Paulina inte kunde koncentrera sig på skolan. En annan dramatisk händelse som påverkat Paulinas skolgång är att hennes syster blev våldtagen av sin pojkvän när hon gick i årskurs 7. Pojkvännen fick ungdomsfängelse. Paulina berättar att familjen inte har fått mycket hjälp att bearbeta detta. Mamman tog händelsen mycket hårt och orkade inte vara ett stöd för sina döttrar. Systemen förmådde inte fullfölja grundskolan, utan hamnade i långvarig ogiltig frånvaro. Själv genomgick Paulina en abort när hon var 14 år, men anser inte heller då att hon fått något stöd av vuxna varken hemma eller i skolan. Systrarna ägnade sig också åt festande, även på vardagar. Systemen provade också droger under en period. De umgicks med äldre killar på 19, 20 år, berättar Paulina.

Tillgång till stöd från anhöriga

Det har dock funnits andra anhöriga som stöttat Paulina. Mormor utgör en trygghet för henne. Hon bryr sig om och ställer upp för Paulina. Med mormor kan Paulina tala om skolan och hur hon har det i övrigt.

Anna berättar också om sin mormor som utgör en stor trygghet för henne. När hon inte orkade gå i skolan under en period fick hon bo hemma hos sin mormor, som bor i en annan stad. Anna blev t.o.m. undervisad av henne eftersom hon arbetat som lärare. Även Annas föräldrar har varit till stor hjälp under hennes skolkprocess: *”Mycket beror på mina föräldrar, att man kan lösa saker, för att jag har verkligen fått allting. Hade jag inte haft föräldrar som stöttat mig, hade jag inte gått i gymnasiet i dag, då hade jag slutat nian. Jag hade nog inte ens gått till nian. Jag hade nog slutat tidigare.”*

Flera av eleverna berättar att deras mammor har varit klippor när de befunnit sig i frånvarons osäkra farvatten. Daniella beskriver sin mamma som ett viktigt stöd under den svåra tiden då hon bara såg livet i mörka färger och inte förmådde att gå i skolan. Mamman var förtvivlad och försökte att vända Daniellas frånvarotrend: *”I början var det så här jobbigt, så skällde hon [mamman] mera på mig, men nu har hon mer stöttat mig att gå i skolan”*, säger Daniella. Gustav har också fått mycket support av sin mamma. Gustav knyter mest an till henne för att hon lyssnar på honom. Även Leila menar att hennes

mamma trots egna svårigheter, har varit hennes största stöd. Hon har tagit väl hand om Leila när hon inte har velat gå i skolan.

Några elever berättar också att de skulle ha fått stöd hemma om de bett om det. I stället har de ljugit för sina föräldrar och syskon för att slippa gå i skolan. En del har haft en livsstil som gjort att de inte orkat gå i skolan. Hanna berättar t.ex. att hon festade nätterna igenom i årskurs 8. Inför sin mamma ljög hon och sa att hon sov över hos en vän, när hon i stället var ute. Under en period kom hon inte alls överens med sin mamma. Det var t.o.m. tal om att hon skulle komma till jourhem på grund av sin stökiga livsstil. Även en bror reagerade på Hannas livsstil. Han blev arg på Hanna för att hon var ute på nätterna och festade och inte gick i skolan. Numera tolkar Hanna att bråken med mamman och brodern betydde att de brydde sig om henne. De ville henne väl och ville få henne att inse att hon måste byta livsstil, vilket hon till sist gjorde.

Miriam har det bra hemma, men under den period hon inte gick i skolan, berättade hon inte att hon inte trivdes i skolan. I stället använde hon vita lögner för att föräldrarna inte skulle få reda på att hon var ogiltigt frånvarande. Hon brukar säga att hon var ledig eller sjuk till sina föräldrar. När mamman kom hem från sina studier sa Miriam att hon slutat tidigt fastän hon stannat hemma hela dagen, gömd i sitt rum på husets övervåning. Numera vet föräldrarna vad som hänt och tycker att hon borde ha berättat.

Liksom Miriam lurade Tony sina föräldrar att han gick till skolan. I själva verket stannade han kvar i sängen eller låtsades gå till skolan, men gick tillbaka hem först när föräldrarna hade gått till jobbet. Inte förrän efter ett par månader berättade han för sin pappa om att han blev kränkt av några elever i skolan och därför inte ville gå. Pappan tog tag i situationen genom att initiera möten med skolpersonalen och de personer som hade utsatt honom för kränkningarna.

Rebeckas mamma har varit hennes största supporter. Men när Rebecka under en period bodde hos sin pappa, kände mamman dock inte till att Rebecka stannat hemma från skolan under en längre tid. Pappan berättade ingenting, för han var rädd att mamman skulle ta Rebecka ifrån honom. Skolpersonalen kontaktade heller inte mamman och berättade hur det stod till. Till sist frågade mamman om Rebecka verkligen gick i skolan och då berättade pappan att hon inte gjort det. Mamman tog tag i situationen och bad att dottern skulle flytta tillbaka till henne. Mamman blev mest arg på att skolan inte meddelat henne om dotterns ogiltiga frånvaro.

Även kamratkretsen och partners kan fungera som stöd och trygghet när eleven befinner sig i en skolkprocess. För Daniella var bästa vännerna Hilda och Felix goda samtalspartners som ringde, sms:ade och chattade eller kom förbi för att få henne att komma till skolan, dock utan att lyckas särskilt ofta. Ida, som sitter med när Elin blir intervjuad, berättar att hon ringer varje dag för att pigga upp Elin. Hon uppmuntrar henne att komma till skolan genom

att tala om viktiga händelser och personer som de har chattat med. Ida lyckas ibland få Elin till skolan på det här sättet. Även Elins pojkvän stöttar henne: *”Han frågar om vi kan träffas innan skolan börjar, för då vet han ju att jag kommer”*.

”Uppför den långa repstegen tillbaka till skolan”

Hur kommer det då sig att de intervjuade eleverna har återvänt till någon form av utbildning igen? Ofta visar det sig vara en kombination av faktorer som bidrar till detta. Centralt är ändrade pedagogiska verksamhetsformer med flexibla individanpassade lösningar. Även en lyckosam samverkan mellan ansvariga vuxna både i hem och skola kan bidra till en tillbakagång till skolan. Vuxna som kan ingjuta hopp, vara ett stöd och ställa rimliga krav är viktiga för att bryta ungdomarnas nedåtvärande frånvarospiral. Deras stöd kan leda till en ökad självtillit hos eleverna, vilket i sin tur ökar chanserna för ett återvändande till skolan.

Den pedagogiska verksamheten och miljöombyttets betydelse

Att döma av elevintervjuerna verkar förändringar i den pedagogiska verksamheten med flexibla, individanpassade lösningar vara ett verkingsfullt botemedel mot långvarig frånvaro. I en besökt grundskola bedriver man en tjejgrupp-sverksamhet där fokus ligger på att fånga upp flickor som haft långvarig ogiltig frånvaro. Det visar sig att elevernas upplevelser av denna verksamhet har varit mycket positiv och ökat deras skolmotivation.

Hanna, som går i verksamheten, berättar att hon först kom i kontakt med ”tjejgruppen” via en kamrats förälder, som själv hade haft ett barn i denna skola. Föräldern föreslog för Hannas mamma att Hanna också skulle börja där. Själv var Hanna skeptisk, men började ändå i tjejgruppen i årskurs 8. Personalen lade upp en plan för hur de skulle få henne tillbaka. För det första följer personalen upp hennes närvaro. Minsta lilla frånvaro registreras och den ansvariga skolpersonalen ringer upp henne direkt: *”Här kan man inte vara borta en dag, då terrar dom en hela dagen. Dom kollar om man kommer. Lärarna kan t.o.m. ringa och väcka en”*, säger hon. Eleverna serveras frukost då personalen anser att inlärningen förbättras avsevärt om eleverna har ätit innan skolarbetet börjar. Undervisning sker främst i kärnämnen: svenska, engelska och matematik. Lollo, som är huvudlärare för verksamheten och en annan lärare, Stina, som är specialpedagog är båda uppmuntrande och bra på att lyssna, menar

Hanna. De ger eleverna individuella ”forskningsuppgifter” där det kan ingå ett eget val. En gång forskade Hanna om en rapartist. En annan gång gjorde hon en power point presentation om droger, då den problematiken ligger henne varmt om hjärtat på grund av att pappa och en bror är drogmissbrukare.

Den småskaliga miljön bidrar till elevernas trivsel, menar en annan flicka, Jessica, som går där: *”Det är välkommande att komma in i det rummet [där verksamheten bedrivs]. Det är så tråkigt att komma in i ett rum med bara vita väggar. Det är färgglatt här.”* Innan sommarlovet i årskurs 7 hade Jessica samtal med mentorn, mamma och andra lärare om Jessicas höga, ogiltiga frånvaro. Det ledde till att hon och hennes vän Irma började i tjejgruppsverksamheten. Irma menar att de ansvariga för verksamheten, läraren Lollo och specialpedagogen Stina är viktiga stödpersoner som ”man kan berätta allt för”. Flickorna har en mer nära relation till Lollo än till tidigare lärare. De känner henne bättre, vilket gör att det blir pinsamt att svika henne genom att komma för sent, vara frånvarande utan giltigt skäl eller uppföra sig illa, som de gjorde innan då de t.o.m. fick en lärare att gråta. Enligt flickorna skapar Lollo en lustfylld lärande atmosfär; *”Lollo gör det [skolarbetet] till något roligt”,* säger Irma. Hon som har haft svårt för matematik har fått bättre hjälp. De går igenom matematiken tillsammans. De har också en annan matematikbok med mer bilder, berättar hon. Irma har fått bättre betyg generellt genom att gå i denna verksamhet.

Misslyckas man med att få tillbaka eleverna i grundskolan, vittnar intervjuerna om att IV kan bli en viktig verksamhet som fångar upp ”hemmasittare”. De flesta av de intervjuade eleverna har kommit tillbaka till skolan först när de börjar på IV. Där uppfattar eleverna att de får en andra chans att lyckas. Det blir ett viktigt miljöombyte att hamna i en pedagogisk verksamhet som utformas efter elevernas individuella behov och inte utgår ifrån att de ska passa in i befintliga ramar. Det handlar om att skapa flexibla organisatoriska lösningar i en social miljö som gynnar elevernas trivsel.

Vilmer som går andra året på IV tillsammans med ett tjugotal andra elever berättar att det var viktigt att byta skolmiljö och socialt umgänge för att kunna komma tillbaka till skolan. I sin förra skola vågade han inte bryta sitt frånvaromönster, vilket däremot är möjligt i den verksamhet han går nu: *”Man kunde börja om på nytt ungefär. Det var mycket skönare. Då behövde man inte börja där och vara så där frän och cool, utan då fick man välja”.* Numera har han ingen ogiltig frånvaro. En drivkraft är att han måste ha 80 procents närvaro för att få studiebidrag och han har fått det hela tiden. Förutom att studera matematik, har han också praktik ett par dagar i veckan på en bilverkstad.

Att döma av elevutslagorna håller man även på IV ofta god kontroll över elevernas närvaro. Minsta lilla försening blir registrerad. Personalen ringer direkt upp sena elever. Ibland t.o.m. väcker de elever som inte dykt upp. I Paulinas nuvarande IV-gymnasium ringer personalen och frågar, om hon är

frånvarande. De frågar också hur hon mår, vilket visar att de bryr sig, menar hon. Nu har Paulina hundraprocentig närvaro. Även Leila har positiva erfarenheter av IV. Hon fick rådet att söka sig till den nuvarande skolan för att hennes syster också gick där. Miljön och lärarna är bra, menar hon. Hon har bra mentorer som är förstående och känner till hennes bakgrund. *”Dom är inte som i andra skolor. Dom förstår mig... När man kommer in här så känner man att det är en ny dag och dags att göra nya framsteg”* Lärarna är även uppmuntrande när elever som varit frånvarande dyker upp: *”Om vissa kommer lite senare. Dom tänker att va bra att man är i skolan. Dom blir inte som andra lärare, så där jättesura”*.

För Anna som till en början var skeptisk till att över huvud taget börja på IV, var det viktigt att man ställde högre krav än tidigare på henne och att man samtidigt lät henne studera i en liten klass. *”IV här på skolan är det bästa jag har gått, för att det är små klasser och dom anpassar det verkligen efter en själv och jag fick verkligen den hjälp jag behövde. Då fick jag verkligen upp skolmotivationen, att det här är kul när man kan det. Det var det som gjorde att jag vill få bra betyg”*, säger hon.

Även Paulina talar om småskaligheten som avgörande för hennes inlärningsförmåga och intresse för att gå i skolan. I liten grupp hinner hon med. Dessutom menar hon att lärarna på IV är uppmuntrande och lär ut bra. Hon har fått godkänt i matematik och svenska. Hon kanske får väl godkänt i svenska.

Ett annat sätt att anpassa studierna efter den enskilda individen är s.k. anpassad studiegång.³² Kattis har anpassad studiegång och läser in sina ämnen på distans.³³ Hon läser ett ämne i taget, bland annat företagsekonomi. Hon befinner sig i skolan endast några timmar varannan vecka. Hon varvar teoretiska ämnen med praktiska. Liksom Vilmer arbetar hon ett par dagar i veckan. Kattis tycker att hon passar att jobba praktiskt. Tidigare gav hon upp direkt, men nu jobbar hon på. Hon har svårt för matematik och måste jobba upp sitt betyg: *”Jag började om på nytt. Jag vill ge det en ny chans”*, säger hon och är förvånad över att hon lyckats prestera så bra: *”Jag förstår inte själv hur jag har kunnat förbättra mig så mycket”*. Hon vill gå på ett nationellt program. Hon har dans som ”passion” och individuellt val.

Miriam går numera på Handelsprogrammet och har fått mycket bättre betyg. Hon anser sig ha fått mycket stöd och hjälp av flera lärare i sin nuvarande gymnasieskola. På Handelsprogrammet varvas teori och praktik: tre

32 5 kap. 10 § grundskoleförordningen (1994:1194).

33 Skollagen innehåller inte någon reglering av distansundervisning. Skolverket har inom ramen för ett regeringsuppdrag lämnat förslag på hur distansundervisning skulle kunna anordnas i grundskolan, gymnasieskolan och motsvarande fristående skolor. Se Skolverket (2008 c). *Distansundervisning för elever i grundskola och gymnasieskola*. Beställningsnr 08:1049.

dagar praktik, tre dagar skola. Hon har praktiserat på tidning för hennes ”passion”, och individuellt val i gymnasieskolan, är media. Miriam är alltid i skolan och har 100 procents närvaro, utom när hon är sjuk.

Samverkan

Elevintervjuerna visar att det är viktigt att flera ansvariga vuxna både i skola och socialtjänst samverkar kring en elev i samklang med eleven och föräldrarna för att eleverna ska återkomma till sin utbildning. I en av de besökta grundskolorna träffar Skolverket elever som kommit tillbaka till skolan via ett sådant samverkansprojekt. I kommunen har socialtjänsten och skolan utarbetat en samverkansmodell för att fånga upp s.k. ”hemmasittare”. En av de intervjuade flickorna, Daniella, som numera går i årskurs 9, stannade hemma hela årskurs 7. Hennes mamma försökte ta henne till BUP, men det ville hon inte. Samtidigt initierades samverkansprojektet av utbildningsförvaltningen. I projektet ingick skolkuratorn Berit och biträdande rektorn Ulla, tillsammans med två personer från en permanent verksamhet inom socialtjänsten dit familjer för att få hjälp kan vända sig utan att bli registrerade. I samverkansprojektet jobbar man med elever som inte mår bra. Daniella var den första som projektet tog sig an, berättar Ulla, som sitter med under intervjun. På mammans initiativ vände de sig till socialtjänsten och fick hjälp. Under korta möten varannan vecka har de kunnat prata och framför allt lyssna på Daniella och hennes mamma. På så sätt har de byggt upp ett ömsesidigt förtroende. Under samtalen fokuserar de på de positiva aspekterna av Daniellas kunskaper och att hon gått i skolan någon timme eller dag, i stället för att uppmärksamma de dagar då hon varit frånvarande. I samråd med Ulla och mentorn samt Daniella och hennes mamma provade de att successivt låta Daniella komma tillbaka till skolan på sina egna villkor. Hon gick t.ex. inte alla dagar, utan fick prova sig fram. Det som fungerade bra höll de fast vid, berättar Ulla. Vissa dagar förkortades. Daniella började senare i och med att hon ofta är trött på morgonen.

Elin, som går i årskurs 7, ingår också i den här samverkansverksamheten. Hon träffar kuratorn på skolan två gånger i veckan för samtal. Vid det ena tillfället sitter hon i gruppsamtal med kuratorn och bästa vännen, Ida. Vid ett annat tillfälle deltar Elin, Ida, hennes mamma, kuratorn och en person från socialtjänsten. Elin är fortfarande hemma ibland, men inte lika ofta.

Fanny har också ingått i samma projekt. Hon går i årskurs 9. När Fanny gick i årskurs 8 slutade hon att gå i skolan. Mentorn stöttade henne och försökte att få henne tillbaka till skolan: *”Hon har försökt på alla sätt och vis, men jag kunde inte skärpa mig, så hon anmälde mig till samverkansprojektet”*. Fanny har suttit i samtal med biträdande rektor, mentorn och två från socialtjänsten tillsammans med sin mamma. Den senaste tiden träffar hon bara en person

från socialtjänsten ibland i samtal. Fanny har fått hjälp att organisera sitt skolarbete, t.ex. att göra en sak i taget. Nu fungerar det mycket bättre. Hon är tillbaka i skolan igen tack vare projektet. Hon har fått tillräckligt höga meritpoäng för att söka till ett nationellt program.

Även Rebecka har haft nytta av samverkan mellan socialtjänsten och skolan. Efter att mamman hade fått reda på att Rebecka inte gått i skolan alls när hon bodde hos pappan, ringde mamman runt till skolor i staden och förklarade situationen och vilka svårigheter Rebecka hade haft. Till svar fick mamman ofta höra att de inte hade tillräckligt med resurser för att kunna ta emot Rebecka. I själva verket trodde mamman att skolorna inte ville ta på sig ansvaret för att Rebecka varit frånvarande så länge. Till sist tog Rebecka och hennes mamma kontakt med socialtjänsten. Tillsammans med mamman och "låtsaspappan", som Rebecka kallar mammans sambo, träffade Rebecka en person från socialtjänsten som slussade henne vidare till två ungdomsstödjare, Zoran och Pia. De hjälper ungdomar med konkreta uppgifter som att hitta skola, praktik, jobb och skriva CV eller fungerar som någon vuxen att tala med. Rebecka gick på några möten med ungdomsstödjarna. De hjälpte henne, men ställde också krav, vilket fick henne att bli motiverad att komma tillbaka till skolan. Framför allt ordnade de så att hon fick komma in på ett IV-program med inriktning på bild och form för att läsa in årskurs 9. Först ville hon inte gå i skolan, men sedan ändrade hon sig. På ett år har hon läst in årskurserna 7 till 9. Nu hoppas hon på väl godkänt i bild och godkänt i kärnämnen. *"Det har gått jätte, jättebra. I början när jag kom till skolan älskade jag att gå till skolan varje morgon. Det pirrar i magen och det känns bra. Jag känner att jag kommer nåstans, att jag strävar efter mina mål."*

Nyckelpersoners engagemang

I samtliga berättelser visar det sig att skolpersonalen och andra ansvariga vuxna, såsom ungdomsstödjarna, mentorer, kuratorer blir viktiga nyckelpersoner som med varsam hand engagerar sig i och stödjer eleverna. De ställer krav, uppmuntrar och följer upp. Det handlar om att skapa ett förtroende hos ungdomarna. Tillsammans kan de bygga upp en starkare självtillit hos eleverna vad gäller deras förmåga att tillägna sig kunskaper. För Anna t.ex., som numera går på Barn- och fritidsprogrammet, betydde matematikläraren Micke på IV mycket. Han trodde på Annas kapacitet. Han uppmuntrade Anna och tvingade henne att sitta kvar på lektionerna och försöka. Till sist lossnade matematiken, som hon innan hade haft så svårt för: *"Jag vill fortfarande ha matte med honom. Han är den enda läraren som verkligen har fått mig att förstå"*, säger hon.

Även för Camilla var en lärare betydelsefull, hennes mentor Maggan. Andra terminen i år 1 i gymnasieskolan kom Camilla och Maggan överens om att hon skulle ringa hem till Camilla på morgonen, men det slutade med att

Camilla kom självmant. Maggan blev så glad när Camilla kom tillbaka att hon utropade: ”Åh, är du tillbaka. Vad kul att se dig!” Maggans entusiastiska bemötande stärkte Camillas motivation att återvända till skolan.

I Nikes fall betyder en av hennes lärare, Mia, mycket. Hon är den bästa läraren Nike har haft. Liksom de andra lärarna är hon snäll och stöttande: ”Lärarna är bra på skolan. Dom visar verkligen att dom vill hjälpa till och det ger mig ambitionen att orka jobba igen och dra mig upp igen för den långa repstegen [tillbaka till skolan]”.

Lärarnas inställning till eleverna bidrar också till en god social miljö som ökar ungdomarnas trivsel generellt. Deras personlighet verkar ha stor betydelse. Att en lärare har humor är enligt de intervjuade eleverna t.ex. en viktig egenskap för elevernas vilja att lära sig saker. Simon har hamnat i ett IV-gymnasium där han trivs bra. Han försummar inte sina studier längre. Han kan komma sent ibland, men stannar aldrig hemma för att han inte orkar gå till skolan. Lärarna är trevliga, särskilt en lärare, Roffe, som undervisar i matematik och svenska. Han är rolig och skojar. Övriga lärare är också bra i skolan, tycker Simon. De skämtar och är inte så tråkiga som i hans grundskola. Lärarnas inställning har bidragit till Simons höjda ambitioner, inte minst Roffes sätt att lära ut. Simon kommer att uppnå godkänt i svenska. Men han ångrar att han tappade ett år på grund av allt trams, som han säger.

Tony, som går i samma verksamhet håller med om lärarnas goda kvalitéer. Han tycker att IV är ett trevligt ställe med god stämning mellan eleverna. Folk är ganska sociala och toleranta gentemot olikheter: ”Man kan prata med vem som helst utan att de kommenterar dig”, säger han. Han har fått nya kamrater. Numera innehar han också närvarorekord i skolan och har vunnit en biobiljett. Han har också fått godkänt i kärnämnen engelska, svenska och matematik.

Även andra vuxna kan fungera som viktiga nyckelpersoner i elevernas tillbakagång till skolan. När Urban gick ut årskurs 9 hade han ofullständiga betyg. Han slussades därför vidare till ett nystartat IV. Där gick han ett kort tag, men det var en så ostrukturerad verksamhet att han hoppade av. Ingen hörde av sig när han slutade att gå dit. I två år satt han bara hemma och gjorde ingenting. För ett och ett halvt år sedan stötte han på en kamrats mamma, som jobbade på Gymnasieslussen.³⁴ När hon förstod hur illa det var ställt, att han faktiskt bara satt hemma, ordnade hon ett möte med några på Gymnasieslussen. Att en vuxen tog tag i hans situation och hjälpte honom vidare var avgörande för att han har kommit tillbaka till en utbildning. Genom Gymnasieslussen kom han till den nuvarande IV-verksamhet där han befinner sig.

34 Gymnasieslussen sköter det kommunala uppföljningsansvaret och arbetar för och med ungdomar i åldrarna 16–19 år som inte finns i arbete eller utbildning.

Ökad självtillit – ökad närvaro

Mötet med viktiga vuxna som bryr sig om, bekräftar och erkänner eleverna kan öka elevernas motivation att ta tag i sin situation och bryta frånvaromönstret. Att döma av intervjuutsagorna vittnar flera elever om just detta. De kommer till insikt om att de behöver en utbildning för att kunna gå vidare i livet och skapa sig en framtid, vilket konkret kan innebära ändrad livsstil och byte av bl.a. socialt umgänge. Rebecka berättar att när ungdomsstödjarna Zoran och Pia började att ställa krav och visa att de brydde sig, kände Rebecka att hon också måste ta eget ansvar: *”Jag kan inte sitta i den här bubblan hela mitt liv, för då kommer jag ingenstans. Jag började ta eget ansvar, jag gick upp bra tider, skaffade nya vänner. Gjorde om mitt liv om man säger så”*.

Björn, som går på Barn- och fritidsprogrammet talar också om den egna drivkraftens betydelse för att bryta sina invanda frånvaromönster: *”Jag tror att det handlar mycket om mig själv. Att man känner att man måste... Det går inte att lalla runt längre och skolka”*. Vilmer säger samma sak om sin förändrade syn på skolfrånvaron: *”Det är nog bara jag själv som måste ändra på mig, att jag insåg... Jag behövde mogna.”*

Urban insåg till sist att han måste ta tag i sin psykiska ohälsa om han skulle orka med i sin skolsituation. Urban tog själv kontakt med psykiatrin och blev slussad till ett mellanting mellan vuxen- och barnpsykiatrin. Han fick dock ingen psykoterapi, fast han bad om det. Under en period fick han däremot antidepressiva medel. Han tog det ett tag, men ville inte fortsätta med det.

Elevernas framtidstro

De flesta av eleverna har återfått en framtidstro, något de tidigare saknade. För majoriteten av de intervjuade eleverna är målsättningen att arbeta inom hantverkaryrken såsom snickare, elektriker, svetsare, frisör eller byggarbetare. Andra vill arbeta som kock eller lastbilschaufför, inom vård och omsorg som barnskötare eller sjuksköterska.

Två flickor vill skriva. Hanna vill bli författare och gå på skrivarkurs på folkhögskola efter IV. Miriam vill bli journalist och skriva om kvinnors rättigheter, förtryck av kvinnor och hedersrelaterat våld. Hon vill också engagera sig i någon organisation som jobbar mot hedersrelaterat våld.

Några av eleverna har också ambitioner att använda sina livserfarenheter av både utsatthet och långvarig ogiltig frånvaro till någonting positivt. De vill arbeta som socionom, polis eller kurator. Anna vill arbeta inom socialtjänsten för att hjälpa ungdomar som har det svårt. Hon har också blivit ombedd av skolor att uppmuntra omotiverade elever som inte velat gå på IV. Anna tycker att hon har blivit starkare av allt hon gått igenom: *”Det har ju ändå gjort mig till den jag är i dag. Jag vet inte hur jag hade varit annars”*.

Sammanfattande diskussion

Genom att anlägga ett elevperspektiv på långvarig ogiltig frånvaro, eller vad pedagogikforskaren Neil Southwell kallar för ett ”skolkarperspektiv” (*a truants’ perspective*) där elever med erfarenhet av långvarig ogiltig frånvaro kommer till tals, har Skolverket velat lyfta fram dem som skolfrånvaron verkligen berör – eleverna själva.³⁵ Southwell tolkar skolfrånvaron som en kritik mot vissa delar av skolan och att den ogiltiga frånvaron kan tyda på att eleven känner sig maktlös att påverka sin skolsituation. Han beskriver fenomenet som att eleverna struntar i skolan som ”ett rop på hjälp”. Anledningarna kan enligt Southwell vara att eleverna har haft svårt att slutföra sina skoluppgifter. De är rädda för att misslyckas, har varit svårt sjuka och haft bekymmer att hinna i kapp. Några tar ”timeout” för att de har det jobbigt hemma. Andra blir inte tillräckligt utmanade eller har blivit kränkta av kamrater.

Det här känns igen i Skolverkets elevintervjuer. Liksom Southwell vill Skolverket diskutera långvarig ogiltig frånvaro som en indikator främst på att vissa utbildningsbehov inte har tillgodosetts för dessa elever. Gemensamt för de intervjuade elevernas erfarenheter är att många upplevt att de inte har kunnat påverka sin skolgång. Frånvaron kan därmed tolkas i enlighet med Southwell som just ”ett rop på hjälp”. De intervjuade eleverna har försökt att protestera, men någonstans på vägen har de gett upp för att de stött på för mycket motstånd framför allt i skolan. Elevintervjuerna visar emellertid också att hela deras livssituation måste tas i beaktande för att man ska förstå hur skolfrånvaron uppstår och orsakerna till densamma. Berättelserna ger en komplex problembild där både otillfredsställda utbildnings- och livsbehov har lett till fram till den långa ogiltiga frånvaron.

Behovet av att bli erkänd och bekräftad liksom att känna sig inkluderad i verksamheter är stort visar elevberättelserna.³⁶ Ungdomarna vill tillhöra och känna gemenskap, men ofta har intervjupersonerna snarare känt sig marginaliserade i skolklasskontexten.³⁷ Har klassrummet känts alltför alienierande och lärarna alltför fientligt inställda, har kamratkretsen utanför framstått som mer lockande för vissa elever. För en del andra har den sociala miljön tvärtom upplevts som hotfull på grund av trakasserier och kränkningar i kamratkret-

35 Southwell, Neil (2006) ”Truants on truancy – a badness or valuable indicator of unmet special educational needs?” *I British Journal of Special Education*. Volume 33. Number 2.

36 För en vidareutveckling av begreppet inkludering se Nilholm, Claes (2003) *Inkludering av elever i behov av särskilt stöd - Vad betyder det och vad vet vi?* Myndigheten för skolutveckling: Forskning i Fokus. Rapport nr 28.

37 Carina Henriksson (2009) beskriver olika definitioner av marginalisering bl.a. utifrån Jenner som menar att marginalisering handlar om att en person blir förpassad till utkanten av en kontext, vilket stämmer mest överens med elevberättelserna.

sen, något som lett till hemmasittande. Ytterligare andra som levt med otrygga hemförhållanden har fått sin integritet hotad via vuxnas försök att närma sig dem och deras problem både i hem och skola, bl.a. genom blottläggande av deras familjesituation och i elevens tycke alltför närgångna frågor samt felaktigt ställda diagnoser.

Vuxnas uppgift att visa uppriktig omsorg kan ha fallerat på sina håll, men elevintervjuerna visar också hur viktiga vuxna är som nyckelpersoner i elevernas tillbakagång till skolan. Skolverket vill därför lyfta fram lärares och annan skolpersonals stora betydelse för främjande och förebyggande samt åtgärdande insatser mot långvarig ogiltig frånvaro. Analysen av elevberättelserna fokuserar därför på skolan som social arbetsmiljö och att brister i denna arbetsmiljö kan leda till långvarig ogiltig frånvaro.³⁸ Men givetvis kan inte enskilda individers komplicerade hemförhållanden negligeras. Hemförhållanden liksom elevernas livserfarenheter och livsstil påverkar också elevernas intresse att gå i skolan.

Existentiella villkor och skolmotivation

Några elevintervjuer visar att man inte kan bortse från de livsvillkor och de hemförhållanden som eleverna har. De måste tas i beaktande för att öka förståelsen för den ogiltiga frånvaron. Forskaren i pedagogik, Carina Henriks-son beskriver hur elever som misslyckats i skolan kan komma från hem där föräldrar själva har haft svårt att hitta sin plats och hantera sina liv.³⁹ Föräldrar som själva befinner sig i ett kaos kanske inte har tid och ork att engagera sig i sina barn. Ett exempel på det är Paulinas mamma, vars liv kantats av ekonomiska och emotionella bekymmer och som efter den ena dotterns våldtäkt eller sin egen misshandel inte orkat med annat än sin egen smärta. Liksom andra föräldrar i liknande situationer kan hon på så sätt ha haft svårt att hitta kraft att stötta sina döttrar i skolarbetet och livet i övrigt. I sådana fall blir skolpersonalens omsorger desto viktigare. Att som Paulina inte ha fått frågan hur hon mår när mamman blev misshandlad, systemen blev våldtagen eller hon själv vid fjorton års ålder genomgick en abort har bidragit till hennes övergivenhets-känsla. Att då hamna bland elever i en skola där många klasskamrater som hon uppfattar *"lever ett perfekt liv"* medan hon själv kämpar för livhanken ledde till en orimlig situation för Paulina. Från familjen kunde hon inte ta timeout, vem överger en syster eller mamma som bokstavligen håller på att gå sönder? Så när skolarbetet blev alltför övermäktigt valde hon att strunta i skolan. Kraven

38 För en diskussion om den fysiska arbetsmiljöns betydelse för elevernas skolfrånvaro, se Kumar, R et.al. (2008) "Association Between Physical Environment of Secondary Schools and Student Problem Behaviour". I *Environment and Behaviour*. Volume 40 Number 4. July 2008 pp.455–486.

39 Se Henriksson (2009).

på självständigt arbete och få lärarledda lektioner i den fristående skola hon gick i och alltför undermålig undervisning i särskolan, som hon tycker att hon felaktigt placerades i, gjorde att hon stannade hemma.

Tidiga traumatiska upplevelser, som att förlora sin förälder som barn, påverkar också elevernas liv och skolmotivation. En sådan situation kräver en särskild sorts lyhördhet och förståelse från vuxenvärlden. När det stödet fattas kan en ung människas liv rasa samman och livet förlora sin mening. Nikes upplevelser av att ha blivit lämnad med sin sorg när pappan tog sitt liv när hon var åtta år har satt sin prägel på hela hennes livssituation, inklusive hennes skolmotivation. Hennes återkommande depressioner har satt käppar i hjulet för skolarbetet. Hon har heller inte känt sig trygg hemma hos sin mamma och styvfar. I stället har hon sökt sig till andra utsatta vänner och partners, druckit och levt ett destruktivt liv.

Paulina och Nikes berättelser visar hur unga människors existentiella villkor är själva förutsättningen för goda resultat i skolan. När hemmasituationen med akuta problem överskuggar elevernas liv kan det vara svårt för dem att koncentrera sig på skolarbetet. Då det upplevts som alltför avancerat och kraven känts orimliga har några elever med akuta problem hemma därför valt att välja bort skolan. Elevintervjuerna visar också hur viktigt bemötandet är av elever som mår dåligt och hur viktigt det är att direkt uppmärksamma skolfrånvaro som just kan vara en indikator på att eleven mår dåligt.

En kombination av anledningar till långvarig ogiltig frånvaro

Ett tydligt mönster i berättelserna är att det sällan är en enda orsak till långvarig ogiltig frånvaro utan en kombination av orsaker som kan röra både hem och skola. Kombinationerna kan röra sig kring att en elev inte förstår ett ämne, att hon/han får en ”dumstämpel” och tappar självförtroendet. En annan är att man går till skolan, finner ämnena obegripliga i kombination med att man ingår i en kamratkrets där man satt i system att inte gå på lektionerna. Ytterligare kombinationer kan handla om en otrygg hemmiljö i kombination med bristfällig undervisning och organisation samt socialt utanförskap. Det sammantaget kan leda till förlorad självkänsla och psykisk ohälsa, vilket i sin tur kan resultera i långvarig ogiltig frånvaro.

Det kan också vara så att en upprinnelse till frånvaro i grundskolans senare år bottenar i något som hände långt tillbaka i skolgången. Både Fanny och Leila vittnar t.ex. om att de blivit trakasserade och kränkta av sina kamrater när de gick i grundskolans tidigare år, något som lett till en låg självkänsla. Det i kombination med att båda har haft svårt för vissa ämnen, oftast teoretiska ämnen såsom matematik, fysik, kemi och språk har gjort att de tappat intresset

för att gå i skolan senare. I Fannys fall var hon dessutom sjuk under en längre period och hade svårt att hinna i kapp och förlorade därmed motivationen att gå på lektionerna.

Urban berättar att hans föräldrars skilsmässa har påverkat hans psykiska mående under hela hans skolgång. När han var liten tog det sig uttryck i att han sprang och gömde sig i trappuppgången. Då tog skolan tag i bekymren och han gick regelbundet i skolan. När han blev äldre, i slutet av grundskolan däremot, lämnades han åt sitt öde. Det ingav honom en känsla av att det inte var någon idé att han försökte, att han redan *”sumpat sin chans”* till en bra framtid.

Skolans organisering, undervisning och sociala miljö betydelsefull

En förklaring till elevers höga ogiltiga frånvaro just i grundskolans senare år kan vara skolans organisering. Fler lärar- och klassrumsbyten än i grundskolans tidigare år kan missgynna närvaron. Även undervisningens utformning med t.ex. högt ställda krav på självständiga studier, få lärarledda lektioner och ökade kunskapskrav kan utgöra skäl till långvarig frånvaro, vilket flera exempel visar.

En annan viktig aspekt av frånvaron är en icke-fungerande närvarokontroll. Att tidigt uppmärksamma ogiltig frånvaro och sätta in stödinsatser är därför viktigt. Det visar bl.a. intervjun med Miriam. Som nyanländ immigrant lämnades hon vind för väg efter förberedelseklassen, vilket ledde till att hon tappade motivationen och slutade att gå i skolan och hamnade i en negativ frånvarospiral. Den vände först efter grundskolan när hon började på IV-programmet.

Flera av de andra eleverna vittnar också om att de inte förrän i slutet av eller efter grundskolan har fått det stöd som de behöver. Först på IV har de kunnat fullfölja sina studier och nått godkänt i kärnämnen. Den nya miljön har starkt bidragit till att deras skolnärvaro ökat. Också den skraddarsydda småskaliga verksamhetsformen har varit en förutsättning för elevernas tillbakagång till skolan med flexibelt schema, små arbetsgrupper och att jobba i sin egen takt. De individuella lösningarna verkar vara det enda sättet att fånga upp dessa sköra elever.

Även skolans sociala miljö kan ge upphov till en otrygghet, vilket kan leda till stor frånvaro. Gruppträck till frånvaro, socialt utanförskap och kränkningar påverkar skolnärvaron negativt. Somliga av de intervjuade eleverna verkar fortfarande sköra och splittrade socialt. De verkar använda skolfrånvaron som ett sätt att hantera sin situation i skolan när skolmiljön upplevs som alltför påfrestande. Men de allra flesta av de intervjuade eleverna har lyckats bryta en negativ frånvarospiral.

Vikten av samverkan och vuxnas engagemang

Samverkan mellan skola och socialtjänst i samklang med eleven och hans eller hennes familj verkar också vara betydelsefullt för att bryta frånvaromönstret. Daniellas bräckliga livstråd upprätthålls t.ex. av ett samverkansprojekt där hon och hennes mamma går i samtalsterapi med skolpersonal och socialtjänstpersonal. Att skolan samarbetar med hemmet och med socialtjänsten i form av samtalsterapi en gång i veckan verkar vara bra även för flera andra av eleverna.

Elevintervjuerna visar att skolpersonalens attityd är viktig för elevernas skolmotivation. Lärares sätt att både undervisa och bemöta eleverna påverkar elevernas närvaro. Det visar ungdomarnas beskrivningar av sina lärare. Utan Lollo, Stinas, Maggans, Mickes, Mias och alla andra viktiga vuxna och deras engagemang skulle eleverna inte ha kommit tillbaka. Deras uppriktiga omsorg parat med en nitisk närvarokontroll och uppföljning av elevernas kunskapsnivåer har haft stor betydelse för elevernas kunskapsutveckling, självtillit och framtidstro.

Att döma av elevberättelserna stärks ungdomarnas självförtroende och tilltro till sin egen förmåga att tillägna sig kunskaper när tillräckligt många vuxna, både i hem och skola, engagerar sig och tar ansvar för dem. Vuxnas omsorger, uppmuntran och tillit liksom kravställande och uppföljning ökar sålunda också chanserna att de långvarigt frånvarande eleverna återkommer till någon form av utbildning.

Slutord

Elevintervjuerna uppvisar ett stort behov av att fånga upp och registrera varje liten frånvarotimme då det kan vara ett tecken på att eleven inte mår bra. Den enstaka frånvaron kan också vara första steget i en negativ frånvarospiral, som kan få konsekvenser för den enskilda individens framtida studier och liv. När den personliga integriteten kränkts i form av dumstämpel från lärare, kränkningar från kamrater eller vuxnas ointresse inför svåra hemförhållanden har skolan misslyckats. Att se den unika människan i varje individ, utan att för den delen peka ut eller skuldbelägga någon kan vara svårt, men är en nödvändig uppgift för skolpersonalen.⁴⁰ Att skapa tillit och bygga upp förtroende hos eleverna och deras anhöriga tycks vara en fruktbar väg tillsammans med pedagogisk flexibilitet, en trygg social miljö samt en tydlig organisering av skolarbetet. Först då kan frånvarospiralen vändas uppåt. Förhoppningen är ju att om det mest basala i livet fattas en ung människa hemma och hon eller han på något sätt har tappat fotfästet i livet, att skolan ska kunna fungera som en

40 Henriksson (2009).

fristad, som för Martin i Nässlorna blomma. I skolan ska eleverna kunna finna ro att utvecklas när övriga tillvaron framstår som ett existentiellt mörker och skolpersonalen fungera som de ljusbärare eleverna så väl behöver för att skapa sig en ljusare framtid.

Omfattningen av långvarig frånvaro enligt enkäten

Introduktion

Omfattningen av långvarig ogiltig frånvaro och av ledigheter längre än tio dagar har som tidigare nämnts kartlagts genom en enkät till alla kommuner och kommundelar med ansvar för obligatoriska skolan och till ett urval fristående skolor på grundskolenivå. I det här avsnittet redovisas utifrån svaren i enkäten hur många elever i grundskolan och obligatoriska särskolan som hade en långvarig frånvaro i slutet av läsåret 2008/09.

20 procent av de fristående skolorna i urvalet respektive 12 procent av de kommunala barn- och utbildningsförvaltningarna (motsvarande) besvarade inte enkäten. I den redovisning som följer har de som inte svarat antagits ha samma andel ogiltigt frånvarande elever som i de kommuner respektive skolor i motsvarande kommungrupp som besvarat enkäten.⁴¹ De antalsuppgifter som redovisas är således uppräknade så att de ska motsvara frånvaron i hela landet. Även på övriga frågor i enkäten har de som inte svarat antagits ha samma fördelning som bland de svarande. De andelar som redovisas i det följande avser alltså andelen bland de svarande skolorna respektive kommunerna/ kommundelarna men tolkas som att de gäller för landet som helhet.

Ogiltig – giltig frånvaro

Skolpliktiga barn har skyldighet att delta i den utbildning som anordnas om de inte är sjuka eller har annat giltigt skäl att utebli.

Men det är inte alltid enkelt och entydigt att avgöra om frånvaro är giltig eller ogiltig. Kommuner och skolor blev i enkäten tillfrågade om sina erfarenheter. Två tredjedelar av kommunerna och en tredjedel av de fristående skolorna hade erfarenheter av att det kan vara svårt att avgöra om frånvaron är giltig eller ogiltig. De hade erfarenhet av att föräldrar vidimerar skolk som sjukfrånvaro och skyddar sina barns ogiltiga frånvaro. Enligt förvaltningars uppfattning kan föräldrar också ha en annan syn än skolan på vad som är giltig frånvaro, t.ex. sjukanmäla en hel dag för tandläkarbesök eller av oro låta barnet stanna hemma från skolan vid upprepade tillfällen för diffusa sjukdomsproblem. Det är heller inte någon klar gräns mellan att vara sjuk, att vara så psykiskt trött att man inte klarar av att gå i skolan och att ha en ogiltig frånvaro. Både i enkätsvaren och i intervjuerna pekar många på att en elev ofta förväntas gå i skolan även om problemen är så stora att vuxna i samma situation skulle bli sjukskrivna från sitt arbete. I intervjuerna menar skolorna att

41 Kommungrupp enligt Sveriges Kommuners och Landstings (SKL) indelning från 2005. Se bilaga 3.

det är vanligast i de tidiga skolåren att föräldrar återkommande låter barnet stanna hemma på grund av lättare sjukdomsproblem som huvudvärk, ont i magen eller ont i halsen. Under de senare åren är det vanligaste problemet att föräldrar intygar barnets ogiltiga frånvaro i efterhand.

I de intervjuade skolorna anger flera att man har nedskrivna eller oskrivna rutiner som innebär att mentorn ska vara uppmärksam även på giltig frånvaro. Om eleven har många korta frånvaroperioder, även om de är sanktionerade hemifrån, ska det tas upp med föräldrarna så att orsakerna snabbt kan bli utredda. Skolorna påpekar vikten av att ett förtroende mellan hem och skola har byggts upp så det går att få till en samsyn om regler och rutiner kring frånvaro. Även föräldrar som är oroliga över att släppa iväg sina barn till skolan vid minsta sjukdomssymptom måste ha förtroende för skolan och lita på att man ser barnet och tar kontakt med föräldern om sjukdomssymtomen skulle förvärras.

All långvarig frånvaro är självfallet ett problem för elevens lärande fastän det finns giltiga skäl som sjukdom eller beviljad ledighet. Även giltig långvarig frånvaro ställer särskilda krav på skolorna när det gäller t.ex. stöd och att ha en flexibilitet som tar hänsyn till elevens situation. Det skulle därför finnas anledning att undersöka omfattningen av all långvarig frånvaro, inte bara den ogiltiga, och att undersöka hur skolan arbetar med all typ av frånvaro. För att kunna jämföra med den tidigare undersökningen 2007 efterfrågades dock även i denna undersökning enbart omfattningen av långvarig ogiltig frånvaro samt dessutom begärd och beviljad ledighet längre än tio dagar. Det som man i enkätsvaren rapporterat som ogiltig frånvaro är sannolikt den frånvaro som inte är vidimerad av föräldrar och inte all den frånvaro som skolan uppfattar som oroande stor.

Kännedomen om långvarig ogiltig frånvaro

Kännedomen i kommunerna om långvarig fullständig frånvaro var bättre 2009 än 2007. Ett trettioital kommuner svarade i undersökningen 2007 ”vet ej” eller ”ja” utan att kunna ange antalet långtidsfrånvarande på frågan om den fullständiga frånvarons omfattning. I denna undersökning var det bara ett par kommuner som lämnade dessa svar.

Tabell 1 Finns det för närvarande (maj 2009) fall av ogiltig fullständig frånvaro som pågått i minst en månad bland skolpliktiga barn?

	2009 Andel kommuner (%)	2007 Andel kommuner (%)
Ja	56	52
Nej	31	29
Vet ej	1	5
Ja det finns; vet ej antalet	0	3
Ej besvarat enkäten	12	11
Total	100	100

Om kommuner som inte besvarat enkäten eller som svarat ”vet ej” har frånvaro i samma utsträckning som de kommuner som svarat, fanns det i två av tre kommuner elever som varit borta från obligatoriska skolan helt i minst en månad utan giltiga skäl i slutet av läsåret 2008/09. Det är ungefär samma situation som två år tidigare vid den förra studien av långvarig ogiltig frånvaro.

Långvarig ogiltig frånvaro förekommer även i fristående skolor. Drygt var tionde fristående skola svarade i enkäten att det i slutet av läsåret 2008/09 fanns elever som varit helt frånvarande i minst en månad utan giltiga skäl.

Kännedomen om omfattande ströfrånvaro är också betydligt bättre än 2007. Då var det 18 procent av kommunerna/kommundelarna som inte visste om det fanns eller hur många elever som hade omfattande ströfrånvaro. I 2009 års undersökning var andelen två procent.

Tabell 2 Finns det en eller flera elever med återkommande ogiltig ströfrånvaro (från vissa lektioner/ämnen/ dagar) som pågått under minst två månader?

	2009 Andel kommuner	2007 Andel kommuner
Ja	79	61
Nej	7	11
Vet ej	1	11
Ja, det finns; vet ej antalet	1	7
Ej besvarat enkäten	12	10
Total	100	100

I intervjuerna med förvaltningar och skolor framkom att flera kommuner relativt nyligen infört datoriserade frånvaroregistreringssystem som håller på att implementeras eller som nyligen börjat tas i bruk. Möjligheten för den centrala förvaltningen att bevaka frånvarosituationen och även lämna uppgifter om den har därmed förbättrats på många håll. Det framkom även i ett par kommuner att frånvaro som indikator på skolproblem uppmärksammats mer de senaste åren och att beslut därför fattats om regelbundna uppföljningar.

Omfattande ströfrånvaro finns således i de flesta kommuner. Det förekommer i nio av tio kommuner om ströfrånvaro är lika vanligt i ”bortfallskommunerna” och i kommuner som ”inte vet” som i de kommuner som har reda på hur situationen ser ut. Att omfattande ströfrånvaro inte förekommer är vanligare i kommungrupperna pendlingskommuner, glesbygdskommuner och övriga kommuner med färre än 12 500 invånare.

Nära 40 procent av de fristående skolorna svarade i enkäten att det fanns elever med upprepad ströfrånvaro som pågått under minst två månader. Frånvaro förekommer oftare i större skolor och i skolor med elever i de senare årskurserna jämfört med i små skolor som enbart har elever i tidigare årskurser.

Fullständig frånvaro

Sammanlagt var det ungefär 1 500 skolpliktiga elever i kommunala skolor och knappt 150 elever i fristående skolor som i slutet av läsåret 2008/09 varit fullständigt frånvarande i minst en månad utan giltiga skäl. Det är i stort sett identiska siffror som i den tidigare undersökningen för två år sedan. Uppgifterna bekräftar därmed den tidigare undersökningen, som var behäftad med en viss osäkerhet på grund av att relativt många kommuner inte kunde ange antalsuppgifter. Inte heller den här enkäten har besvarats av alla kommuner, men tillsammans bör de samstämmiga uppgifterna ge en ganska säker bild av omfattningen av detta allvarliga problem.

I förhållande till alla elever kan problemet kanske synas litet: Knappt två elever på 1 000 i obligatoriska skolan, knappt fyra på 1 000 i de sista årskurserna 7–9. Men i antal individer är problemet mycket allvarligt. Var och en av de elever som är borta från skolan under lång tid riskerar att komma efter i studierna och kanske inte uppnå de mål som är grunden för fortsatt utbildning och deltagande i arbetslivet. Frånvaron i sig är en tydlig indikation på att eleven inte mår bra och att skolan inte, i samverkan med andra aktörer, gett det stöd och den hjälp som eleven behöver eller uppmärksammat de problem som finns.

Tabell 3 Antal skolpliktiga elever med fullständig frånvaro i minst en månad utan giltiga skäl i maj respektive år. Kommunala skolor.

Frånvarons längd	2009		2007	
	Åk 1–6	Åk 7–9	Åk 1–6	Åk 7–9
1 – < 2 månader	118	395	115	357
2 månader – < 1 termin	83	356	99	441
1 termin – < 1 läsår	62	319	40	293
1 läsår eller mer	14	134	21	102
Totalt	277	1 204	275	1 193

I tabell 3 och 4 visas antalet elever med långvarig fullständig frånvaro uppdelat på frånvarons längd, tidiga eller senare årskurser och huvudman. Frånvaron är framför allt koncentrerad till de senare årskurserna i både kommunala och fristående skolor.

Tabell 4 Antal elever med fullständig frånvaro i minst en månad utan giltiga skäl, Fristående skolor på grundskolenivå.

Frånvarons längd	2009		2007
	Åk 1-6	Åk 7-9	Åk 7-9
1- < 2 månader	9	59	32
2 månader - < 1 termin	8	25	51
1 termin - < 1 läsår	8	39	20
1 läsår eller mer	0	18	16
Totalt	25	141	119

(I undersökningen 2007 ingick enbart skolor med elever i årskurserna 7-9.)

Drygt 150 elever hade sammantaget varit borta från skolan under hela läsåret 2008/09 eller ännu längre. Nästan 600 elever hade varit frånvarande minst hela vårterminen. Knappt 1 100 hade varit borta två månader eller mer, ungefär 1 650 en månad eller mer. Mönstret är i stort sett detsamma som två år tidigare. Det finns skillnader, men med tanke på osäkerheterna i undersökningarna, finns det ingen anledning att fästa större avseende vid dessa skillnader.

Tabell 5 Andelen elever med fullständig ogiltig frånvaro, i promille.

Frånvarons längd:	Kommunala skolor				Fristående skolor			
	2009		2007		2009		2007	
	Pojkar Åk 7-9	Flickor Åk 7-9	Pojkar Åk 7-9	Flickor Åk 7-9	Pojkar Åk 7-9	Flickor Åk 7-9	Pojkar Åk 7-9	Flickor Åk 7-9
1 - < 2 månader	1,3	1,3	1,1	1,0	1,0	2,1	0,5	1,4
2 månader - < 1 termin	1,2	1,1	1,5	1,2	0,6	0,7	1,4	1,6
1 termin - < 1 läsår	1,1	1,0	0,8	0,9	1,1	0,9	0,5	0,7
1 läsår eller mer	0,5	0,4	0,3	0,3	0,7	0,2	0,5	0,5
Totalt	4,1	3,9	3,7	3,4	3,4	3,9	2,9	4,1

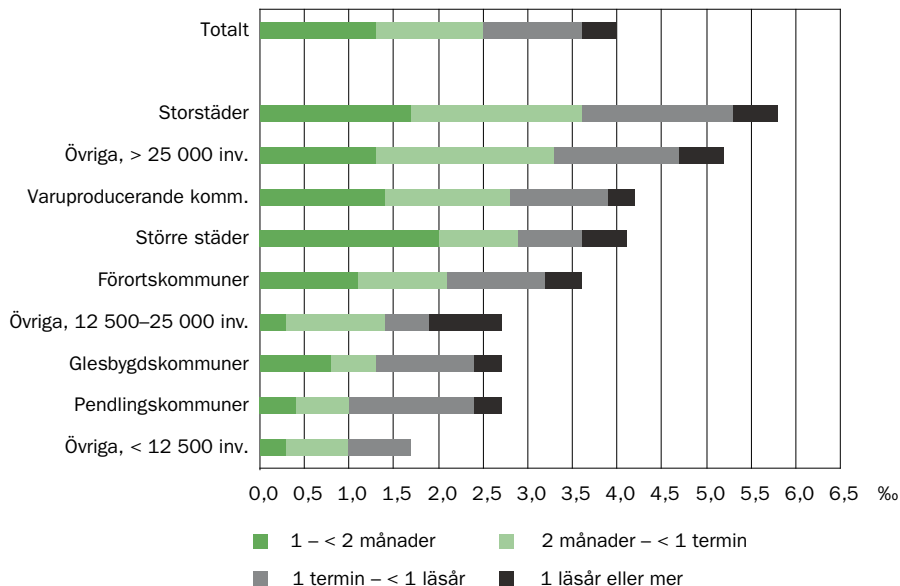
Frånvaro är ungefär lika vanligt bland pojkar som bland flickor och i stort sett lika vanligt i fristående skolor som i kommunala skolor. Fyra elever på 1 000 i de senare årskurserna har varit helt frånvarande i minst en månad både bland pojkar och flickor i kommunala skolor och bland flickor i fristående skolor. Andelen är något litet lägre – drygt tre av 1 000 – bland pojkar i fristående skolor. Även om antalet elever med frånvaro är i stort sett densamma som i den tidigare undersökningen 2007 är andelen något högre eftersom elevantalet minskat mellan de båda åren.

I enkäterna till kommuner efterfrågades uppgifter om hur många skolpliktiga elever som var långvarigt frånvarande, dvs. elever i både grundskolan och obligatoriska särskolan. I den nu aktuella studien ombads kommunerna också ange ungefär hur många av eleverna med långvarig frånvaro som gick i särskolan. Nio av tio kommuner rapporterade att det inte fanns elever i särskolan med långvarig fullständig frånvaro. I tio procent av kommunerna fanns en eller ett par elever som varit frånvarande i minst en månad. Sammantaget var det ungefär 40 av de ca 1500 eleverna i kommunala skolor med fullständig frånvaro som var elever i obligatoriska särskolan. I förhållande till elevantalet är det mer än i grundskolan – ungefär tre per 1 000 elever jämfört med två per 1 000 i grundskolan.

Det finns skillnader i omfattningen av långvarig frånvaro mellan olika kommuntyper. Andelen är störst i storstäder – nästan sex elever på 1 000 i årskurserna 7–9 – och lägst i mindre kommuner och pendlingskommuner – två till tre per 1 000 elever (diagram 1).

I ett par skolintervjuer genomförda i små skolor förde personalen fram skolans storlek som en viktig bakomliggande faktor till att man hade relativt få problem med omfattande frånvaro. Småskaligheten möjliggör att man tidigt uppmärksammar signaler om att något inte står rätt till, menade man. Att en elev är borta eller befinner sig i skolan utan att gå på lektioner märks i en liten skola. I mindre tätbefolkade kommuner är skolorna i genomsnitt mindre. Det kan förklara de skillnader mellan olika typer av kommuner som syns i diagram 1.

Diagram 1 Andelen elever (i promille) i årskurs 7–9 med ogiltigt, fullständig frånvaro efter frånvarans längd. Kommunala skolor i olika kommungrupper⁴².

42 Se bilaga 3 för beskrivning av kommungrupperna.

Upprepad ströfrånvaro

Enligt enkäten var det sammanlagt 12 100 skolpliktiga elever som varit återkommande ogiltigt frånvarande från vissa lektioner/ämnen/dagar under minst två månader i slutet av läsåret 2008/09. 10 900 elever gick i kommunala skolor, 1 200 i fristående skolor.

Tabell 6 Antal skolpliktiga elever med upprepade ströfrånvaro under minst två månader utan giltiga skäl i maj respektive år. Kommunala skolor.

Frånvarons längd:	2009		2007	
	Åk 1-6	Åk 7-9	Åk 1-6	Åk 7-9
2 månader – < 1 termin	650	4 784	431	2 156
1 termin – < 1 läsår	432	3 106	187	1 166
1 läsår eller mer	265	1 665	111	534
Totalt	1 347	9 555	729	3 856

Tabell 7 Antal elever med upprepade ströfrånvaro under minst två månader utan giltiga skäl. Fristående skolor på grundskolenivå.

Frånvarons längd:	2009		2007
	Åk 1-6	Åk 7-9	Åk 7-9
2 månader – < 1 termin	93	451	170
1 termin – < 1 läsår	91	313	186
1 läsår eller mer	38	191	36
Totalt	222	955	392

(I undersökningen 2007 ingick enbart skolor med elever i årskurserna 7-9.)

Som framgår av tabellerna 6 och 7 är antalet elever med upprepade ströfrånvaro mer än dubbelt så stort i undersökningen i maj 2009 jämfört med två år tidigare både i kommunala och fristående skolor. Vad kan det bero på? Har den upprepade ströfrånvaron ökat så dramatiskt på två år eller kan det finnas andra orsaker till den stora skillnaden?

Ingen av den intervjuade personalen på de besökta skolorna uppgav att frånvaroproblemen ökat dramatiskt de senaste åren. Alla skolor hade erfarenhet av elever som var borta från lektioner vid upprepade tillfällen, inte gick i skolan alla dagar eller som fanns i skolan utan att alltid gå på lektionerna. I var och en av intervju-skolorna handlade det om enstaka eller ett mindre antal elever. Intrycket från intervjuerna är att frånvaro är ett problem som alltid funnits och som fortfarande finns, men ett problem som varken ökat eller minskat så avsevärt att det upplevs som väsentligt förändrat.

Ett mindre antal kommuner som rapporterat stora förändringar i enkäterna, och som kontaktats, menar att ökningen i deras kommuner beror på uppgiftslämnandet. Man har mer noggrann dokumentation av frånvaro och

tror att de ökade siffrorna beror på underrapportering i den förra undersökningen.

Som nämnts tidigare visar intervjuerna att många kommuner de allra senaste åren infört eller håller på att införa IT-stöd för frånvaroregistreringen. Det kan därför vara så att kontrollen av frånvaron eller i varje fall möjligheterna att sammanställa uppgifter om frånvaron förbättrats. Sammanställningarna kan vara noggrannare och alla elever med upprepad frånvaro räknas med, även om antalet frånvarotillfällen varit relativt få. Vid manuella sammanställningar kanske bara de grövsta fallen med många upprepade frånvarotillfällen räknades med. Den stora skillnaden i antalet elever med långvarig ströfrånvaro som syns i tabellerna 6 och 7 skulle i så fall bero på skillnader i huvudmännens rapportering och på brister i uppgiftsinsamlingen. Varken i undersökningen 2007 eller 2009 definierades ”långvarig ströfrånvaro/sporadisk frånvaro” annat än att den skulle ha pågått under minst två månader. Antalet eller andelen frånvarotillfällen preciserades inte.⁴³

Det kan också vara så att förvaltningar och skolor har blivit mer uppmärksamma på frånvaroproblematiken och frånvarons allvarliga konsekvenser. Man har kanske mer aktivt från nämnden och förvaltningen börjat efterfråga information om frånvarosituationen på skolorna och använder informationen som en indikator på kvalitet. Fler kommuner kan ha startat olika former av samverkansprojekt mellan socialtjänst, skola och eventuellt andra instanser eller har uppmärksammat långvarig frånvaro som en allvarlig signal i samverkansprojekt som redan pågick. I några av intervjukommunerna har både projektet ”Samverkan kring barn som far illa eller som riskerar att fara illa” och den uppmärksamhet rapporten ”Rätten till utbildning” fick lett till insatser både för att kartlägga och mer systematiskt åtgärda frånvaro. Att fler kommuner denna gång kunnat besvara frågan om antalet elever med långvarig ströfrånvaro visar också på att uppmärksamheten skärpts. Det skulle kunna vara en orsak till att den rapporterade frånvaron ökat.

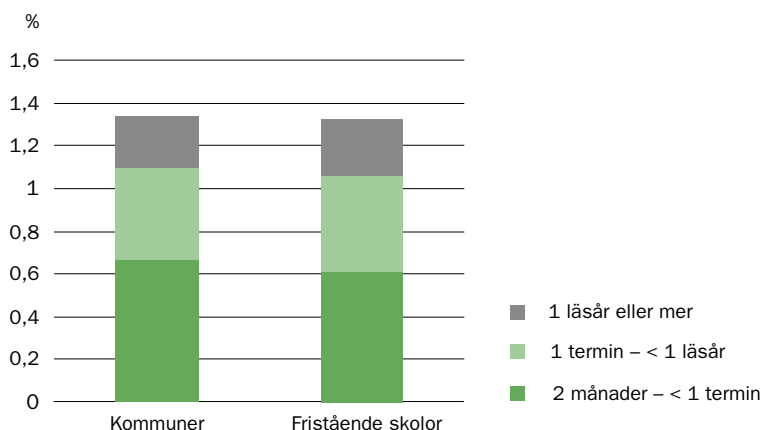
Sammantaget kan uppgifterna i tabellerna 6 och 7 inte tas som intäkt för att upprepad ströfrånvaro utan giltiga skäl har ökat avsevärt det senaste året jämfört med två år tidigare. Det är mer sannolikt att ströfrånvaron 2007 var kraftigt underrapporterad – en farhåga som också framfördes i rapporten ”Rätten till utbildning”.

43 Den är knappast möjligt att i en enkät i efterhand efterfråga mycket preciserade uppgifter. För att kunna göra det måste kommuner och skolor långt i förväg – långt innan läsåret börjat – informeras om och avkrävas att registrera och sammanställa uppgifter om frånvaro på samma sätt.

Lika vanligt med ogiltig frånvaro i kommunala och fristående skolor

I relation till elevantalet är andelen med återkommande ströfrånvaro exakt densamma i kommuner och i fristående skolor (diagram 2). En elev av 100 i obligatoriska skolan hade vid flera tillfällen utan giltiga skäl varit borta från lektioner eller hela dagar i slutet av läsåret 2008/09.

Diagram 2 Andelen elever (i procent) i årskurserna 1–9 med återkommande ogiltig ströfrånvaro efter frånvarans längd.

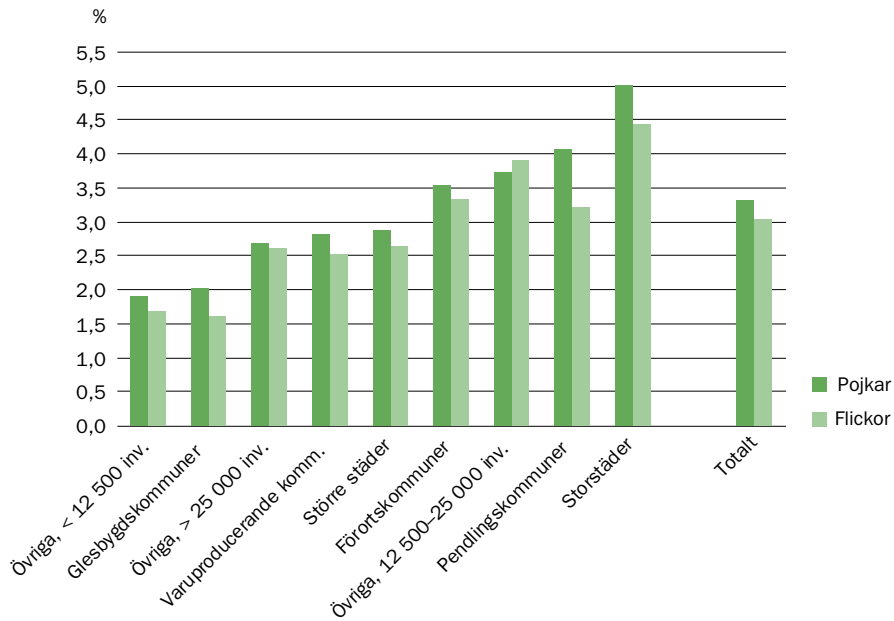

Ströfrånvaro förekommer emellertid framför allt i de senare årskurserna 7–9. Av tabell 8 framgår att ströfrånvaron i kommunala skolor är mer än tio gånger så vanlig i årskurserna 7–9 som i årskurserna 1–6 både bland pojkar och flickor. I fristående skolor är skillnaden inte lika stor; dels är frånvaron i de lägre årskurserna något högre än i kommunala skolor, dels är frånvaron i de högre årskurserna något lägre. 33 av 1 000 pojkar i årskurserna 7–9 i kommunala skolor, 27 av 1 000 i motsvarande årskurser i fristående skolor var återkommande frånvarande från lektioner eller skoldagar. I årskurserna 1–6 hade tre av 1 000 pojkar i kommunala skolor mot sex av 1 000 i fristående skolor motsvarande frånvaro.

Tabell 8 Andelen elever med återkommande ogiltig ströfrånvaro, i promille.

	Kommuner				Fristående skolor			
	Pojkar		Flickor		Pojkar		Flickor	
	Åk 1–6	Åk 7–9	Åk 1–6	Åk 7–9	Åk 1–6	Åk 7–9	Åk 1–6	Åk 7–9
Ströfrånvaro under minst två månader, totalt	3,0	33,2	2,2	30,4	5,5	26,7	3,4	22,5

Diagram 3. Andelen elever (i procent) i årskurs 7–9 med återkommande ogiltig ströfrånvaro i olika kommungrupper.

Även återkommande ströfrånvaro är precis som fullständig frånvaro vanligast i storstäder och större kommuner (diagram 3). I genomsnitt hade fem pojkar av 100 i årskurserna 7–9 i Stockholm, Göteborg och Malmö varit återkommande frånvarande från lektioner eller skoldagar under minst två månader.

Diagram 4. Andelen elever (i procent) i årskurs 7–9 med återkommande ogiltig ströfrånvaro efter frånvarons längd.

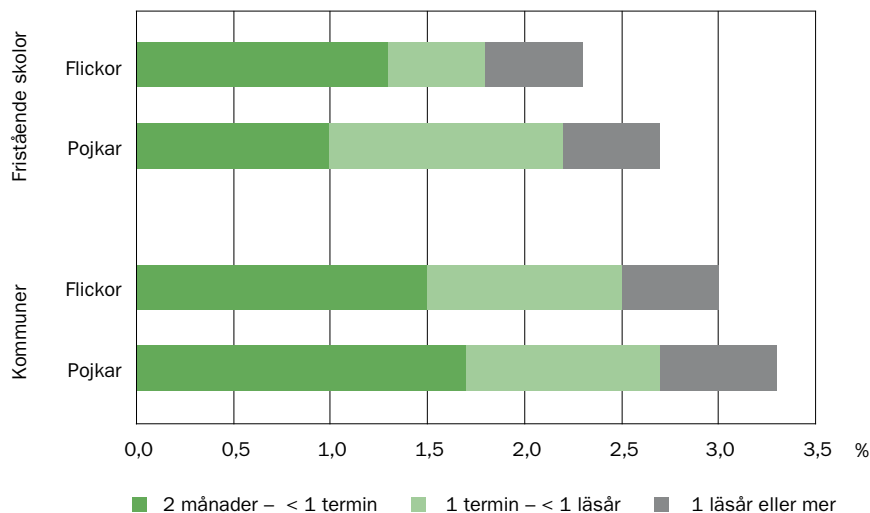

Diagram 4 visar ströfrånvaron i årskurserna 7–9 och hur länge den pågått. Den ströfrånvaro som pågått under hela läsåret – och som skolorna alltså inte lyckats få bukt med trots att den pågått så länge – är av i stort sett samma omfattning bland pojkar och flickor och i kommunala och fristående skolor. Frånvaro som pågått kortare tid än ett läsår är högst bland pojkar i kommunala skolor och lägst bland flickor i fristående skolor. Med tanke på osäkerheten i hur frågan⁴⁴ kan ha tolkats och med tanke på bortfall och vad gäller fristående skolor, att det är en urvalsundersökning, finns det dock ingen anledning att fästa stort avseende vid skillnaderna. Det viktiga resultatet är att återkommande frånvaro från lektioner eller hela skoldagar är ett stort problem både i kommunala och fristående skolor, större än vad Skolverkets undersökning 2007 indikerade. 12 100 elever hade varit upprepat frånvarande under minst två månader i slutet av läsåret 2008/09.

44 ”Finns det i maj 2009 en eller flera elever med återkommande ogiltig *ströfrånvaro* (från vissa lektioner/ämnen/ dagar) som pågått under minst två månader?”

Frånvaro förekommer också i särskolan

Drygt 100 av eleverna med långvarig ströfrånvaro i kommunala skolor var inskrivna i särskolan. I förhållande till elevantalet är det färre än i grundskolan. Ströfrånvaro är nära dubbelt så vanligt i grundskolan som i obligatoriska särskolan enligt dessa siffror. Som framgick i ett tidigare avsnitt var fullständig ogiltig frånvaro något vanligare i särskolan jämfört med i grundskolan. Siffrorna är emellertid små och något osäkra. Det viktiga resultatet är inte dessa skillnader utan att ogiltig frånvaro är ett problem också i särskolan.

I intervjuerna med förvaltningar och skolor hade flertalet inga kunskaper om eller erfarenheter av problem med stor frånvaro i särskolan. De som hade erfarenhet menade att tonårstiden kan vara svår för särskoleeleverna, särskilt för flickor. *”De brottas med frågor om var de hör hemma, nästan som ett sorgearbete.”* *”När kraven blir för stora – kompiskrav, tonårstankar och inlärningsvärigheter - kan frånvaro bli en utväg.”* Det är citat från två intervjuade rektorer i skolor med integrerade särskoleelever. En annan av de intervjuade menade att särskoleelever är en riskgrupp. I tonåren kan de börja få svårt att acceptera sin särskolestatus. De känner sig inte hemma någonstans och svarar med frånvaro och riskfyllt beteende. Det är bland annat därför lika viktigt med noggranna frånvarorutiner i särskolan som i grundskolan.

Långa ledigheter

Elever i obligatoriska skolan ska gå i skolan och delta i utbildningen om de inte är sjuka eller har annat giltigt skäl för att inte vara där. Ett giltigt skäl att vara frånvarande är beviljad ledighet. Enligt skollagen kan en elev beviljas kortare ledighet för enskilda angelägenheter.⁴⁵ I grundskoleförordningen respektive särskoleförordningen anges att rektorn eller den rektorn bestämmer kan bevilja sådan ledighet sammanlagt högst tio skoldagar under ett läsår. Om det finns synnerliga skäl, får styrelsen bevilja längre ledighet.⁴⁶

Alla skolor som besöktes för intervjuer hade erfarenhet av att föräldrar begärt ledigt för sina barn mer än en enstaka dag. Några skolor talade om ett växande problem medan andra menade att begäran om ledighet förekommer, men att det inte är något stort problem. I skolor med många elever med utländsk bakgrund menade man att det är vanligt att alla elever inte är på plats när terminen startar och att det kan dröja en vecka in på terminen innan klasserna är fulltaliga. Familjerna är på besök i ursprungslandet och förlänger

45 3 kap. 11 § skollagen (1985:1100).

46 6 kap. 8 § grundskoleförordningen (1994:1194); 6 kap. 5 § särskoleförordningen (1995:206)

lovet. I några av de besökta skolorna säger den intervjuade skolpersonalen att begäran om ledighet för nöjesresor och problemen kring detta har ökat. Skolorna anger att man ofta avslår begäran om ledighet för semesterresor, men att föräldrarna ändå åker. Frånvaron räknas därmed som ogiltig. En av skolorna utarbetar ett dokument som ska förtydliga varför skolan inte beviljar ledigheter. I en annan skola har rektor gjort en sammanställning över de önskemål om ledighet som kommit in. Bara att visa denna sammanställning har medvetandegjort problemet för föräldrar och skolpersonal.

Skolorna säger att man försöker möta problemen med den här sortens frånvaro genom dialog och genom att tydliggöra föräldrarnas ansvar. I en skola sägs att om föräldrar ändå reser bort med sina barn, trots avslag på ledighetsansökan, då friskriver sig skolan från t.ex. den garanterade undervisningstiden och från att föräldrar senare kan kräva särskilt stöd för barnet. I praktiken kan frånvaron ändå bli ett problem som skolan måste klara av, t.ex. om eleven riskerar att inte nå målen.

I enkäten till kommuner och fristående skolor ställdes en fråga om det under läsåret förekommit att föräldrar begärt ledigt från skolan för en längre period (mer än 10 skoldagar) för t.ex. semesterresa eller utlandsvistelse. 60 procent av de fristående skolorna och 96 procent av kommunerna svarade ja, att det förekommit.

Tabell 9 *Ungefär för hur många elever har föräldrar begärt ledigt i mer än 10 dagar? Ungefär hur många av dessa har beviljats ledighet?*

Antal elever:	2008/09	
	Begäran om ledighet	Beviljad ledighet
I kommunala skolor	11 300	10 100
I fristående skolor	1 300	1 000
Totalt	12 600	11 100

Totalt hade över 11 000 elever beviljats ledighet i mer än 10 skoldagar under läsåret 2008/09. Det är styrelsen för utbildningen, dvs. barn- och utbildningsnämnden (motsvarande), som kan bevilja så lång ledighet, men i alla intervju-skolor var beslut i dessa ärenden delegerade till rektor. Enligt intervju-skolorna godtar de flesta föräldrar inte avslag på ledighetsansökan utan tar ledigt ändå, så den här typen av frånvaro, sanktionerad av föräldrar, är antagligen ännu mer omfattande.⁴⁷

⁴⁷ Om ledigheten inte beviljats är den ogiltig och därmed i enkäten rapporterad som ”fullständig frånvaro om minst en månad” eller ”återkommande ströfrånvaro om minst två månader” i de fall frånvaron varat så länge.

Det är ungefär samma andel elever som varit frånvarande därför att de fått ledigt på grund av synnerliga skäl som andelen med upprepad ströfrånvaro. Strax över en procent av eleverna i både kommunala och fristående skolor hade beviljats ledighet i mer än tio dagar på grund av synnerliga skäl, dvs. ungefär samma andel som haft återkommande ströfrånvaro i minst två månader. Ströfrånvaron kan självfallet ha varit betydligt mer omfattande i form av lektioner eller skoldagar och kanske också svårare att komma till rätta med och reparera. Men även frånvaro på grund av ledighet är något som skolan måste arbeta med. Den kan också innebära att eleven kommer efter i skolarbetet.

Flera kommuner och skolor har i enkäten kommenterat frågan om ledigheter.

Några kommuner och skolor anger att elever med invandrade föräldrar tillåts få ledigt om det gäller en familjeangelägenhet i ursprungslandet, eftersom skolorna tycker att det är viktigt att eleverna kan hålla kontakt med föräldrarnas hemland. Högtider sammanfaller inte alltid med lediga perioder i Sverige. Några kommuner och skolor anger att de har elever som är elitidrottare som behöver vara lediga för att tävla. Någon kommun menar att en semesterresa kan vara värdefull för många familjer och innehålla massor av lärsituationer som skolan inte kan erbjuda och att man därför beviljar ledighet.

Några kommuner kommenterar frågan och visar en tydlig oro för problematiken.

”Vi har tydliga riktlinjer för ledigheter. Vi upplever att föräldrar inte respekterar dem och att barnen ganska ofta inte mår bra av att vara lediga. Rektor lägger mycket tid på att kontakta familjer som söker ledigt och att diskutera konsekvenserna för eleven. Skolan upplever en press från föräldrarna men vi är tydliga i vårt missnöje som ibland kan leda till konflikter mellan hem och skola. Skulle vara skönt att få en samhällsdebatt om detta. Starta den!” Det skriver en företrädare för en mellanstor kommun i enkäten.

I en annan kommun anger den som besvarat enkäten att kommunen numera konsekvent tillämpar lagstiftningen rörande ledighet för synnerliga skäl och dit räknas inte semesterresor. Det har varit en pedagogisk utmaning att nå förståelse för detta från föräldrarnas sida. Ett ärende har överklagats till länsrätten som konstaterade att kommunens handläggning var i enlighet med lagen.

**Att förhindra frånvaro
– skolors och förvaltningars
erfarenheter**

Introduktion

I det här avsnittet redovisas erfarenheter och synpunkter från intervjuer med förvaltningstjänstemän i sex kommuner och med skolpersonal i nio skolor. Intervjuerna fokuserade på erfarenheter av och uppfattningar om vad som är framgångsrikt för att förhindra långvarig frånvaro. De inleddes dock med frågor om vilka erfarenheter de intervjuade hade av långvarig frånvaro och vilka orsakerna varit, enligt deras uppfattning. Huvuddelen av det här avsnittet redovisar de intervjuade personernas synpunkter och erfarenheter rörande hur det främjande, förebyggande och åtgärdande arbetet mot frånvaro kan bedrivas, men inleds med en kort redovisning av orsaker till frånvaro enligt skolpersonalen.

Orsaker till frånvaro enligt skolpersonalen

Lika många orsaker som det finns elever

I samtliga av de besökta skolorna fanns erfarenheter av elever med stor frånvaro, både av s.k. ”hemmasittare”, som inte alls varit i skolan under en längre tid, och av elever som varit omfattande frånvarande från lektioner eller skoldagar, i en del fall genom att vara i skolan men inte gå på lektionerna. Vid intervjutillfället hade inte alla skolor elever med alla sorters frånvaro, men skolorna hade tidigare någon gång varit med om både fullständig frånvaro under en längre tid och olika former av ströfrånvaro. Ämnet idrott och hälsa är det enskilda ämne där flest elever varit frånvarande.

Flera av de intervjuade menade att det finns lika många orsaker till frånvaron som det finns elever. Relativt ofta uppger skolpersonalen att föräldrarna har en social problematik vid långvarig omfattande frånvaro och att barnen kan ha en mycket svår livssituation. En intervjuad skolsköterska, som har hälsosamtal med alla elever på sin skola, menar att *”det finns så många elever som har det så jobbigt i dag, så man förstår inte att de över huvud taget klarar att gå i skolan”*.

Det finns inga skillnader mellan pojkar och flickor när det gäller frånvaro, säger en intervjuad lärare som har stor erfarenhet genom att hon arbetat med uppsökande verksamhet i kommunen. *”Den förutfattade meningen är nog att det finns skillnader, men nej, det är det inte. Det är inte grubblande, inåtvända flickor och utåtagerande, bråkiga pojkar som har stor frånvaro.”*

I områden med stor social problematik är skolan den trygga platsen, men alla elever orkar inte ta tag i själva undervisningen, det säger flera intervjuade.

Eleverna kommer till skolan för att den är en viktig social mötesplats, inte för dess kunskapsuppdag. Man finns i skolan, men går inte på lektioner. Många elever har också dålig självkänsla och dåligt självförtroende och struntar i allt när de inte tycker att de förstår.

Frånvaro är ett problem kopplat till social klass menar flera intervjupersoner och större bland elever med svensk bakgrund än bland elever med utländsk bakgrund. Elever med utländsk bakgrund har sällan stor frånvaro enligt dessa intervjupersoners erfarenhet.

Psykiska problem som social fobi, panikångest eller autismsliknande symptom och andra neuropsykiatriska problem förekommer också bland elever med frånvaroproblematik. Frånvaro som självmedicinering nämner en rektor. Den elev hon tänker på orkar inte gå i skolan och skolan har ännu inte hittat en struktur och organisation för skolarbetet som eleven klarar av.

Bland de yngre eleverna är det inte så mycket frånvaroproblematik enligt många intervjuer. När det uppkommer, beror det nästan alltid på svagt föräldrastöd; eleven hålls hemma av diffusa sjukdomsorsaker. Föräldrarna, ofta ensamstående, behöver också stöd i sådana fall. En skola berättar om en pojke som efter föräldrarnas separation började må mycket dåligt. Han klagade på svår huvudvärk och stannade hemma från skolan under lång tid. Skolan anser att modern inte stöttade pojkens skolgång utan snarast förvärrade eller understödde hans problem. Efter omfattande kontakter och många samtal, även tillsammans med socialtjänsten, kom en bra dialog med mamman i gång. Mamman insåg att det inte går att skydda barnet från alla svårigheter. Samtalen med pojkens ledde till att man lyckades utmana honom att ta små steg, delta i fler och fler aktiviteter, trots huvudvärk, och klara av mer och mer i skolan. Han har nu full närvaro. Lagom mycket krav, i samverkan med hemmet, var nyckeln till framgång menar den intervjuade skolpersonalen.

Familjeproblem och individuella problem hos eleven ansåg således de flesta av den intervjuade skolpersonalen vara huvudorsaken till frånvaro. Skolrelaterade orsaker nämndes relativt sällan. En intervjuad lärare, med erfarenhet av många elever med stor frånvaro genom arbetet i ett ”skolnärvaroteam”, menar dock att: *”Det finns mycket förutfattade meningar om vilken sorts elever som har mycket frånvaro. Det är lätt att tro att det handlar om problemfamiljer, redan kända hos socialtjänsten. Så reagerar skolan på de flesta problem – det handlar om familjen. Vi i teamet blev förvånade över hur ofta det var skolrelaterade problem i botten – kompis- och kamratrelationer, skoltrötthet. Men det fanns förstås också barn från familjer med sociala problem och med ett bristande föräldrastöd.”*

Psykiska eller neuropsykiatriska problem och frånvaro

I avsnitt 2 av rapporten redovisades skolerfarenheter bland ett antal elever som kommit tillbaka till utbildning efter långvarig frånvaro. Som framgår av redovisningen är det ofta flera orsaker som ligger bakom. Ingen av eleverna nämner som orsak en neuropsykiatrisk diagnos eller social fobi. Den intervjuade skolpersonalen nämner dock sådana funktionshinder som bakomliggande orsaker till omfattande frånvaro.

En intervju med en lärare verksam som pedagog i ett medicinskt team som utredde unga vuxna för en eventuell neuropsykiatrisk diagnos, pekar på den här gruppens skolsvårigheter och frånvaro, när skolan inte anpassar verksamheten till deras behov. Läraren träffade ungdomarna när de var i 20-årsåldern, därför att de hade sökt medicinsk hjälp för svårigheter av olika slag. Som ett led i utredningen intervjuade hon dem om deras skolgång. De flesta hade upplevt skolsvårigheter och många hade haft en omfattande frånvaro eller helt slutat gå till skolan. Många som bara hade stannat hemma och blivit ”hemmasittare” fick en diagnos inom autismspektrat, autismliknande tillstånd eller Aspergers syndrom. ”Hemmasittandet” hade för de här eleverna lett till ett stort utanförskap och en total ensamhet.⁴⁸ De ungdomar som fick diagnosen ADHD stannade oftare kvar i skolan, utan att alltid gå på lektioner, och hade haft svårigheter på grund av sitt behov av spänning, sin inre oro eller sin impulsivitet. De beskrev ofta sin skoltid som tråkig och att de tidigt hade halkat hopplöst efter i skolarbetet.

Svårigheterna för de här ungdomarna hade börjat redan under de första skolåren, men i slutet av grundskolan blev det allra värst. Det började ofta med fysiska symptom som ont i magen, ont i huvudet och trötthet. Idrott och hälsa var det besvärligaste ämnet i detta avseende och ett av problemen var omständigheter i omklädningsrummet.

Det är ofta inte inlärnings svårigheter bakom skolsvårigheterna utan det är ofta lärarens sätt att undervisa som blir problematiskt för dessa elever enligt den intervjuade pedagogen. Små insatser kan göra stor skillnad enligt hennes erfarenhet. Rätt bemötande och en tydlig struktur i skolan och i undervisningen kan vara avgörande för att förhindra skolsvårigheter som leder till frånvaro.

48 Även i BRIS-rapporten 2010 redovisas flera hemmasittande elevers situation utifrån deras kontakter med BRIS. BRIS-rapporten 2010. ”Låt barnen komma till tals! Och ta dem på allvar! Om myndighetskontakter, skola, psykisk ohälsa och pojkar.” Tillgänglig på webbadress: <http://www.bris.se/?pageID=230> (2010-03-08)

Främjande arbete – så att frånvaro inte uppstår

En bra skolgång bidrar till att stärka elevernas självkänsla och tillit till den egna förmågan. Att eleverna möter en skolmiljö som präglas av förtroendefulla relationer, delaktighet och meningsfullhet skapar trygghet och god grund för lärande och motverkar i sig att frånvaro uppstår, det visar inte minst elevintervjuerna. Det är också uppfattningar som majoriteten av de intervjuade – förvaltningschefer, rektorer, lärare och elevvårdspersonal - ger uttryck för när frågan ”Vad är viktigast i skolan för att undvika att stor frånvaro uppstår?” ställs.

Bemötande och förhållningssätt

Nyckelorden när det gäller att förhindra att frånvaro uppstår är engagemang och relationer. De begreppen återkommer i alla intervjuer både i skolor och hos förvaltningar liksom i elevintervjuerna. Rektor måste kunna prata med personalen och genom sitt ledarskap skapa delaktighet, tydlighet och engagemang. I kontakterna med föräldrarna har rektorn möjlighet att engagera dem i skolan och skolarbetet. Intervjuerna visar att arbetslaget måste kunna prata sinsemellan och med föräldrarna. Mentorn/handledaren ska ha kontinuerlig kontakt med föräldrarna, inte bara vid problem utan på en regelbunden basis, så att det finns en bra jordmån för samarbete om problem uppstår. Läraren måste ha en tät och förtroendefull relation med sina elever och ha förståelse för deras livssituationer. Läraren måste bemöta sina elever respektfullt och utgå från det positiva hos eleven och förstärka det som är bra. Skolans roll blir extra viktig för de elever vars livssituation är problematisk. Vuxna i skolan kan ge trygghet i en komplicerad tillvaro.

Pedagogernas viktiga roll i mötena med eleverna är en bild som förstärks i de elevintervjuer som genomförts. I dessa framgår att sådant som att bli sedd, bekräftad och att ha mött någon som ställer krav - rimliga krav - är centralt. Det är något som t.ex. eleven Anna berättar om i intervjun. Hon hade en matematiklärare som trodde på hennes kapacitet och inte gav upp, vilket ökade hennes studiemotivation.

Att döma av intervjuerna är gemensam utbildningar för personal och möten kring värdegrundsfrågor och förhållningssätt därför viktigt för att skapa en arbetsmiljö som främjar lärande men också skolnärvaro. Skolans personal arbetar i en organisation där skolans två uppdrag, det pedagogiska och värdegrundsarbetet går hand i hand. Personalens förhållningssätt och att utgå ifrån vad skolan kan göra för att tillgodose behov i stället för att fokusera på brister hos eleven nämns i många intervjuer. ”*Själva den pedagogiska miljön är viktig.*”

Pedagoger tolkar vem som äger ett problem så olika. Är det mitt eller barnets?” Det säger t.ex. en rektor på en av de besökta skolorna.

”Det tenderar alltför ofta vara så att familjeförhållanden blir en förklaring också till skolproblem”, säger grundskolechefen i en kommun. Han menar att förvaltningen försöker föra ut till rektorerna att deras uppdrag är att lyckas med de elever de har, oavsett familjebakgrund. Men man försöker också vara tydlig med att rektorerna ska känna att de har förvaltningens stöd och att de inte förväntas klara de ibland mycket svåra problemen enbart på egen hand.

God arbetsmiljö

”Det gäller att få eleverna att vilja gå i skolan - det måste vara vårt förhållnings-sätt” säger en lärare som arbetat länge med elever som haft stor frånvaro.

Grunden är förtroendefulla relationer, att utgå från den enskilda elevens nivå och att ge återkoppling – mycket positiv återkoppling. Men det handlar även om att utforma undervisningen så att den blir lockande. Man behöver ta reda på vad eleven upplever som negativt, vad som är positivt och hur man kan ta tillvara det som är positivt även i andra ämnen för att skapa en stimulerande arbetsmiljö. Ett sätt kan vara att i mycket större utsträckning använda foto, video, IT och internet, sådant som ofta intresserar ungdomar. Skolan behöver också utveckla kompetens för att bedöma vad elever kan på andra sätt än enbart genom deras skriftliga färdigheter.

Utbildningsinsatser för skolans personal för att förbättra arbetsmiljön och undervisningssituationen för eleverna nämns i flera intervjuer. Bland annat anger de intervjuade både i skolor och på förvaltningar att personalens kunskap om neuropsykiatriska funktionsnedsättningar behöver förbättras. Det är stor okunskap hos många lärare om sådana funktionsnedsättningar.

Att se över skolans inre organisation ur ett främjande perspektiv lyfts även fram i intervjuerna. Det handlar t.ex. om att skapa bra scheman för eleverna. Ämnesövergripande arbetssätt och få personal- och lokalbyten för elever nämns som positivt i några skolor. När det gäller lokaler anger man att det är önskvärt att se över idrottshallen/gymnastiksalen med närliggande omklädningsrum eftersom många elever upplever denna miljö som otrygg. En skola har personal med vid ombyte och har minskat elevgrupperna vid idrott och hälsa för att skapa en bra arbetsmiljö. Idrott och hälsa är det enskilda ämne där ströfrånvaro är vanligast.

Skolans storlek ses av flera intervjuade som viktig. Småskaligheten gör att alla känner alla och att det tydligare märks om någon elev är borta eller driver omkring på skolan. På vissa skolor tycker man att arbetsklimatet blir bättre genom att man har kamratstödjare eller skolvärdar som skapar och utvecklar relationer med eleverna. Även fritidspedagogernas roll i det relationsskapande arbetet nämns som viktig.

Goda relationer med hemmet

För att främja goda relationer med föräldrar har många skolor utvecklat formerna för föräldramöten och andra föräldrakontakter. Flera lärare och rektorer betonar hur viktigt det är med positiva föräldrakontakter och att skolan inte bara tar kontakt när det är problem utan också tar kontakt för att berätta om framsteg eller andra positiva händelser.

Förebyggande arbete – så att frånvaron inte blir långvarig

Det förebyggande arbetet i skolan handlar om att uppmärksamma riskfaktorer som skolsvårigheter och signaler på att eleven far illa. Frånvaro är oftast en signal på att något inte är som det ska. Tidig upptäckt och snabba insatser kan förhindra att problemen förvärras och frånvaron blir långvarig. Att frånvaroregistreringen och uppföljningen av frånvaro är noggrann och omedelbar är därför en förutsättning för att förebygga långvarig frånvaro, det var en av slutsatserna i ”Rätten till utbildning”.⁴⁹ Även intervjuerna med skolor och förvaltningar i den här studien, liksom elevintervjuerna, visar på detta. *”Att upptäcka i tid är det mest preventiva man kan göra”*, säger en rektor.

Riktlinjer för frånvaroarbetet

Enligt enkäten våren 2009 har 81 procent av kommunerna riktlinjer för hur arbetet med frånvaro ska bedrivas i kommunens skolor. Det är en stor förändring sedan undersökningen 2007 då 47 procent svarade att det fanns riktlinjer för frånvarorapportering och/eller för åtgärder vid ogiltig frånvaro.

49 Skolverket (2008 a).

Tabell 10 Om det finns kommunala riktlinjer för arbetet med frånvaro, vad omfattar dessa?

	Andel kommuner (%)
Hur frånvaro ska registreras	71
Vilka orsaker till frånvaro som ska registreras	51
Regler för när ledighet från skolarbetet kan beviljas	67
Hur information om frånvaro ska sammanställas och redovisas	54
Beskrivningar av rektors ansvar	57
Hur kontakter med föräldrar ska ske	59
Beskrivningar av elevhälsoteams/resursteams ansvar	54
När skolan ska anmäla fall av frånvaro till förvaltningen	48
När anmälan till socialtjänsten ska ske	53
När ogiltig frånvaro ska tas upp i nämnden	37

Rektor har enligt grundskoleförordningen ansvar för att det finns ordningsregler på skolan och för att kontakt upprättas mellan skolan och elevens vårdnadshavare vid ogiltig frånvaro.⁵⁰ Därutöver finns det således i åtta av tio kommuner gemensamma riktlinjer inom kommunen för arbetet med frånvaro. I sju av tio kommuner finns riktlinjer för hur frånvaron ska registreras. Det kan vara i ett gemensamt skoladministrativt system eller manuellt enligt gemensamma rutiner. I nära sju av tio kommuner finns det också gemensamma regler för när ledighet från skolarbetet kan beviljas. Ungefär hälften eller dryga hälften av kommunerna anger att det finns gemensamma riktlinjer för övriga svarsalternativ i tabell 10, utom när det gäller när frånvaro ska tas upp i nämnden. Där är det en av tre kommuner som har riktlinjer. Frågeformuleringarna var inte identiska i undersökningen 2007, men närlikgande. Betydligt fler kommuner förefaller nu ha riktlinjer för frånvaroregistrering, rektors och elevhälsans ansvar och för när förvaltning, socialtjänst eller nämnd ska bli involverade jämfört med 2007.

Även i enkäten till de fristående skolorna fanns en fråga om eventuella riktlinjer för frånvaroarbetet. 95 procent av skolorna, således inte alla, anger att det finns sådana. De omfattar i stort sett överallt hur frånvaro ska registreras, däremot inte i samma utsträckning vilka orsaker som ska registreras. Gemensamma sådana riktlinjer finns i två av tre skolor. I vilken mån det finns enhetliga och gemensamma frånvaroregistreringsrutiner i kommunala skolor utan kommunala riktlinjer undersöktes inte.

Endast 46 procent av de fristående skolorna anger att det finns riktlinjer för när frånvaro ska anmälas till hemkommunen. Av de skolor som enligt enkäten hade fall av långvarig ogiltig frånvaro var det hälften som hade riktlinjer för när anmälan ska ske till hemkommunen.

50 6 kap. 8a § och 8b § grundskoleförordningen (1994:1194) respektive 6 kap. 5a § och 5b § särskoleförordningen (1995:206).

Tabell 11 Om det finns riktlinjer för arbetet med frånvaro, vad omfattar dessa?
(Fristående skolor)

	Andel fristående skolor (%)
Hur frånvaro ska registreras	94
Vilka orsaker till frånvaro som ska registreras	65
Regler för när ledighet från skolarbetet kan beviljas	87
Hur kontakter med föräldrar ska ske	84
Beskrivningar av elevhälsans ansvar	46
När skolan ska anmäla frånvaro till hemkommunen	43
När anmälan till socialtjänsten ska ske	50

Enligt de intervjuade på förvaltningar och i skolor är rutiner och policydokument kring frånvaro en viktig del av det förebyggande arbetet. Ändå har inte alla besökta kommuner rutiner, och i de fall sådana finns förefaller de inte implementerade eller använda på alla skolor.

Ett trettiotal kommuner har till sina enkätsvar bifogat sina policydokument för frånvaroarbetet. Några kommuner har i enkäten angivit att frånvaron följs upp regelbundet av nämnden, i en kommun varje månad. Flera kommuner har bifogat lokala utvärderingsrapporter av frånvaroarbetet. I några av dessa pekas på positiva effekter bara av att kartlägga omfattningen av frånvaron så att problemet blir synligt. Andra kommuner anger att man påbörjat ett arbete med att ta fram rutiner och handlingsplaner. En kommun skriver i ett av enkätens öppna svar att man med anledning av enkäten fått klart för sig att meningarna skiljer sig åt bland rektorerna om vad som gäller i fråga om frånvaroarbetet, ”så det gäller nog att strama upp rutinerna och bli litet tydligare”.

Det är dock inte alla kommuner som har som mål att inrätta gemensamma rutiner utan ser det som respektive skolas ansvar. En av de intervjuade grundskolecheferna menar att förvaltningen följer upp måluppfyllelse och kvalitet och i det är omfattningen av frånvaro en aspekt. Hur arbetet mot frånvaro går till är däremot upp till varje skola.

Den löpande frånvarouppföljningen

Vid intervjuer med skolledning och förvaltningsnivån framträder tydligt att mentorn ses som den viktigaste personen i arbetet kring frånvaro. Det är mentorn som har störst ansvar och möjlighet att uppmärksamma frånvaro, ta ett inledande samtal med eleven om orsak till frånvaron, ta kontakt med elevens vårdnadshavare och att agera. Ibland kan det räcka med att uppmärksamma själva frånvaron och ha ett samtal, men i andra situationer krävs mycket mer för att komma tillrätta med frånvaron.

Som stöd för mentorn behöver skolorna ha tydliga rutiner för hur frånvaro ska hanteras. I intervjuerna pekar många intervjuade på vikten av att rollerna mentor – elevhälsa – skolledning är tydliga och att alla vet när och hur man ska agera. När ska t.ex. föräldrar kontaktas och när ska frånvaro anmälas till elevhälsoteamet?

En viktig del i det förebyggande arbetet är att det finns ett väl fungerande frånvaroregistreringssystem. Alla de besökta kommunerna har IT-baserade system, men systemen är inte alltid desamma i hela kommunen utan det finns olika lösningar på olika skolor. I de flesta av kommunerna är systemen relativt nyligen införda och då inte på alla skolor.

Elevintervjuerna förstärker vikten av tidiga insatser och noggranna system för frånvaroregistrering och uppföljning. Flera elever berättar om att de upplevde ottydlighet i vem som hade ansvar för frånvaron. Andra vittnar om brister i själva kontrollen av närvaron och för stort eget ansvar.

De flesta intervjuade på förvaltningsnivån anser att ett gemensamt system är önskvärt eftersom det blir lättare att ställa samman statistik för att få en helhetsbild av frånvaron. Att ha en överblick möjliggör behovsanpassade insatser mot områden eller skolor. Inom skolan blir rapporteringen effektivare med ett IT-baserat system. Intervjuade skolledare ser vinster i att få en mer samlad bild av hela frånvarosituationen för att snabbare kunna agera. Statistiksammanställningarna är användbara också vid samtal med elever, föräldrar och lärare. Mycket information om undervisning och organisation går att upptäcka genom att man får syn på frånvaromönster. En skola tar fram frånvarostatistik för varje fyraveckorsperiod för varje elev, lärare och ämne, statistik som visas i diagramform och diskuteras även med elever och föräldrar.

Alla besökta skolor anger att det är mentor som direkt ska ta kontakt med eleven och hemmet vid ogiltig frånvaro. Det fungerar självfallet något olika, beroende på lärare, men också på i vilken utsträckning det finns tydligt uttalade rutiner som följs upp. Flertalet besökta skolor har inte sina rutiner dokumenterade utan det är en oskriven policy som kanske kan tolkas olika. Ett par rektorer håller på att utarbeta ett dokument så att struktur och arbetsgång ska bli tydlig för varje lärare.

Sker ingen förändring utan frånvaron upprepas ska mentor ta hjälp. Arbetsgången är något olika på olika skolor men elevvårdsteamet, rektor, kanske specialpedagog eller elevsamordnare involveras. Föräldrarna kallas till möte, ibland som en första insats med enbart eleven, föräldrarna och mentorn, ibland också tillsammans med kurator eller rektor. En elevvårdskonferens genomförs, ibland som en tidig insats, ibland efter många andra kontakter mellan hemmet och skolan. Eftersom det sällan finns en nedskreven arbetsgång för hur arbetet ska gå till kan det på samma skola se olika ut, beroende t.ex. på mentors eller övriga personalens engagemang.

I några av kommunerna har vissa skolor speciella ”skolvårdar” som kontrollerar frånvaron varje morgon och kontaktar elever om det finns oklarheter i rapporteringen. Skolvårdarna rapporterar i sin tur till mentorn i de fall de känner oro eller anser att en bättre uppföljning behöver göras.

Elevhälsans roll

Som tidigare nämnts är mentorn den som oftast uppmärksammar frånvaro och agerar i första hand. När mentorn noterar att orsakerna till frånvaron är komplexa, diffusa eller att frånvaron börjar bli omfattande kopplas ofta elevhälso-teamet in. Ibland går elevhälsan direkt in och arbetar aktivt och ibland kan det leda till en elevvårdskonferens (EVK) som leds av rektor och där förutom skolans personal även vårdnadshavare deltar.

När elevhälsan har mandat och en tydlig roll är den en viktig part i arbetet såväl inom skolan som i arbetet med yttre samverkanspartner, t.ex. socialtjänsten. I elevhälsoteamen ingår olika kompetenser som kan tillföra sin kunskap i olika situationer.

I intervjuerna framträder personal inom elevhälsan som pekar på både när det fungerar och när det inte fungerar i samarbetet kring elever med frånvaroproblematik.

I en skola beskriver elevhälsans personal situationen så här:

”Elevhälsan utnyttjas inte fullt ut och man känner sig inte respekterad inom elevhälsan. Skolan tror att elevhälsan är någon slags vårdcentral, ser inte att man har ett vidare uppdrag och ansvar för det förebyggande arbetet”

I denna kommun organiseras en del av det stödjande arbetet i mindre grupper utan naturlig samverkan med elevhälsa eller ordinarie skola vilket kan vara en förklaring till varför elevhälsan hamnar i ett ingenmansland. Att det inte finns riktlinjer för när elevhälsan ska kopplas in gör att det blir godtyckligt när och om elevhälsan kommer in i arbetet. Likaväl som man ibland kopplas in för sent uttrycks det i intervjuer att elevhälsan ibland kopplas in för tidigt, dvs. innan mentorn fullföljt sin del.

Där det i stället fungerar bra och elevhälsan har en central roll i arbetet finns det tydliga rutiner för vilket ansvar elevhälsan ska ha, när mentorn ska kontakta elevhälsan och att mentor och elevhälsan arbetar sida vid sida mot ett gemensamt mål. I Skolverkets samverkansprojekt konstateras att elevhälsan är en mycket viktig part i samverkan, framförallt i det operativa arbetet.

På en skola beskriver kuratorn sin roll som en viktig del i ett långsiktigt arbete. Att komma tillrätta med långvarig frånvaroproblematik är inget som görs snabbt.

I en annan kommun beskriver elevhälsoteamet sitt arbete så här: *”Det är vi som ser helheten i lösningar och åtgärder och avlastar föräldrar när vi tar bort skuldkänslor eller hänvisar vidare till föräldrastöd”*

I denna kommun arbetar även personal från elevhälsoteamet med utbildningar för pedagogisk personal kring förhållningssätt.

I ett elevhälsoteam på en av de besökta skolorna finns en elevsamordnare som är utbildad specialpedagog. I uppdraget ingår att delta i elevvårdskonferenser och andra möten, dokumentera, samordna insatser och vara ett stöd för skolans övriga personal.

Samverkan med andra instanser utanför skolan

I nästa avsnitt tas en väl fungerande samverkan upp som en viktig förutsättning för att kunna lösa allvarlig frånvaroproblematik. Erfarenheter från Skolverkets samverkansprojekt och intervjuerna i denna studie visar att en väl fungerande samverkan även kan verka på ett förebyggande plan. I en kommun finns t.ex. en etablerad samverkan mellan skola, socialtjänst, fastighetsförvaltning och fritidssektorn. Målet med samverkan är att agera på den förebyggande, universella nivån. I många kommuner finns även BRÅ-grupper (brottsförebyggande) som arbetar med förebyggande insatser. I en kommun nämner man ett arbete med s.k. ”familjeklass”, där föräldern genom försäkringskassans stöd kan medverka i skolan.

När frånvaro har uppstått – åtgärdande insatser

”För ingen av eleverna är det enbart skolsituationen som är problemet – bristande stöd, kränkningar förekommer också, men inte ensamt, utan elevernas livsvillkor är i grunden mycket svåra. Det minskar förstås inte skolans ansvar men inte ett enda fall kan skolan klara ensam.”

Det säger en ansvarig för en verksamhet som syftar till att få tillbaka elever till skolan efter långvarig frånvaro.

Skolors möjligheter att få stöd och hjälp

Av tabell 12 framgår att i åtta av tio kommuner erbjuds skolorna stöd och hjälp vid långvarig ogiltig frånvaro. Det dryga femtiotalet kommuner eller kommundelar som svarat ”nej” är relativt jämnt spridda i olika kommungrupper, förutom i ”storstäder” och ”övriga kommuner med färre än 12 500 invånare”. Bland storstäderna och deras kommunalförvaltningar anger i stort sett alla att skolorna erbjuds stöd, bland de minsta kommunerna svarar var tredje kommun att stöd och hjälp inte erbjuds.

Tabell 12 Erbjuds skolan/rektor stöd och hjälp från förvaltningen/motsvarande för att lösa problemen vid fall av långvarig ogiltig frånvaro?

	Andel kommuner (%)
Ja	81
Nej	19
Totalt	100

Tabell 13 Om ja, vilket stöd erbjuds?

	Andel (av samtliga) kommuner (%)
Det finns en särskilt ansvarig som utreder och samordnar insatser	9
Det finns ett centralt elevhälsoteam/motsv. som har ett tydligt ansvar	52
Det finns en permanent samverkansgrupp med socialtjänsten och/eller BUP	49
Annat	20

I hälften av alla kommuner finns ett centralt elevhälsoteam (motsvarande) som har ett tydligt ansvar. Nästan lika vanligt är att det finns en permanent samverkansgrupp med socialtjänsten och/eller barn- och ungdomspsykiatri. ”Annat” som anges är bl.a. stöd av förvaltningschefen, av rektorsteamet, av en handläggare på förvaltningen som bl.a. arbetar med dessa frågor eller av en s.k. coach.

En permanent samverkansgrupp med socialtjänsten och/eller BUP finns i ungefär samma utsträckning i alla typer av kommuner förutom att det är något vanligare i storstäderna och storstädernas kommundelar. I glesbygdskommuner och pendlingskommuner är det vanligare än i övriga typer av kommuner att det finns ett centralt elevhälsoteam (motsvarande) med ett tydligt ansvar som stöd och hjälp till skolorna vid fall av långvarig frånvaro.

Åtgärder i skolan

”Skolan har enorm betydelse. Alla ungdomar vill att skolan ska fungera, även om man hatar skolan. Även då har man en bild av sig själv som elev i en skola.”

Det säger en ansvarig för en verksamhet för elever som tidigare varit länge frånvarande från skolan. Hennes erfarenhet är att skolor oftast är mycket aktiva i att minska frånvaron. Men man fastnar lätt i möten – med elev och föräldrar, med olika personalgrupper, med socialtjänsten.⁵¹ Det som också krävs är att hitta sätt att konkret arbeta med elevens skolvardag, att hitta

51 Jmf. Möllås, G (2009). *”Detta ideliga mötande. En studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik.”* Jönköpings universitet. Dissertation Series No 8 2009.

förändringar så att eleven vill komma till skolan. Simon, en av de elever som intervjuats i den här studien, hade erfarenhet av många möten med skolan tillsammans med sin mamma. Enligt Simon handlade mötena främst om att att övertyga honom om att han själv skulle ta större ansvar för sin skolgång, inte vad skolan konkret kunde erbjuda.

I samtliga besökta kommuner berättar man om elever som haft eller har stor frånvaro. Anledningarna är precis som de beskrivs i elevintervjuerna av olika karaktär. Ofta är det inte en orsak utan flera som tillsammans ligger bakom frånvaroproblematiken. Lika eniga är man om att noggrannheten i att utreda orsakerna är grunden för att kunna sätta in rätt åtgärd samt att flexibilitet i lösningarna är avgörande för ett lyckat resultat. En rektor berättar om en pojke som skolpersonalen under lång tid försökt få att komma till skolan. Man provade flera olika anpassningar och satte in ytterligare stöd av speciallärare. Det som gjorde att eleven kom tillbaka till skolan var att eleven själv fick säga vilken lärare han skulle vilja ha för att komma tillbaka. Den läraren lyckades rektor lösgöra från annan undervisning och pojken fick inledningsvis individuell undervisning några timmar varje dag. Även i andra skolor talar man om att för att lyckas få tillbaka elever efter lång frånvaro måste man arbeta flexibelt och vara beredd att pröva nya arbetssätt.

En samsyn mellan elev, föräldrar och skola om vilka åtgärder som skolan ska sätta in ökar förutsättningarna för att nå resultat. Det går att få tillbaka elever även efter lång frånvaro menar samtliga intervjupersoner. Men då krävs att man engagerar och stöttar föräldrarna. Samtliga intervjupersoners erfarenheter är att alla föräldrar vill att det ska gå bra för deras barn och att de ska gå i skolan. Men alla föräldrar har av olika skäl inte förmåga att stödja sina barn, vilket elevintervjuerna också visar.

Förutsättningar för samverkan

Att samverka med andra myndigheter som socialtjänst, barn- och ungdomspsykiatri och i vissa fall polisen är många gånger nödvändigt för att kunna tillgodose de behov som många av eleverna med svår frånvaroproblematik har. Det visar både sammanställningen av elevintervjuerna i det här projektet, erfarenheterna från den tidigare studien ”Rätten till utbildning” och Samverkansprojektet.⁵²

Samverkan är inget nytt utan redan 1959 rekommenderade Kungl. Maj:t i ett cirkulär att speciella samverkansorgan skulle skapas i kommuner. Sedan dess har samverkansfrågorna varit ständigt aktuella och mycket har hänt. 2007

52 Skolverket (2008 a), Skolverket (2009 a)

utgav dåvarande Myndigheten för skolutveckling tillsammans med Socialstyrelsen och Rikspolisstyrelsen en reviderad upplaga av ”Strategi för samverkan - kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa”.⁵³

I publikationen definieras centrala begrepp och möjligheter och hinder för samverkan tydliggörs. Med samverkan avses ”att någon eller några tillför sina specifika resurser, kompetenser och/eller kunskaper till en uppgift som man gemensamt har att genomföra”.

I ovan nämnda publikation utgår man från de tre S:n, *styrning, struktur* och *samsyn*. Styrning är viktig för att ha ett samlat grepp om samverkansfrågorna. Det handlar om engagemang och vilja på den övergripande (politiska och administrativa) nivån med syfte att skapa möjligheter för samverkansinsatser på verksamhetsnivå. Det är också viktigt att uppföljningar och utvärdering efterfrågas.

Struktur handlar om tydlighet: Att använda redskap som handlingsplaner, avtal och samordnare för att tydliggöra målgrupp, begrepp och målet med insatserna. Det är viktigt att se samverkan som ett medel och inte som ett mål. Oklarheter leder till hinder för samverkan.

Samsyn innebär att ingående samverkansaktörer har en gemensam syn på samhällsuppdraget. Det behövs tillit till varandras kompetenser och förståelse för varandras uppdrag, resurser och eventuella begränsningar. Att olika professioner tillför sina kompetenser är en tillgång i en fungerande samverkan. Samsyn förutsätter goda professionella relationer.

Utifrån erfarenheter från Skolverkets samverkansprojekt skulle ett fjärde S kunna läggas till, nämligen *samtidighet*. Det handlar om att samverkansparternas insatser hakar i varandra och sker i samstämmighet utifrån det gemensamma målet. I flera kommuner vittnar man om att man tidigare haft väl fungerande insatser men att de skett vid olika tidpunkter och utan att de olika parterna varit medvetna om vad som gjorts tidigare.

Samverkan i intervjukommunerna

”Samverkan måste till för att lyckas. I vår kommun är orsaken till frånvaron ofta relaterad till hemmet och vi måste erbjuda familjestöd i olika former. Vuxengruppens ohälsa har ökat vilket sen ”smittar” till ungdomarna och tendensen är att antalet hemmasittare ökar.” Det menar en förvaltningschef i en liten kommun.

Skolan är som tidigare nämnts en viktig arena i det förebyggande och främjande arbetet kring frånvaro och i skolans ansvar ligger att skapa bra arbetsmiljö för lärande och socialt välmående. När frånvaroproblematiken är

53 Socialstyrelsen, Myndigheten för skolutveckling, Rikspolisstyrelsen (2007).

omfattande måste oftast andra aktörer kliva in med sina kompetenser och tillsammans med skolan arbeta för att komma tillrätta med orsakerna till frånvaron. I flera kommuner finns speciella samverkansteam, ofta med personal från skola och socialtjänst, som arbetar med helhetslösningar kring eleven. I andra kommuner finns inte denna beredskap och skolan lämnas ensam med en sammansatt problematik. *”Skolan får ta på sig alla roller, vilket blir övermäktigt”*, säger en rektor i en kommun som inte har detta slags samverkansteam.

I en kommun, som bedrivit ett flerårigt arbete för att förbättra samverkan mellan skolan och socialtjänsten, berättar den intervjuade tjänstemannen att när detta arbete började fann man att det allra svåraste samverkansområdet var kring barn som hade stor skolfrånvaro. Både skolan och socialtjänsten tyckte att de saknade verktyg för att komma till rätta med problemen. Skolan kände sig ofta ifrågasatt av socialtjänsten, trots att skolan tyckte att den lagt ner ett stort arbete och försökt allt. Socialtjänsten misstroddes av skolan, som inte tyckte att socialtjänsten förstod problematiken. Därför har kommunen de senaste åren haft många seminarier med skolan och socialtjänsten tillsammans för att båda parter ska få både skolans och socialtjänstens perspektiv och större förståelse för varandras uppdrag. Samarbetet fungerar numera betydligt bättre och det finns en hög ambitionsnivå på alla nivåer i kommunen.

Exempel på hur man arbetar med stor frånvaro

Frånvaroteam

I flera av de besökta kommunerna finns olika former av frånvaroteam med liknande uppbyggnad och struktur. Så kallade multikompetenta team utgör basen för arbetet. I teamen ingår pedagogisk personal, personal från elevhälsan och på vissa ställen personal från socialtjänsten. Teamen kopplas in när frånvaron blivit hög. I en kommun är gränsen satt till tio dagars sammanhängande frånvaro. När teamet fått anmälan görs en första bedömning. I vissa fall kan man konstatera att frånvaron har en ”naturlig” orsak, t.ex. i influensatider, medan det i andra fall leder till åtgärder som rör elevens frånvaroproblematik. Arbetet börjar med en grundlig kartläggning av orsaker till frånvaron utifrån frågor kring skola (pedagogik, skolmiljö), hemförhållanden, fritid och hälsa. I inledningen etablerar teamet också en relation till föräldrarna. Goda föräldrarelationer ser man som en mycket viktig framgångsfaktor i arbetet. Utifrån kartläggningen arbetar teamen med problematiken under en kortare eller längre period beroende på orsak(er) till frånvaron. Oftast handlar det om att arbeta med olika insatser samtidigt där rätt profession gör ”sin sak”.

I en kommun, där man har ett ”hemmasittarprojekt” för att få tillbaka elever till skolan efter lång frånvaro, ser man som en framgångsfaktor i arbetet att personalen i projektet inte är knuten till en speciell skola. Eleverna upplever

att det är lättare att prata om problem som hänger ihop med personal eller elever på hemskolan med den utomstående specialpedagogen och kuratorn, som arbetar i projektet.

Ett annat av teamen betonar vikten av handledning kopplat till teamet som en framgångsfaktor. Det gäller både handledning i speciella ärenden och i att utveckla nya arbetsformer.

Skolakut

I en kommun finns en "Skolakut" med specialpedagogisk kompetens och personal från socialtjänsten. Verksamheten är till för elever i år 6–9 med svår frånvaroproblematik eller med utagerande beteende i skolmiljön. Under tiden i "skolakuten" sker en pedagogisk utredning inför den fortsatta skolgången. Skolan har ett tätt samarbete med föräldrarna, hemskolan och socialtjänsten. Eleverna erbjuds kvalificerad undervisning, familjebehandlaren arbetar med hemskolan och föräldrarna och socialsekreteraren gör vid behov en social utredning. Fokus i skolakuten ligger på att skapa förståelse i hemskolan för elevens kunskaper och situation och målsättningen är att eleven ska komma tillbaka till ordinarie skola inom 6–8 veckor.

Särskilda undervisningsgrupper

I andra kommuner finns andra typer av särskilda undervisningsgrupper med samma mål som den beskrivna skolakuten ovan, dvs. att eleverna ska komma tillbaka till en fungerande skolgång. Eleverna Skolverket intervjuat berättar om både positiva och negativa erfarenheter av att gå i en liten grupp, beroende på hur undervisningen och arbetsmiljön där varit utformad. Många pratar om IV som en positiv miljö med flexibilitet i arbetssätt, goda relationer och noggrann närvarokontroll.

I en besökt kommun bedrivs en "tjejgruppsverksamhet" med syfte att komma till rätta med stor frånvaro hos flickor. Verksamheten fokuserar på individanpassad undervisning kombinerat med ett "socialt skydds nät" som bl.a. omfattar servering av frukost och snabb och direkt kontakt via telefon och sms vid sen ankomst eller frånvaro. De elever i "tjejgruppen" som blev intervjuade kände sig delaktiga i verksamheten och upplevde miljöombytet som positivt. Andra intervjuade elever berättar om att de känt sig utanför i de små undervisningsgrupper de blivit placerade i. Att uppleva känslan av gemenskap och delaktighet oavsett gruppstorlek är således en central aspekt.

Elevsamordnare, coacher

På en skola finns två elevsamordnare (en specialpedagog och en elevassistent) anställda vars uppgift bland annat är att arbeta med elever med hög frånvaro. Vissa elever behöver stöd i att komma till skolan, andra behöver stöd i det pedagogiska och i andra fall kan det handla om att vara en länk mellan elever och lärare eller hem och skola. Ett exempel är en elev med panikångest som haft stor frånvaro. Elevsamordnaren möter nu eleven vid skolporten varje morgon och följer med till klassrummet och är sedan i ständig kontakt under dagen. Eleven har även kontakt med barn- och ungdomspsykiatri för att arbeta med ångesten.

Andra kommuner har andra former av ”coachinsatser”. Ofta är ”coaching” en viktig del av en insats i ett skede när frånvaron minskat och eleven är på väg tillbaka. Det kan handla om tjänster vars syfte är att stötta eleven i skolarbetet och till viss del i det sociala samspelet på skolan. Till exempel kan det handla om att få struktur kring läxor, att hjälpa till med själva skolarbetet eller att påminna om tider och lektioner. Det kan också vara enklare praktisk stöttning som t.ex. telefonsamtal på morgonen eller i vissa fall hämtning.

IT som redskap

I några kommuner används olika IT-lösningar som redskap för att nå hemmasittare. Det handlar ofta om elever med sociala fobier där alla andra lösningar misslyckats. Insatserna kräver uthållighet och ett brett professionellt stöd för att långsamt kunna lotsa tillbaka eleverna till skolan. Det handlar både om ett pedagogiskt stöd och att rätt kompetens sätts in för att komma tillrätta med orsaken till frånvaron.

Stöd till föräldrar

I en kommun satsas stora insatser (via socialtjänsten) på att stötta föräldrarna då inventeringar av frånvaro och orsaker till frånvaro visat att frånvaron till största delen beror på faktorer utanför skolan. Kommunen är hårt drabbad av arbetslöshet, vilket innebär ökad ohälsa bland de vuxna, något som i sin tur genererar problem i ungdomsgruppen. Det syns bland annat i frånvarostatistiken.

Ogiltig frånvaro i nämnden

”Om en skolpliktig elev inte fullgör sin skolgång och detta beror på att elevens vårdnadshavare inte gjort vad som på dem ankommer för att så ska ske, får styrelsen för utbildningen vid vite förelägga elevens vårdnadshavare att iaktta sina skyldigheter.”⁵⁴ Det står det i skollagen. Fristående skolor har inte själva denna möjlighet, utan den fristående skolan ska anmäla till elevens hemkommun att skolplikten inte fullgörs, sedan är det hemkommunen som kan besluta om vitesföreläggande.

Var fjärde kommun svarar i enkäten att fall av ogiltig frånvaro har tagits upp i nämnden under 2008/09. Tre av fyra kommuner där långvarig ogiltig frånvaro förekommit har inte tagit upp något fall i nämnden under året. En femtedel av de kommuner som behandlat fall i nämnden har beslutat om vitesföreläggande, dvs. det har skett i ungefär fem procent av alla kommuner. Det här är i stort sett samma andelar som i undersökningen 2007. Drygt hälften av de kommuner som 2008/09 hade behandlat fall av frånvaro i nämnden hade gjort det även 2006/07. Tre av tolv kommuner som beslutat om vitesföreläggande 2008/09 hade gjort det även 2006/07.

I intervjuerna med förvaltningstjänstemän ställdes frågor om i vilken mån frånvaro brukar behandlas i nämnden.

I ett par kommuner menade de intervjuade att nämnden är aktiv och efterfrågar uppföljning och statistik över frånvaro och att man gör uttalanden. Inte i någon av de besökta kommunerna hade något fall gått så långt som till vitesföreläggande. En orsak kan vara att det anses komplicerat och att kommunerna ofta saknar rutiner. I en av de besökta kommunerna har vitesföreläggande som metod diskuterats i nämnden och diskussionerna har blivit fler. Den som intervjuades menar att det kan finnas fall där föräldrarna inte har gjort allt som de skulle kunna göra och där vite skulle kunna ha effekt. Det borde prövas, men än har inget fall i den kommunen gått så långt.

Fristående skolor ska anmäla till hemkommunen om någon av deras elever inte fullgör sin skolgång. Samtidigt har den fristående skolan ansvar för att göra allt för att få tillbaka eleven till skolan så länge han eller hon är inskriven. Den ansvarige för den fristående skolkoncernen uttryckte åsikten att de fristående skolornas ansvar när det gäller skolplikten borde förtydligas. Yttersta skolpliktsbevakningen har kommunen men var slutar den fristående skolans ansvar? De som blev intervjuade ansåg också att anmälningsvägarna inom kommunerna ofta är otydliga.

54 3 kap. 15 § skollagen (1985:1100). Med styrelsen för utbildningen avses den nämnd som i kommunen ansvarar för skolan, t.ex. barn- och utbildningsnämnden.

Denna koncern har som rutin att göra en skolpliktsanmälan till hemkommunen efter 20 dagars frånvaro, oavsett skäl. De intervjuade på kommunförvaltningarna var osäkra på i vilken mån de fristående skolor där man hade elever anmäler frånvaro. Man har dålig uppföljning och kontroll över om rapporteringen fungerar. Detsamma gäller när man har många elever som går i skola i annan kommun.

Avslutande diskussion och slutsatser

Skolans stora betydelse

Skollagen anger en ovillkorlig rätt för alla barn med skolplikt att få tillgång till utbildning. För att inga barn skall gå miste om denna rättighet innehåller skollagen bestämmelser, dels en skyldighet för kommunerna att se till att alla barn får den utbildning de har rätt till, dels ett ansvar för barnets vårdnadshavare att se till att barnet fullgör sin skolgång.

Den här rapporten handlar om när barn inte får sin rätt till utbildning tillgodosedd vid långvarig ogiltig frånvaro. Den handlar om orsaker till att elever är långvarigt frånvarande och om vad skolan måste göra för att förhindra att frånvaro uppstår eller blir långvarig.

Intervjuerna både med skolföreträdare och med elever som själva har erfarenhet av långvarig frånvaro visar att det ofta är elever med en svår livssituation som blir långvarigt frånvarande. I studien är de elever som intervjuats utvalda just för att de haft en omfattande frånvaro. Alla de elever som trots en svår livssituation går i skolan och för vilka skolan är en fristad som ger struktur, livsmod och framtidshopp - dessa elever har inte intervjuats. Studien fokuserar på frånvaro, men även i dessa berättelser framgår skolans enorma betydelse i elevernas liv. Det berättelserna förmedlar är inte behov av ytterligare reglering utan behov av att någon eller några ser, lyssnar och gör något.

Frånvaro – en rimlig utväg?

För en elev i en svår livssituation kan skolan erbjuda hopp, gemenskap, förtroendefulla vuxna, arbetsglädje. Om eleven inte uppfattar att skolan erbjuder något av allt detta eller när det inte räcker, då kan det hända som står i fokus för den här studien: Skolfrånvaro. Utifrån flera av elevernas berättelser går det att förstå varför de inte gått i skolan med tanke på deras livssituation. Det kan faktiskt ses som helt adekvata reaktioner på de orsaker som de framför i sina berättelser.

Om vuxna hamnar i kris kan de bli sjukskrivna. Alla barn finns i skolan, med alla sina problem. Vissa barn är i kris. Några av dessa reagerar med frånvaro. Andra kanske inte gör sig synliga på samma sätt, men många klarar trots närvaro inte av att uppnå målen. Åter andra klarar skolan av att stödja och hjälpa, kanske inte ensam, men i samverkan med andra instanser. Skolan är viktig, kanske t.o.m. särskilt viktig för elever som har en besvärlig social situation, men skolans uppdrag är självfallet ibland mycket svårt.

De flesta av de elever som intervjuats är socialt utsatta. Av intervjuerna med skolpersonal framgår att många andra elever med stor frånvaro är i samma situation, även om frånvaro förekommer också bland elever som inte alls har den familjebakgrunden. Det är sällan en orsak till frånvaron utan en kombi-

nation av många sammanvävda orsaker, där flera av orsakerna har sin grund i skolans miljö och skolans arbetssätt. Att elevernas besvärliga livssituation av skolorna lyfts fram som en huvudorsak till skolfrånvaro visar att skolan har svårt att klara av att möta dessa elever när de får skolrelaterade problem.⁵⁵ Det kan vara så att skolan har lättare att bemöta andra elevgrupper med andra bakgrunder. Om dessa upplever kränkningar eller har behov av särskilt stöd möts de på ett sätt så att de inte reagerar med frånvaro.

Oavsett orsak till frånvaron är situationen med långvarig frånvaro en påfrestning för såväl eleven som de närstående. Därför är det viktigt att erbjuda stöd och hjälp tidigt. Skolan har ansvar för att utforma undervisningen så att den fungerar för alla, även för elever i behov av särskilt stöd. Det handlar också om bemötande och förhållningsätt. Men skolan kan inte och ska inte klara alla problem själv utan kan ibland behöva hjälp av andra aktörer som socialtjänsten eller barn- och ungdomspsykiatri. Däremot har skolan ett stort ansvar när det gäller att upptäcka och reagera på alla signaler på att eleven inte mår bra. En sådan signal är ett frånvarotillfälle utan giltigt skäl.

Omfattningen av långvarig frånvaro

Fullständig frånvaro

Ungefär 1 600 elever hade i slutet av vårterminen 2009 varit helt frånvarande från obligatoriska skolan i minst en månad. Det är samma antal som i motsvarande undersökning två år tidigare men i förhållande till elevantalet en något litet högre andel eftersom elevantalet minskat mellan åren. Ungefär fyra av 1 000 elever i de senare årskurserna 7–9 i grundskolan hade varit helt frånvarande i minst en månad. Långvarig, fullständig frånvaro är i stort sett lika vanligt förekommande i fristående som i kommunala skolor.

I Skolverkets tidigare undersökning av långvarig ogiltig frånvaro fanns vissa farhågor om att uppgifterna om frånvarons omfattning var underskattade eftersom många kommuner inte kunde ange hur många elever som var långvarigt frånvarande.⁵⁶ Frånvarons omfattning totalt uppskattades. Svarsfrekvensen är bättre i denna undersökning, vilket indikerar att frånvarokontrollen på kommunnivå förbättrats. Intervjuerna i några kommuner och kommentarer i enkätsvaren visar också att många kommuner de allra senaste åren har infört IT-baserade frånvaroregistreringssystem för att underlätta administration och uppföljning.

55 Detta uppmärksammades även i Myndigheten för skolutveckling (2005). *"Elever som behöver stöd men får för lite"*. Skolverket, beställningsnr U04:075.

56 Skolverket (2008 a).

De samstämmiga uppgifterna om den långvariga fullständiga frånvarons omfattning i de två undersökningarna gör att informationen förefaller trovärdig. I förhållande till alla elever som finns i obligatoriska skolan kan problemet förefalla litet, ungefär fyra elever av 1 000 i de högre årskurserna 7–9, ungefär en elev av 1 000 räknat på elevantalet i hela obligatoriska skolan. Men med tanke på vad frånvaron innebär för var och en av de 1 600 eleverna och för deras fortsatta möjligheter i livet är problemet inte litet utan tvärtom allvarligt. Skolan måste uppmärksamma och i samverkan med andra göra allt för att stödja dessa elever så att de kommer tillbaka till en fungerande skolgång. Samhällsekonomiska överslagsberäkningar visar att det även för samhället är lönsamma ekonomiska investeringar att genomföra insatser så att eleverna slutför skolan – förutom de vinster det innebär för den enskilda eleven.⁵⁷

Resultaten av enkätundersökningen visar att långvarig frånvaro bland skolpliktiga barn förekommer inte bara i grundskolan utan i ungefär lika hög grad i obligatoriska sarskolan. Noggrann uppföljning och kontroll och stödjande insatser behövs därför lika mycket i sarskolan som i grundskolan.

Omfattande ströfrånvaro

Enkäten till kommuner och fristående skolor visar att mer än 12 000 elever hade återkommande ströfrånvaro under minst två månader i slutet av läsåret 2008/09. Det är nästan dubbelt så många som enligt svaren på motsvarande enkät två år tidigare. Eftersom ingenting i intervjuerna med skolor och förvaltningar tyder på en dramatisk ökning av den långvariga ströfrånvaron och inte heller kontroller med ett antal kommuner som redovisat stora öknings tyder på detta, måste den stora ökningen tolkas som att siffrorna i den förra undersökningen var kraftigt underskattade. Kommuner har sedan denna undersökning blivit mer uppmärksamma på frånvaroproblematiken och fler kommuner har skaffat administrativa system eller rutiner så att de kan följa upp och redovisa frånvarons omfattning. Omfattande ströfrånvaro måste bedömas vara ett ännu mycket större problem än vad som framkom i den tidigare undersökningen.

Även om det fortfarande finns osäkerhet om storleken på den återkommande ströfrånvaron, visar siffrorna på ett stort problem som skolan måste ta tag i. Bakom frånvaron finns olika svårigheter – skolrelaterade och ofta dessutom familjerelaterade. Alla intervjuer, även med elever som tidigare haft en omfattande frånvaro, visar hur viktigt det är att sätta in insatser tidigt för att förhindra att frånvaron blir långvarig. Ströfrånvaro får inte utvecklas till fullständig frånvaro, då blir situationen ännu svårare att lösa, både för skolan och för eleven.

57 Nilsson I., Wadeskog A. *En socioekonomisk analys av Skolverkets samverkansprojekt*. Skolverkets webbplats, <http://www.skolverket.se/sb/d/2836/a/16305> (2010-03-08)

Ledigheter

En bidragande orsak till stor frånvaro är ledigheter av olika slag. Förutom den långvariga ogiltiga frånvaron redovisar kommuner och fristående skolor att drygt 11 000 elever i obligatoriska skolan varit frånvarande i mer än två veckor under läsåret 2008/09 därför att de beviljats ledigt. Enligt enkätresultaten avslår kommuner och fristående skolor sällan begäran om mer än tio dagars ledighet, även om grundskoleförordningen anger att det ska finnas synnerliga skäl för att styrelsen för skolan ska bevilja så lång ledighet. Enligt enkäten avslogs begäran i ungefär 10 procent av fallen, men enligt intervjuerna i några av skolorna och förvaltningarna innebär det ofta att besluten inte följs, man tar ledigt ändå.

Av några kommuners kommenterar i enkäten framgår att man försöker vara restriktiv när det gäller att bevilja långa ledigheter och att man arbetar på att få föräldrarnas förståelse för skolarbetets vikt och att det därför måste krävas just synnerliga skäl – dit semesterresor inte kan räknas – för att ledighet ska beviljas. Andra kommuner och skolor förefaller ha en liberalare tolkning och menar att det kan vara berikande för eleven även med t.ex. längre semesterresor. Skillnaderna mellan kommunerna tyder på bristande likvärdighet – skäl som accepteras i en kommun godtas inte i en annan kommun.

All frånvaro innebär en risk för att eleven kommer efter i skolarbetet och får svårigheter att ta igen det han eller hon förlorat. Även om vårdnadshavaren tar på sig ett stort ansvar för att stödja eleven att komma i kapp, måste skolan i praktiken ge särskilt stöd om det uppkommer svårigheter på grund av de förlorade inlärningsstillfällena. Det kan därför finnas anledning för huvudmännen att kräva större respekt för skolarbetet och synnerliga skäl för att bevilja längre ledigheter.

Att förhindra frånvaro

Det lustfyllda lärandet

Skolans arbetsmiljö kan motverka eller bidra till att frånvaro uppstår. Undervisningen måste utformas så att samtliga elever inkluderas så långt som bara är möjligt och den måste vara anpassad efter elevernas förutsättningar och behov. Läraren måste försäkra sig om att alla elever förstår, upptäcka om elever inte hänger med eller om de kommer efter och i så fall ta reda på varför.⁵⁸ Om problemen är stora får läraren ta hjälp, av andra personalgrupper inom skolan eller ibland av utomstående aktörer.

I flera av elevintervjuerna framkommer att inlärningssvårigheter, som man inte tycker att man fått tillräcklig hjälp med, varit en bidragande orsak till att frånvaron uppstod. Kränkningar och trakasserier nämndes också i några av intervjuerna liksom skoltrötthet, otrivsel, koncentrationssvårigheter. Skolrelaterade orsaker förefaller sällan ensamma vara orsak till frånvaron, men i kombination med problemen utanför skolan leder vantrivseln och utanförskapet i skolan till frånvaro.

Skolan har ett stort ansvar. Den kan vara en positiv kraft i en problemfylld tillvaro i övrigt, en miljö där eleven känner tillit och får glädjen att känna att han eller hon lyckas. Lärarens betydelse kan inte nog betonas. Undervisningen behöver läggas upp så att den passar varje elev, läraren måste bemöta sina elever respektfullt, utgå från det positiva hos eleven och förstärka det som är bra. För att lyckas i detta utmanande arbete måste lärare som arbetar med elever som har stor problematik få stöd.

Nya, flexibla lösningar på undervisningssituationen kan vara en förutsättning för vissa elever. Det kan ibland vara nödvändigt att acceptera okonventionella lösningar, som ibland säkert kan vara kostsamma. Men det handlar inte om många utan om enstaka elever. Som investering, för att förhindra framtida större kostnader, är ganska stora resursinsatser ekonomiskt försvarbara. Skolmisslyckanden redan i obligatoriska skolan kan på lång sikt bli kostsamma för både individen och samhället.

Ämnet idrott och hälsa förefaller vara en särskild utmaning när det gäller att förhindra ogiltig frånvaro. Intervjuerna både med eleverna och med skolföreträdarna visar att ströfrånvaron är störst från lektioner i idrott och hälsa och att långvarig frånvaro kan starta där. Hur ämnet idrott och hälsa läggs upp, t.ex. schemaläggs, eller hur omklädningsrum och övervakning ser ut behöver många skolor analysera bättre.

58 Jämför forskningen om vilka faktorer i skolans inre arbete som generellt påverkar resultaten i grundskolan; Skolverket (2009 e). "Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?" Kunskapsöversikt. Beställningsnr. 09:1127.

”Hemundervisning” förefaller ofta komma på tal om eleven skolvägrar. Det nämndes i intervjuerna i flera skolor som en lösning man provat vid omfattande skolfrånvaro. Särskild undervisning i hemmet får dock aldrig vara en lösning, inte heller distansundervisning.⁵⁹ Särskild undervisning är avsedd för situationer då eleven på grund av sjukdom eller liknande skäl under längre tid inte kan delta i vanligt skolarbete.⁶⁰ Det kan erbjudas i en nödsituation, för att bibehålla kontinuiteten under en utredning tills man hittat en fungerande lösning, men kan inte vara den långsiktigt permanenta lösningen.

Goda rutiner

Alla intervjuade skol- och förvaltningsföreträdare är ense om vikten av tidig upptäckt och tidiga insatser för att förhindra att frånvaron växer och blir omfattande och långvarig. Det kan börja med sen ankomst eller med ströfrånvaro. Eleven kanske undviker en viss lärare eller vissa ämnen. Det fortsätter med fler tillfällen, som blir till dagar. Det här måste skolan upptäcka genast och snabbt reagera på. Ju tidigare skolan reagerar, ju lättare är det att komma tillbaka till skolan och att ta igen kunskapsluckor.

Resultaten i studien tyder på att huvudmännen i högre grad uppmärksammat problematiken med frånvaro nu jämfört med vid den tidigare undersökningen för två år sedan. Man har i högre grad kunnat besvara enkätens frågor om omfattningen av frånvaro och fler kommuner har nyligen infört eller håller på att införa administrativa system för frånvarouppföljning. Att uppmärksamma frånvaron, fråga efter omfattningen och på skolan och i kommunen tydliggöra hur stort problemet är innebär sannolikt också att man i större utsträckning tar tag i och gör insatser för att minska frånvaron. Det är i varje fall erfarenheten från en kommun som tidigt uppmärksammade området. Att huvudmännen i högre grad har kunskap om frånvarons omfattning förefaller dock inte ännu ha resulterat i lägre frånvaro, enligt enkätresultaten från Skolverkets båda undersökningar.

Goda rutiner innebär förutom noggrann närvarokontroll att det på varje skola finns en handlingsplan för frånvaroarbetet, dvs. rutiner och arbetssätt som följs och följs upp. Intervjuerna visar att sådant inte finns överallt och om det finns är det inte självklart att rutinerna efterlevs. Klassläraren eller mentorn har självfallet störst möjlighet att tidigt upptäcka frånvaro och direkt kontakta eleven och hemmet. Det förefaller också vara den nedskrivna eller oskrivna regel nummer ett som gäller på alla skolor. Om ett samtal inte är tillräckligt för att få bukt med frånvaron och orsakerna bakom, måste det vara tydligt på

59 Skolverket (2008 c)

60 10 kap. 3 § skollagen

skolan hur den fortsatta gången ska vara. Elevhälsans roll, rektors, eventuellt skolnärvaroteams bör finnas preciserat så att alla vet vad som förväntas. Det räcker inte heller med en handlingsplan och rutiner, rektor måste också följa upp att de verkligen efterlevs.

Bemötande

I skolan, och då i allra högsta grad för elever i en besvärlig livssituation, är bemötandet och den personliga kontakten många gånger avgörande för att underlätta problem och undvika skolsvårigheter. Det måste finnas åtminstone en person som eleven litar på och har en förtroendefull relation till. Att skolan trots allt fungerar i ett i övrigt trassligt liv hänger ofta ihop med att det finns någon i skolan som ser och förstår. Att bli sedd och känna sig betydelsefull stärker självförtroendet och självkänslan hos eleven, vilket främjar skolnärvaron. I alla intervjuer – med skolföreträdare, förvaltningar och elever med egna erfarenheter av frånvaro – återkommer bemötandet som en mycket viktig faktor för att undvika frånvaro eller få tillbaka elever från frånvaro.

Samarbete med hemmet

Intervjuerna med elever som haft en omfattande skolfrånvaro visar att många av dem har en svår livssituation. Att en elev har det svårt behöver skolan upptäcka tidigt. Det får inte komma som en överraskning när eleven stannar hemma.

Intervjuerna med eleverna visar hur viktigt bemötandet är även när det gäller samtal med och om familjen och familjeförhållandena. Ett par av de intervjuade eleverna hade varit med om, som de upplevde det, ett integritetskränkande borrhälsande i deras familjeförhållanden, ett utfrågande som de inte uppfattade hängde ihop med skolsvårigheterna. Utgångspunkt för skolan bör vara skolarbetet och vid skolfrånvaro, orsakerna till frånvaron.

Men god kontakt med föräldrarna är i regel en förutsättning för att kunna lösa problem kring skolsvårigheter. Erfarenheterna hos alla intervjuade i skolor och förvaltningar är att alla föräldrar är måna om att det ska gå bra för deras barn i skolan. Skolan måste involvera föräldrarna, innan problem uppstår, och föräldrarna måste bli bemötta på ett sådant sätt att de känner att skolan ser dem som en resurs och inte skuldbelägger vare sig barn eller föräldrar. I intervjuerna med skolföreträdare som arbetat i verksamheter för elever som återkommit efter långvarig frånvaro poängterar alla hur viktigt det är med positiva kontakter, dvs. att skolan tar kontakt med hemmet inte bara vid problem.

Finns anledning att misstänka att eleven far illa är skolan skyldig att omedelbart göra en anmälan till socialtjänsten. Men även om förhållandena inte är sådana att eleven far illa, kan skolan behöva stöd och hjälp av socialtjänsten.

Skolans uppdrag är tudelat. Verksamheten ska ge eleverna kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmen, främja deras harmoniska utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedlemmar.⁶¹ Kunskapsuppdraget är skolans huvuduppdrag men det kan inte särskiljas från uppdraget att främja elevernas harmoniska utveckling. En förutsättning för att en elev ska kunna lära sig är att eleven mår bra. Skolan kan inte lösa alla de problem som uppkommer i en ung människas liv, men skolan måste kunna upptäcka och ta reda på varför eleven inte mår bra. De skolrelaterade problemen kan skolan själv lösa. För andra insatser som kan behövas måste skolan samverka med andra – socialtjänsten, barn- och ungdomspsykiatrien – innan barnet far illa, redan när barnet riskerar att fara illa. Erfarenheterna från samverkansuppdraget är bland annat att samverkan måste vara kontinuerlig och inte ske endast genom akuta insatser och vid enstaka tillfällen.⁶²

Organisation

Den långvariga ogiltiga frånvaron ökar markant i de senare årskurserna i obligatoriska skolan. För många elever innebär övergången till årskurs 7 (eller 6) byte av skola med en helt annan organisation och miljö: Fler lärare, många lärarbyten, nya kamrater, flera olika klassrum, fler ämnen och striktare uppdelning av tid mellan olika ämnen, större skola. Många av eleverna som intervjuats befinner sig vid intervjutillfället i små skolor i små undervisningsgrupper där bemötande och kontakter är mycket personliga. Många av eleverna vittnar om att problem som kanske fanns redan i de tidiga skolåren blev övermäktiga i årskurs 7, 8 eller 9 med frånvaro som följd. Organisationen, den mer opersonliga miljön och kraven på egen planering och eget ansvarstagande klarade man inte av i en tillvaro som ändå var problemfylld.

I flera av intervjuerna i 7–9-skolor påpekas att samarbetet med de överlämnande skolorna borde vara bättre. Problem som blir akuta i de senare årskurserna kunde kanske skönjas redan tidigare och skulle enklare ha kunnat lösas då. Det har inte varit möjligt i den här studien att t.ex. studera om F-9 skolor (skolor med elever från förskoleklass till årskurs 9) är bättre på att förhindra att långvarig frånvaro uppstår än 7–9 skolor. Enligt flera av den intervjuade skolpersonalen har i varje fall små skolor lättare än stora skolor att bevaka att frånvaro upptäcks tidigt och att åtgärder sätts in. Småskaligheten i en liten skola är i sig en skyddande faktor mot frånvaro menar de.

61 1 kap. 2 § skollagen

62 Skolverket (2009 a).

Utred orsakerna till frånvaro

Orsakerna bakom frånvaron måste bli grundligt utredda och leda till konkreta förändringar. En tänkvärd erfarenhet redovisar en intervjuad samordnare för en verksamhet för att få tillbaka elever till skolan efter långvarig frånvaro. Hon menar att skolor oftast reagerar vid frånvaro och kallar till upprepade möten mellan föräldrar och skolpersonal. Men mötena leder inte till några konkreta förändringar utan stannar vid "signalmöten", dvs. samtal om riskerna med frånvaron och vädjan och uppmaningar till eleven och vårdnadshavaren att förbättra närvaron.⁶³ Även analysen av ett antal tillsynsbeslut, där kommuner kritiserats för att elevers rätt till utbildning åsidosatts, visar att det ofta brister när det gäller att utreda orsakerna bakom frånvaron och att de åtgärder som vidtas därför inte ger resultat.⁶⁴ Skolverkets allmänna råd "För arbete med åtgärdsprogram" betonar vikten av att skolan skaffar sig ett tillräckligt underlag för att förstå elevens behov och varför eleven har svårigheter.⁶⁵

I utredningsarbetet är det viktigt att föräldrarnas och elevernas synpunkter tas på allvar. Goda relationer är en förutsättning för att lyckas och sådana relationer måste skapas om de inte redan finns. Det kanske inte är det första som sägs som är orsaken bakom frånvaron, förutsättningen för att kunna tala om svåra problem är att det finns en tillit och en förtroendefull relation.

Det går knappast att förvänta sig att en elev som varit omfattande frånvarande ska komma tillbaka till exakt samma arbetsmiljö som tidigare. Undervisningssituationen måste sannolikt förändras utifrån en rejäl utredning av orsakerna till frånvaron, både i skolan och utanför skolan.

Elevhälsans roll

Elevhälsan har en viktig roll för att bevaka elevers hela skolsituation och då särskilt för elever i svåra personliga eller familjerelaterade omständigheter. Intervjuerna visar dock att elevhälsans ansvar ofta är otydligt. Alla skolor har inte tillgång till en kurator. Elevhälsan blir inte alltid involverad när elever har omfattande frånvaro. I elevernas berättelser lyser elevhälsan oftast med sin frånvaro och har bara i något enstaka fall haft positiv betydelse för skolgången och närvaron. En elevhälsa som arbetar förebyggande och som tillsammans med övriga på skolan samarbetar om elevernas hela skolsituation finns således inte överallt. Elevhälsans ansvar behöver tydliggöras och utvecklas på många håll, för att bli en positiv kraft som medverkar till att frånvaro förhindras.

63 Möllås, G (2009).

64 Skolverket (2008 a).

65 Skolverket (2008 b).

Beredskap om något inträffar – samverkan med andra instanser

Enkätsvaren visar att två av tio kommuner inte har någon särskild beredskap för att stödja skolorna om elever blir långvarigt frånvarande. Av elevintervjuerna framgår att bakom frånvaron kan finnas svåra problem. Eleverna finns i/ska finnas i skolan varje dag, vilket innebär att alla problem hamnar där och medför att skolan ibland får ett omöjligt uppdrag. Skolan kan inte ensam förväntas klara alla svårigheter: Man måste ibland samverka, med socialtjänsten och även med barn- och ungdomspsykiatri.

Erfarenheterna från skolintervjuerna är att skolan ibland upplever att förväntningarna på dem från socialtjänsten är orealistiska. Intervjuer med socialtjänsten skulle förmodligen visa samma sak: Skolan kan ha orealistiska förväntningar på dem. Det är viktigt att socialtjänstens ansvar i förhållande till skolans är tydliggjort och känt. En bra och fungerande samverkan mellan socialtjänsten och skolan är dock inget som enkelt kan åstadkommas när ett besvärligt fall inträffar. Samverkan bygger på relationer, samsyn, kunskap om varandras kompetenser och ansvarsområden.⁶⁶ Den måste vara etablerad och måste underhållas och pågå fortlöpande för att fungera när gemensamma, samtidiga insatser krävs.

Arbetet på skolorna är dock allra viktigast: Det är här alla elever finns och de behöver stöd och hjälp varenda dag. En erfarenhet från Skolverkets samverkansuppdrag är att skolnärvaroteam i någon form visade sig vara framgångsrika i arbetet med stor ogiltig frånvaro.⁶⁷ I flera av de besökta kommunerna finns också skolnärvaroteam med liknande uppbyggnad och struktur. I teamen ingår pedagogisk personal, personal från elevhälsan och på vissa håll personal från socialtjänsten. I en av de besökta kommunerna hade teamet – som bedömdes som framgångsrikt – ändå dragits in det senaste budgetåret på grund av besparingskrav.

Anmälan till nämnden

Om en elev är frånvarande utan giltigt skäl och elevens vårdnadshavare inte gör vad de kan för ett få eleven att gå i skolan ska ärendet behandlas i nämnden och vårdnadshavaren kan vitesföreläggas. Anmälan till nämnden är alltså en skyldighet men förekommer ytterst sällan.

Frågan är varför ärenden inte anmäls till nämnden. Några kommuner upplever sannolikt att det är krångligt, andra tror inte att förfarandet med vite är verkningsfullt. Det är självfallet också så att vite är en sista åtgärd, när alla

⁶⁶ Skolverket (2009 a).

⁶⁷ Skolverket (2009 a).

andra möjligheter att komma till rätta med frånvaron uttömts. Några kommuner har till enkäten bifogat sina rutiner för frånvarohantering och i några av dem finns klara rutiner också för när och hur anmälan till nämnden ska ske. Eftersom skollagstiftningen är tydlig, ogiltig frånvaro ska behandlas i nämnden och vitesföreläggande är en åtgärd som ska vidtas om omständigheterna är sådana att vårdnadshavarna skulle kunna göra mer, bör många kommuner se över sina rutiner för att ta upp frånvarofall i nämnden.

Slutsatser

Långvarig ogiltig frånvaro är ett komplext fenomen.⁶⁸ Det finns sällan enkla lösningar på det. Snarare finns en lång lista av orsaker, symptom och varningssignaler som kan leda till en ännu längre lista av lång- och kortsiktiga strategier för att få bukt med fenomenet.⁶⁹ Denna studie visar dock att det finns en rad förutsättningar i skolan som gynnar närvaro och är viktiga för att elever med frånvaroproblematik ska återvända.

Arbetsmiljön central

Arbetsmiljön i sig är betydelsefull för att motverka eller bidra till att frånvaro uppstår. Att undervisningen är utformad så att den passar eleverna, att det är en förtroendefull relation mellan elever och lärare och att det finns ett positivt samarbete med hemmen främjar närvaro. Om det uppkommer fall av långvarig frånvaro är det viktigt att skolan utreder de bakomliggande orsakerna till frånvaron innan man beslutar om åtgärder. Det förefaller som om skolor har en tendens att i första hand förlägga orsakerna till frånvaron hos eleven eller i elevens hem. Men många av orsakerna är skolrelaterade och kräver åtgärder i skolan.

Elevhälsans roll och ansvar i arbetet mot frånvaro behöver förtydligas och utvecklas på många skolor. Samverkan inom skolan kan behöva förbättras. Skolnärvaroteam i någon form har visat sig vara framgångsrika i arbetet med ogiltig frånvaro.

Flertalet av de intervjuade eleverna går på det individuella programmet. De upplever att IV är en positiv miljö med flexibilitet i arbetssätt, goda relationer och noggrann närvarokontroll.

Den ogiltiga frånvaron förefaller vara störst i ämnet idrott och hälsa. Hur

68 Southwell, Neil (2006); Zhang, Ming (2007). "School Absenteeism and the implementation of Truancy - Related Penalty Notices". I *Pastoral Care*. December 2007, Wilson, V. (2008) et al. "Bunking off: the impact of truancy on pupils and teachers. I *British Educational Research Journal*. Vol 34, No 1 February 2008, pp. 1-17.

69 Reid, Ken. (2002). *Truancy, short and long-term solutions*. London Routledge.

idrott och hälsa schemaläggs, hur undervisningen bedrivs eller hur omklädningsrum och övervakning ser ut behöver många skolor analysera bättre.

Noggrann frånvarouppföljning

Kommunerna har bättre kunskap år 2009 om hur många elever som var långvarigt ogiltigt frånvarande än 2007 i motsvarande undersökning. Det är positivt, eftersom fungerande rutiner för frånvaroregistrering och frånvarouppföljning är nödvändigt för att undvika att enstaka ströfrånvaro leder till omfattande och långvarig frånvaro. Arbetsgången i skolan vid frånvaro måste dessutom vara känd och rektor måste följa upp att den efterlevs. Alla intervjuade i skolor och förvaltningar betonar betydelsen av goda rutiner och snabba insatser för att undvika frånvaro, ändå vittnar elevernas berättelser liksom omfattningen av den långvariga frånvaron att detta alltför ofta fallerar.

Ogiltigt frånvaro förekommer även i särskolan, så goda rutiner för frånvarouppföljning är lika viktigt där som i grundskolan.

Vikten av samverkan

Många av eleverna med en omfattande ogiltig frånvaro har en svår livssituation som skolan inte kan lösa och som det inte heller är skolans uppdrag att lösa. För att kunna utreda och hitta fungerande lösningar på en komplex problematik måste det finnas en beredskap och en organisation för samverkan mellan skola, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri. Det räcker inte med samverkan när något inträffar, samverkan måste vara etablerad redan innan och måste underhållas och pågå kontinuerligt för att fungera när gemensamma, samtidiga insatser krävs.

Resultaten från samverkansuppdraget indikerade ett behov av översyn av hur författningarna är synkroniserade för skola, socialtjänst, polis samt hälso- och sjukvård utifrån de allra mest utsatta barnen och ungdomarna.⁷⁰ Skolverket kommer att samverka med utredningen ”Utsatta barn i skolan” (U 2009:05), som bland annat har till uppgift att bedöma behov av författningsförändringar.

Tillämpning av lag och förordning

Skollagstiftningen är tydlig, ogiltigt frånvaro ska behandlas i nämnden och vårdnadshavare som inte gjort det de kan för att förhindra ogiltigt frånvaro ska vitesföreläggas. Det förekommer sällan. Alla tänkbara ansträngningar måste självfallet först göras för att på frivillig väg åstadkomma en lösning. Många

⁷⁰ Skolverket (2009 a).

kommuner kan dock behöva se över sina rutiner för när frånvaro ska behandlas i nämnden.

Beviljad ledighet från obligatoriska skolan i mer än tio dagar är mycket vanligt men skiljer sig åt mellan kommuner. Skillnaderna mellan kommunerna tyder på bristande likvärdighet – skäl som accepteras i en kommun godtas inte i en annan kommun. Många kommuner och fristående skolor kan behöva analysera sin tolkning av synnerliga skäl för att bevilja ledighet.

Huvudmännens ansvar

Många av de betingelser som nämns här som väsentliga för att förhindra ogiltig frånvaro är generella och bidrar till trivsel och goda resultat för elever i gemen. De flesta av faktorerna är dessutom väl kända och finns i många fall redan reglerade i skollagen, läroplanen och skolförordningarna. Frågan är varför de behöver upprepas och påtalas på nytt? Varför fungerar inte utformningen av undervisningen, den omedelbara frånvarouppföljningen, den allsidiga utredningen av orsakerna till svårigheter eller samverkan inom skolan och med andra aktörer som det är avsett?

En orsak kan vara att det upplevs som svårt. Inte bara problematiken bakom frånvaro är komplex utan också samspelet mellan skolans personal och eleven och elevens föräldrar. Skolpersonalen behöver många olika kompetenser, t.ex. för att tolka tidiga tecken på svårigheter, man behöver tid, engagemang, kunskaper om hur olika barn lär sig etc. Rektor, elevhälsa och annan personal inom skolan måste samarbeta och ha gemensamma mål. Ibland behövs samverkan med utomstående aktörer. Uppdraget är givetvis svårt ibland. Men t.ex. noggrann frånvarouppföljning som möjliggör tidiga insatser bör inte vara svårt att åstadkomma.

En annan orsak kan vara att skolan upplever att problemen finns hos eleven och hemmet och att det därför inte är skolans ansvar. Men uppdraget är tydligt: Skolan har ansvar för att alla elever får sin rätt till utbildning tillgodosedd.

Huvudmännen, dvs. kommuner och ledningen för fristående skolor, har ytterst ansvaret för skolpliktsbevakningen, dvs. att alla elever inte bara är skolplacerade utan också går i skolan. Skolverket vill därför uppmärksamma huvudmännen på detta ansvar och deras skyldighet att ge verksamheterna förutsättningar för att kunna bedriva sitt arbete.

Referenser

BRIS-rapporten 2010. "Låt barnen komma till tals! Och ta dem på allvar! Om myndighetskontakter, skola, psykisk ohälsa och pojkar." Tillgänglig på webbadress: <http://www.bris.se/?pageID=230> (2010-03-08)

Danermark B., Germundsson P., Englund U., Löf K. *Samverkan kring barn som far illa eller riskerar att fara illa. En formativ utvärdering av samverkan mellan skola, socialtjänst, polis samt barn- och ungdomspsykiatri*. Örebro universitet, Hälsoakademin. Bilaga till Skolverkets redovisning till regeringen *Redovisning av uppdraget att fördela medel till samverkansprojekt inom grund- och gymnasieskolan*. Tillgänglig på Skolverkets webbplats www.skolverket.se/publikationer.

Henriksson, Carina (2009). *Klassrumsflyktingar. Pedagogiska situationer och relationer i klassrummet*. Lund: Studentlitteratur.

Karlberg, Martin och Sundell, Knut (2004). *SKOLK – Sund protest eller riskbeteende?* Forsknings- och utvecklingsenheten, Stockholm, FoU-rapport 2004:1.

Kumar, R et.al. (2008) "Association Between Physical Environment of Secondary Schools and Student Problem Behaviour". I *Environment and Behaviour*. Volume 40 Number 4. July 2008 pp.455–486.

Lodalén, Mian (2008). *Dårens dotter*. Stockholm: Bokförlaget Forum.

Martinsson, Harry (1950). *Nässlorna blommar*. Stockholm: Albert Bonniers förlag AB.

Myndigheten för skolutveckling (2005). "Elever som behöver stöd men får för lite". Skolverket: Beställningsnr U04:075

Möllås, G (2009). "Detta ideliga mötande. En studie av hur kommunikation och samspel konstituerar gymnasieelevers skolpraktik." Jönköpings universitet. Dissertation Series No 8:2009.

Nilholm, Claes (2003) *Inkludering av elever i behov av särskilt stöd – Vad betyder det och vad vet vi?* Myndigheten för skolutveckling: Forskning i Fokus. Rapport nr 28.

Nilsson I., Wadeskog A. (2009). *En socioekonomisk analys av Skolverkets samverkansprojekt*. Skolverkets webbplats, <http://www.skolverket.se/sb/d/2836/a/16305> (2010-03-08).

Reid, Ken. (2002). *Truancy, short and long-term solutions*. London Routledge.

Skolverket (2008 a). *Rätten till utbildning. Om elever som inte går i skolan*. Rapport nr 309.

- Skolverket (2008 b). *Allmänna råd och kommentarer. För arbete med åtgärdsprogram*. Beställningsnr 08:1036.
- Skolverket (2008 c). *Distansundervisning för elever i grundskola och gymnasieskola*. Beställningsnr 08:1049.
- Skolverket (2009 a). *Erfarenheter av samverkan kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*. Beställningsnr 10:1152.
- Skolverket (2009 b). *Kraften av samverkan*. Beställningsnr. 09:1110.
- Skolverket (2009 c). *Skolan och Aspergers syndrom. Erfarenheter från skolpersonal och forskare*. Rapport nr 334.
- Skolverket (2009 d). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*. Rapport nr 326.
- Skolverket (2009 e). "Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?" Kunskapsöversikt. Beställningsnr. 09:1127.
- Socialstyrelsen, Myndigheten för skolutveckling, Rikspolisstyrelsen (2007). *Strategi för samverkan - kring barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*. Socialstyrelsen, artikelnummer: 2007-123-31
- Southwell, Neil (2006) "Truants on truancy – a badness or valuable indicator of unmet special educational needs?" I *British Journal of Special Education*. Volume 33. Number 2.
- Wilson, V. (2008) et al. "Bunking off: the impact of truancy on pupils and teachers. I *British Educational Research Journal*. Vol 34, No 1 February 2008, pp. 1–17.
- Zhang, Ming (2007). "School Absenteeism and the implementation of Truancy – Related Penalty Notices". I *Pastoral Care*. December 2007.

Bilaga 1

Intervjuguide – elever

Hur började din skolfrånvaro?

Hur kom det sig att du slutade att gå till skolan?

Hur länge var du borta?

Vad gjorde du under din bortavaro?

Var befann du dig? Med vem/vilka?

Hur mycket kontakt hade du med skolan?

Hur agerade skolan från början när du var borta?

Vad gjorde skolpersonalen?

Vad hade behövts göras i stället?

Fanns det något som skulle ha kunnat förbättras i din skolsituation?

Hur agerade dina anhöriga och de du bor med (föräldrar, syskon, andra släktingar, kamrater mm) när du slutade att gå till skolan?

Hur kommer det sig att du återvände till skolan?

Gjorde skolan något som fick dig att återvända? Vad gjorde de? Vem gjorde det?

Hur gjordes det? Vad tyckte du om det?

Vilket stöd fick du från skolan när du kom tillbaka?

Hur ser din skolsituation ut nu?

Hur ser du på din framtid?

Intervjuguide – skola

Beskriv skolan lite kort.

Hur registreras frånvaro?

Hur följs frånvaro upp?

Har skolan erfarenheter av elever som är mycket frånvarande? (Av ströfrånvaro, elever som är i skolan men inte går på lektioner, fullständig frånvaro?)

Beskriv några olika fall. Vad har varit lyckat för att förhindra/få tillbaka eleverna från frånvaro? Vilka är hindren? Provade skolan andra insatser under tiden frånvaron pågick som inte fungerade?

Vilken personal jobbar med "frånvarobekämpning"?

Hur har skolan samarbetat med föräldrar/vårdnadshavare i de olika fallen?

Är det problem med frånvaro i särskolan?

Kan skolan få extern hjälp, t.ex. från förvaltningen, vid komplicerade fall av frånvaro? Av vem, vilken hjälp, vilka är erfarenheterna?

Har ni erfarenhet av att föräldrar begär lågledigt för sitt barn?

Annat som vi borde ha frågat om?

Intervjuguide – förvaltning

Har kommunen ett gemensamt frånvaroregistreringssystem som används i alla skolor? Vad registreras, av vem?

Används systemet för redovisningar av frånvarosituationen?

Rapporteras och diskuteras frånvarosituationen i nämnden? Har redovisningarna lett till något (särskilda insatser, omfördelning av resurser, utbildning.....)?

Har kommunen dokumenterade rutiner/policydokument för hur skolorna ska följa upp elevers frånvaro?

Har skolornas arbete med frånvarobekämpning följts upp/utvärderats?

Kan skolan vid komplicerade/svåra fall få hjälp?

Finns det särskilda verksamheter/särskild personal som jobbar enbart eller särskilt med problematiken stor frånvaro? Finns det utvärderingar?

Hur sker samverkan med socialtjänsten och BUP (eller andra)?

Vad är viktigast i skolan för att undvika att stor frånvaro uppstår?

Vad är viktigast för att få tillbaka elever som varit frånvarande?

Har fall av långvarig frånvaro tagits upp i nämnden?

Bevakar kommunen eventuell frånvaro hos kommunens elever i fristående skolor?

Finns det riktlinjer för när elever kan få ledigt från skolan?

Annat?

Bilaga 2

Om enkätundersökningarna

(Enkätblanketterna återfinns på Skolverkets webbplats www.skolverket.se/publikationer.)

Kommuner

Enkäten riktades till förvaltningar ansvariga för obligatoriska skolan: 40 kommunalförvaltningar och 287 barn- och utbildningsförvaltningar (motsvarande). Enkäten skickades ut i slutet av april 2009. Svar önskades till den 1 juni, men i missivet förutsågs att vissa kommuner kunde behöva längre tid. Vi bad i så fall att man skulle ta kontakt och informera om ungefär när svar skulle kunna lämnas. Att besvara enkäten var självfallet frivilligt, men i missivet betonas hur viktigt varje svar var för undersökningens kvalitet.

Enkäten sändes ut som pappersenkät. Kommuner som så önskade kunde få enkäten digitalt, som word-fil. En brevpåminnelse skickades ut i början av juni till de kommuner som inte svarat och inte heller meddelat när de skulle svara. Under augusti och september påmindes via e-post de kommuner som inte kommit in med svar (om de inte meddelat ett senare datum för när enkätsvaret skulle komma) två gånger. Insamlingen pågick till i början av oktober.

Svarsfrekvenser

	Kommuner	Kommundelar	Totalt
Antal kommuner/ kommundelar	287	40	327
Antal svar	255	33	288
Svarsfrekvens	89 %	83 %	88 %

Svarsfrekvensen är likartad i olika kommungrupper och i kommuner av olika storlek. Svarsfrekvensen räknad i procent av andelen elever i de kommuner/kommundelar som svarat är 87 procent, dvs. i stort sett densamma som räknat på andelen kommuner/kommundelar som svarat (88 %).

Alla kommuner/kommundelsförvaltningar har inte besvarat alla frågor i enkäten, men internbortfallet är litet. Störst är bortfallet på frågan om det finns ogiltig ströfrånvaro som pågått under minst två månader. Åtta kommuner/kommundelsförvaltningar (2 %) svarade ”vet ej”. I den tidigare undersökningen 2007 var den andelen 18 procent.

Mättidpunkt

Kommunerna ombads i enkäten att uppskatta hur många elever som i maj 2009 hade en omfattande ogiltig frånvaro: fullständig frånvaro i minst en månad och upprepad ströfrånvaro under minst två månader. Kommuner som genomfört en undersökning av frånvarosituationen i sina skolor under en annan tidsperiod och som inte ansåg sig ha möjlighet att genomföra ytterligare en undersökning ombads att rapportera frånvarons omfattning enligt senaste undersökning och i enkäten ange vilken tidpunkt uppgifterna avsåg.

18 kommuner har angett att uppgifterna om fullständig frånvaro avser en annan tidsperiod: en tidigare månad, en tidigare tvåmånadersperiod, hela höstterminen, hela läsåret eller i ett fall föregående läsårs vårtermin.

35 kommuner/kommundelsförvaltningar har angett att uppgifterna om ströfrånvaron avser en annan tidsperiod, vanligast hela läsåret eller höstterminen.

En längre mätperiod innebär kanske att fler elever hinner både vara frånvarande och komma tillbaka till skolan, dvs. att omfattningen blir större än om mätningen avser en kortare tidsperiod. Vid en mättidpunkt tidigt under läsåret är kanske färre elever frånvarande jämfört med senare under läsåret och frånvaron har i vilket fall inte hunnit bli lika lång.

De varierande mätperioderna medför självfallet att uppgifterna om frånvarons omfattning är något mindre tillförlitliga, men Skolverket bedömer inte att storleksordningen på uppgifterna om frånvarons omfattning nationellt skulle vara väsentligt annorlunda om alla kommuner använt mättidpunkten maj 2009.

Definitioner

Som nämns i avsnitt 3, är det inte en glasklar skiljelinje mellan *giltig* och *ogiltig* frånvaro. Det som rapporterats som ogiltig frånvaro i enkäten är sannolikt den frånvaro som inte intygats som giltig av vårdnadshavaren.

”Återkommande ströfrånvaro” definierades inte i enkäten annat än med att den skulle ha pågått under minst två månader. Hur omfattande frånvaron skulle vara i form av antal frånvarotillfällen eller andel av undervisningstiden definierades inte i frågeformuleringen. Intervjuerna med skolor och kommuner visar att det ofta är många sådana definitioner som aktualiseras när kommuner inför IT-baserade frånvaroregistreringssystem och använder dem för uppföljningsändamål. Frågan har därför säkerligen tolkats olika och uppgif-

terna är osäkra. Ett par enkätsvar har uteslutits i bearbetningen eftersom det är uppenbart att frågan tolkats annorlunda än i flertalet andra kommuner (även sen ankomst registreras som ogiltig frånvaro i det administrativa systemet och har rapporterats som ströfrånvaro.)

Antalet elever med upprepad ströfrånvaro är mer än dubbelt så stor i undersökningen i maj 2009 jämfört med två år tidigare både i kommunala och fristående skolor. Ingen av den intervjuade personalen på de besökta skolorna uppgav att frånvaroproblemen ökat dramatiskt de senaste åren. Intrycket från intervjuerna är att frånvaro är ett problem som alltid funnits och som fortfarande finns, men ett problem som varken ökat eller minskat så avsevärt att det upplevs som väsentligt förändrat. Ett mindre antal kommuner som rapporterat stora förändringar, och som kontaktats, menar att ökningen i deras kommuner beror på uppgiftslämnandet. Man har en mer noggrann dokumentation av frånvaro och tror att de ökade siffrorna beror på underrapportering i den förra undersökningen. Intervjuerna visar att många kommuner de allra senaste åren infört eller håller på att införa IT-stöd för frånvaroregistreringen. Det kan därför vara så att kontrollen av frånvaron eller i varje fall möjligheterna att sammanställa uppgifter om frånvaron förbättrats. Sammanställningarna kan vara noggrannare och alla elever med upprepad frånvaro räknas med, även om antalet frånvarotillfällen varit relativt få. Den stora skillnaden i antalet elever med långvarig ströfrånvaro mellan 2007 och 2009 skulle i så fall bero på skillnader i huvudmännens rapportering och på brister i uppgiftsinsamlingen.

Sammantaget är det mer troligt att ökningen i den rapporterade upprepade ströfrånvaron utan giltiga skäl beror på uppgiftslämnandet än på en faktisk stor ökning. Ströfrånvaron 2007 var sannolikt kraftigt underrapporterad – en farhåga som också framfördes i rapporten ”Rätten till utbildning”.

Bortfall av skolor

Många förvaltningar hade inte information om hur många elever som var långvarigt ogiltigt frånvarande utan måste samla in dessa uppgifter från skolornas rektorer. Åtminstone i några enstaka kommuner lyckades man inte få uppgifter från alla sina skolor, så de uppgifter som kommunen lämnat är eventuellt en underrapportering. Det här kan vara ett problem i fler kommuner fastän kommunen inte informerat om det (enkäten innehöll ingen fråga om eventuellt internt bortfall inom kommunen). Det är dock knappast mer än för enstaka skolor i enstaka kommuner som uppgifter saknas, så bedömningen är att frånvaron inte är avsevärt underskattad på grund av bortfall av skolor i kommunsvaren.

Uppräkning av antalsuppgifter till nationell nivå

I de enkätresultat som redovisas i denna rapport är antagandet att de kommuner och kommundelar som inte besvarat enkäten inte skiljer sig avsevärt ifrån de som svarat. Bortfallskommunerna har antagits ha samma svarsfördelning och samma andel frånvarande elever som genomsnittet i den kommungrupp bortfallskommunen tillhör. De kommundelar i Malmö och Göteborg som inte besvarat enkäten har således antagits ha samma andel elever med fullständig frånvaro respektive ströfrånvaro som genomsnittet för pojkar respektive flickor och för årskurserna 1–6 och 7–9 i Stockholm och de kommundelar i Malmö och Göteborg som besvarat enkäten.

Fristående skolor

Var tredje skola med minst 30 elever valdes slumpmässigt ut, totalt 163 skolor. Enkäten skickades ut i början av maj 2009 och svar ombads till senast den 12 juni. Enkäten kunde besvaras anonymt. Det löpnummer som fanns på svarskuvertet gjorde att inkomna svar kunde prickas av mot utsändningslistan. Efter avprickningen kan ingen enkät härledas till någon viss skola.

Påminnelser skickades med e-post till skolornas rektorer i augusti och september. I slutet av september påmindes återstående skolor per telefon. Uppgiftsinsamlingen pågick till i början av oktober.

Svar kom från 131 skolor, dvs. 80 procent svarsfrekvens. Antalet elever i fristående skolor var drygt 87 000 i oktober 2008. Antalet i urvalsskolorna var 28 000 elever. I de skolor som besvarade enkäten gick 22 300 elever.

I redovisningen i denna rapport har Skolverket antagit att skolorna i bortfallet inte skiljer sig från skolorna som svarat och att urvalet är representativt för alla skolor. Svaren på enkäten, t.ex. när det gäller antalet fall av ogiltig frånvaro, har räknats upp till att gälla alla fristående skolor, dvs. andelen frånvarande pojkar och flickor i årskurs 1–6 respektive 7–9 bland skolorna som besvarat enkäten har räknats upp så att det svarar mot elevantalet totalt i fristående skolor.

Bilaga 3

Kommungruppsindelning

Kommungruppsindelningen har utarbetats av Sveriges Kommuner och Lands-ting. Indelningen i nio grupper är baserad på vissa strukturella egenskaper som bland annat befolkningsstorlek, pendlingsmönster och näringslivsstruktur.

Kommungrupperna är:

Storstäder: (3 kommuner) Kommun med en folkmängd som överstiger 200 000 invånare.

Förortskommuner: (38 kommuner) Kommun där mer än 50 procent av nattbefolkningen pendlar till arbetet i någon annan kommun. Det vanligaste utpendlingsmålet skall vara någon av storstäderna.

Större städer: (27 kommuner) Kommun med 50 000–200 000 invånare samt en tätortsgrad överstigande 70 procent.

Pendlingskommuner: (41 kommuner) Kommun där mer än 40 procent av nattbefolkningen pendlar till arbetet i någon annan kommun.

Glesbygdskommuner: (39 kommuner) Kommun med mindre än 7 invånare per kvadratkilometer och mindre än 20 000 invånare.

Varuproducerande kommuner: (40 kommuner) Kommun med mer än 40 procent av nattbefolkningen mellan 16 och 64 år, anställda inom varutillverkning och industriell verksamhet. (SNI92)

Övriga kommuner, över 25 000 inv: (34 kommuner) Kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har mer än 25 000 invånare.

Övriga kommuner, 12 500–25 000 inv: (37 kommuner) Kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har 12 500–25 000 invånare.

Övriga kommuner, mindre än 12 500 inv: (31 kommuner) Kommun som inte hör till någon av tidigare grupper och har mindre än 12 500 invånare.

Långvarig ogiltig frånvaro innebär att den rätt till utbildning som alla skolpliktiga barn har inte blir tillgodosedd. Den här studien ger kunskaper om orsaker till ogiltig frånvaro och om hur skolor och förvaltningar arbetar för att främja närvaro och förebygga och åtgärda frånvaro. Det är genom intervjuer med elever som har kommit tillbaka till utbildning efter långvarig frånvaro och intervjuer med och enkäter till skol- och förvaltningspersonal som problematiken blir belyst.

De bakomliggande orsakerna till frånvaro är många gånger komplexa och rör inte bara skolan utan också elevens situation i övrigt. Men skolpersonalens bemötande och undervisningens utformning är centralt för att undvika frånvaro. Skolan kan inte och har inte ansvar för att lösa alla elevens problem, men det är skolans ansvar att upptäcka och utreda signaler på att eleven inte mår bra. En sådan signal är ett ogiltigt frånvarotillfälle.

Rapporten vänder sig till personal i obligatoriska skolan och till tjänstemän i förvaltningar och politiker i nämnder ansvariga för den. Förhoppningen är att rapporten ska bidra till att kommuner och skolor uppmärksammar betydelsen av fungerande rutiner för uppföljning av frånvaro.

Skolverket

www.skolverket.se